

А. БОБУНОВ

НА АЕРОДРОМІ

Хіба тільки на короткий час обіду тут стихає гук і метушня. Від зорі й до темряви тут безперервно метушаться, рухаються, працюють. І вдень, і вночі. Щодня, щогодини в напруженій роботі людей повітря кується тут, міцніє оборона наших кордонів. Темпи наших днів, їх турботний, прискорений пульс тут відчуються більше, ніж десь інше.

Обідня перерва. Біля величезних ангарів зграями відпочивають літаки.

Ось загін маленьких, в'юнких нищильників. Десятків зо два їх зібралося до купи й ждуть, коли пообідають їх водії і знов кинуть у ясну блакить неба. Там вони з приглушеним висотою бурчанням будуть крутитися й метушитися, як бешкетники, як пустотливі жайворінки, виробляючи вигадливі віражі, перекидаючись, падаючи камінцем униз, перевертаючись на крило, круто хапаючи височінь і зав'язуючи хитромудрі петлі. Це — як найшвидкорухливіші, в'юнкі машини, навальні й зухвалі, що від їх кулеметів злякано утікають навіть велетенські металеві бомбовози. Вони малі на зріст, але сміливі й страшні.

А ось розвідувачі, штурмовики. Ці більші, статечніші. Це коноводи, старші „братки“ нищильників. Ставніші з вигляду, серйозніші. Вони сполоханою зграєю розсипались навколо трьох ангарів і теж чекають. Їм хочеться в повітря. На землі їм нудно. Це вони парами навалюють шукають у повітрі, ганяючись один за одним і торохтять турельними кулеметами по конусу сусіди.

У бомбовозів вигляд величний, застрашливий. Ці вже надто великі. Частина їх у ангарах, частина надворі. Вони розстелили тяжкі свої металеві крила й тьмяно поблизкують вікнами кабін. Здається, вони недбало, з якоюсь іронічною посмішкою дивляться на маленьких тендітних нищильників, на штурмовиків, як велетні на пустотливий дріб'язок, і наче говорять:

— Ну, ви там, комашня! Придушу вас пальцем — і мокрого місця не залишиться.

І „дріб'язок“ лачно подається вбік, намагаючись не навертатися їм на очі. У них нема комфортабельних кабін, дверей, віконечок. Тут усе для бою. Багатопудові бомби, кулемети — ось їх комфорт.

Літаки на аеродромі, на відлітній лінії, літаки в ангарах — скільки їх тут! Ні, не дарма співають, що „в пропелерах дихає спокій наших кордонів“. Саме дихає — навіть у пропелерах нерухомих. Повітрям ця сила надто показна, навіть тут, на землі, без бомб і кулеметів!

Аеродромний спокій короткий. Година, друга — і один по одному під'їжджають автомобілі, автобуси, ваговози, набиті людьми в темносиних комбінезонах. Вони швидко зіскакують з них, біжать до літаків. Починають їх перевіряти, добре оглядати, готувати, заправляти мотори.

Інженери, мотористи, техніки, пілоти, робітники роєм обліпили літаки. Робота кипить. Здіймають покривці з гвинтів, з моторів, з коліс і починають їх чистити.

Як дбайливо, любовно клопочеться персонал коло своїх машин! Засмагли, закурені, насочені олією і бензиною, люди ці обертаються на ніжних няньок: мацають, плекають, витирають кожен гвинтик, кожен деталь, здійсмають з мотора кожух і занурюються в наймовірне плетиво механізмів, труб, важелів, передач і тросів.

Незрозуміло, як вони розбираються, знаходять потрібне в цих тричі заплутаних і переплутаних машинових нетрах!

Навколо літаків сновигають ваговози, підвозячи бензину, олію, бальони, змінні колеса, бомби. Скрізь пожежники, вогнегасники: вогонь тут—загибель для всього. Добре перевіряють, закручують мотори і ревіння десятків їх нестерпно дере вуха, навіть на далекій відстані. Увесь аеродром реве, метушиться, скрізь поспіх, рух. Багато мороки з моторами деяких літаків. Їх закручують за гвинт. Моторист і технік довго крутять гвинта; потім різко шарпають, і кричать, відскакуючи:

— Увага! Контакт!

— Від гвинта! — відповідає пілот, дає контакт, проте, мотор порсне раз, другий і зупиниться. Починають знов — мотор знов упирається, гвинт не робить. І так триває кілька раз уряд. Порання багато, а головно, небезпечно: якщо пілот дає контакт і ті, що закручують, не встигають відскочити, гвинтом може забити, поранити, скалічити.

Заправлені літаки починають стернити до старту. Аеродром ще „молодий“, не зовсім упорядкований, і гвинтові вихри здійсмають таку куряву, що все ховається, тоне в ній. Над аеродромом здійсмається величезна густа хмара пороху. Ех, плачуть мотори! — чухають потилиці літуні. — Заїв нас цей порох!

Мотор на літаку — штука ніжна. Порох для нього шкідливіший, ніж для людських легенів. Адже мотор не вміє ні чхати, відкашлювати, наковтається отакої порошечі й починає пустувати. Знов треба з ним морочитись, зайвий раз чистити. Порох відбирає чимало часу.

Нерухомі досі літаки заворушилися, зачовгали, почали злазитися до старту. Вірно сказано, що „народжений плазувати, літати не може“. Треба ще додати, що народжений літати, не може плазувати. Правда, літак плазує по землі, але дуже незграбно й смішно; він стає такий жалюгідний і безпорадний, коли лізе на малім газі: хитається, перекалюється з крила накрило, як качка, перехильцем і ось-ось перекинеться. Його держать за крила моторист і технік, ведуть, як гіркого п'яницю, що ледве стоїть на ногах. Літак тоді негарний.

На старті рівною лінією вишикувався загін нацильників. Літуні дістають завдання від командира ескадрильї, надягають шоломи, окуляри. З білим прапорцем навколо ходить стартер.

— На літаки! Закручуйте мотори!

Літуні кидаються до літаків, сідають, прив'язуються до сидця. Закручують мотори на малий газ. Увесь загін хурчить легким соковитим ревом пропелерів.

Хвилина, дві — стартер різко махає прапором. Праворуч розітнувся страшенний рев. Ланка нацильників шаленим поривом зривається із старту й вихором мчить по землі.

Ось так літак ходити вміє! На нього любо глянути.

Швидший, швидший біг — ланка з гудінням біжить і курить, далі. непомітно відривається й висне в повітрі, хитаючи колесами. За першою ланкою зривається друга. Все навколо сповнилося страшенним ревом моторів, знов загуляли по аеродрому порохіві вихри. Зробивши два-три кола, вони розлітаються в різні напрями. До старту підплазо-

вують розвідувачі, штурмовики — і знов команди, знов ревіння моторів, порох і зграї в'юнких птахів у повітрі, що виробляють дивні фортелі.

Аеродром кипить повним життям. В ангарах своя робота: там оглядають, ремонтують, заправляють решту літаків, виводять їх назовні, заводять до ангарів, на їх місце інші. Плазуновий трактор сновигає між ангарами, тягне важкі бомбовози; легкі машини носять на руках.

На посадковій увесь час сідають і вилітають літаки. На старті ледве встигають давати гасла відлітіння й приймання.

Тут увесь час никає санітарний автомобіль, він незмінно чергує на старті. Літуни поглядають на нього скося:

— І чого тут стовбичить? Ляпнеш зверху, ніякі санітари тобі не допоможуть. Котлета з тебе буде безкоста.

Та й справді, мале задоволення — завжди бачити перед собою цей автомобіль, а надто летячи в повітря. Це скидається на те, як хору людину кладуть на операційний стіл, щоб зробити начебто маленьку операцію, а поруч ставлять „про всяк випадок“ домовину. Треба мати звичку й міцні нерви, щоб не зважати на цю санітарну обачність.

В роззявленій пащі гаражу на аеродромі наготові стоїть пожежний автобус з прислугою. Там чергує лікар. По всьому аеродромі, надто на старті, розтикані вогнегасники. У всьому тут відчувається особлива сторожкість, обачність, невідмовна швидка готовість до всього. На людину тут щокроку чигає небезпека.

Аеродромом, до старту й від старту, безнастанно сновигають гуртки літунів, літнабів, мотористів, техніків. До будівлі аеродрому під'їжджають, від'їжджають автомобілі, аеродромні автобуси, привозять і відвозять літунський персонал. Увесь аеродром, — суцільна фабрика, що працює незмінно, напружено, — фабрика, що творить оборону.

Біля будівлі товпиться начсклад, наглядає за сіданням літаків; сісти добре — справа не проста. Жаден найдосвідченіший літун, з великим літацьким стажем, не може похвалитися виробленим уже твердим „стандартним“, ідеальним сіданням. Іноді сідають погано й чудові літуни.

Знизившись, літак майже біля самої землі вирівнюється з похилого стану так, щоб зразу доторкнутися до землі трьома точками: колесами й костуром хвоста. Костур буксує, гальмує і літак сідає плавко, без поштовхів, сповільнюючи біг. Проте, не завжди можна впіймати момент приземлення, точно врахувати віддаль від землі. Літак не встигає вирівнятися, стукнеться об землю самими колесами, потім хвостом, знов колесами, й знов хвостом — і гайда скакати й вихляти. Міцний удар об землю — і шасі к бісу, літак ляпне об землю, корпусом, або скапотує — заріється носом у землю, задривши хвоста. А це вже серйозна аварія: легкий дерев'яний кістяк корпуса, полотняне його личкування цього не витримають. Коли літак, сідаючи, скакає з шасі на хвіст — це в літунів звється „робити козла“. Літуни уникають цього й раз-у-раз при посадках „мажуть“: як тільки відчують, що літак приземлився нерівно, дають повний газ, і, зачепившись за землю, літак з ревом знов здійснюється вгору. Робить нове коло, знижується — знов неправильно, і знов здійснюється вгору. Часто літак разів з п'ять „маже“ землю і все не сяде. Начсклад тоді регоче:

— Ну й маже, ну й маже! До вечора сідатиме.

Їм добре сміятися, а літун нервується, сумує з невдачі і через це знов і знов „маже“, поки не впіймає потрібного моменту. Мені розказував один досвідчений літун:

— На літакові багато приладів, але немає й не може бути прилада, за яким можна було б добре сідати й вилітати. Тут уся справа в нюхові, в умінні відчутти своєчасно землю. А головню, треба „відчувати“ машину, щоб вона тобі була частиною свого власного організму. Не

відчуваєш машини — справа кепська. Зламаєш і машину, й себе... є старі літуни, а машини не відчують. Це — вірні домовини. Сідати для нього — лихо.

Коли здійснюється літак, здається, що справа ця ніщо. Ніяких хитрощів у цьому нема. А відліт, виявляється, не менше небезпечний. Буває, що, злетівши на метрів 100 — 150, раптом втрачає швидкість: мотор або захлинеться, і зовсім не робить, або різко зменшує число обертів. Це — найнебезпечніший момент. Спланувати не можна — надто мала висота. І літак перекидається через крило і падає, або йде у штопор — занурюється носом донизу і, буває, гине разом з літуном. Той самий літун каже:

— Тут потрібна особливо бистра спритність, кметливість. Ось де треба „відчувати“ машину! Якщо літун встигне, здогадається, не змінюючи напряму, спуститися до похилої траєкторії з легким нахилом по лінії відліту, він урятувався, а якщо спереду — рівна місцевість без лісу й будівель, і машина буде ціла. Дехто цього не встигає зробити. А інші, бажаючи врятувати машину, роблять розворот, щоб спланувати. Літак кантує на крило, мала швидкість не тримає його на повітрі і він каменем падає вниз. Наша справа складна, ризикована, у твоїх руках власне життя, багатотисячне майно, бойова одиниця. Треба міцних нервів, як троти, треба спритності й спокою, помноженого вдсятеро проти норми. Слухаєш отакі оповідання й стає страшно. Потім лясно сідати на літака, здійснюватися в повітря. А літунам такі страхи незнайомі. Адже в них нерви, як „троти“ — комісар бригади каже мені:

— Люблять наші літуни літати. Всі двадцять чотири години ладні мотляться в повітрі. Літають понад усякі норми, вдень і вночі, і не скаржаться. Їм тільки давай повітря. А коли порушиш питання про земні справи, натиснеш по лінії дисципліни, порядку, громадськості — не люблять. Нищать!.. У повітрі все в них чудово. На землі — коряво покищо. Дивні люди... А втім, останнім часом виліковуємо цю хворобу, вирівнюємо. Починаємо більше цікавитися й справами землі.

На аеродром прийшла робітнича делегація чоловіка з двадцять: їх супроводить помначштабу, все показує, пояснює. Робітників усе дивує; вони ахають, закидають десятками питань, і ніяк не можуть задовольнитися. Їм хочеться все знати. Зупинилися перед громадам бомбовозів і порозкривали роти. Мацають їх, заглядають у люки.

— Увесь залізний. Та як же він літає? Та це ж цілий будинок.

— Будинок і є. Я грішу іноді: люблю в ньому подримати, коли вночі летимо далеко, — каже один літнаб.

Є тут і такі. Як у повітря, так дрімати. Корабель злегка (а іноді й навіть дуже незлегка) гойдає, всередині рев моторів не ріже вуха — і під їх гудіння гарно дрімати. Інший уткнеться в куток кабіни, задрімає ще до виліту, коли корабель стернить до старту, і прокидається вже після посадки. Увесь рейс проспить під час нічного літання.

В управі аеродрому — своє життя. Тут — комендатура, штаб, політвідділ, пожежна команда, амбулаторія, буфет, радіо-стація, метеорологічна стація, кімната з душами, кімнати відпочинку, житлові приміщення. Зверху — сигнальна вежа з ліхтарями, сигнальними приладами, величезним вітряним конусом.

Жвавіше за всіх працює духова й буфет. У душовій — п'ять окремих кабінок і струмени холодної, як лід, води. Гуртками сюди безнастанно заходить закурений, замащений літперсонал, танцює під крижаним струменем. Хлопці пирхкають, крекчуть, вищать від холоду води, проте полощатся люто, відсвіжуючи брудні, розпарені тілеса. Одні наснажуються перед літанням, інші — після і зараз же спати. Після літання сон доконче потрібний. Літун стомлюється у повітрі. Зворушення, напруження нервів впродовж кількох годин літання виснажують сили. Женуть спати.

Душова тут — справжній клуб. В ній перехрещується все життя аеродрому. Тут усі новини дня, оцінка, критика літань, обмін враженнями, пісні й жарти. Холодний душ усіх бадьорить, усіх настроює на веселий лад. Ті, кому треба летіти, вимиваються особливо старанно. Потім змочують водою комбінзони, злегка викручують і надягають мокрим.

— Так воно свіжіше. Поки дійдеш до старту — трохи висохне. І я на машину сяду свіжий. А свіжість для нас — перша справа.

Галасливо й у буфеті, він теж працює цілу добу. Впродовж усієї доби тут повнісінько людей. Буфетника й кухаря шарпають немилосердно. Тим треба поспішати до відльоту, тим після літання — спати. Нашвидку закусують, п'ють чай, відходять. На їх місце вливаються нові натовпи запарованих комбінзонів. І так без краю. Тут теж своєрідний клуб. Ревуть чорні пащі гучномовців, гудуть голоси, брязкають тарілки. І все вкриває здоровий сміх, коли хтось „загне“ смішну штуку про літання. Літунам дають дієту.

У буфеті — молоко, масло, сир, бісквіти, ласощі, гарячі м'ясні страви. Їхня праця потребує збільшеної харчової „заправи“, як і мотори літаків.

Тут знають і цінять наш ТСОавіахем. Його готування людности, ознайомлення людности з авіацією тут відчувається, як ніде. Командир загону розповідає:

— Довелося нам якось робити великий рейс п'ятьма машинами. Підлітаємо до Тули — дивлюсь, у баках бензина кінчається. Чорт його знає, як воно так трапилося! Отже, буває! Через це ми й гинемо, що тут робити? Ніч — нічогісінько не видно. Треба якнайшвидше сідати. А куди? Нарвешся на будівлю, на сад, у рів, на гору, і — могила, і в повітрі триматися нічим — решта кілограмів пального догоряє. Прямо лягай та вмирай! Сідали наосліп у темряву — пропаща справа. Могила! Раптом дивлюся — зайнялося внизу багаття. Горить і горить. Відчуваю — для нас хтось запалив. Спускаюсь чудесно навколо огнищ. На рівнісінькому місці запалили, сучі діти. Своїм семафорю, щоб почекали в повітрі. Сів чудово. Посадив і решту літаків. Жадної аварії — як на старті. Виявляється, комсомольці — ТСОавіахемці почули, як ми крутимось, побачили наші поклики й запалили вогнища; зрозуміли, в чім річ. Ось вам і ТСОавіахем. А не будь ТСОавіахемців — нам смерть.

Удень була тиха погода, але метеорологічна станція дала нам відомості — треба ждати бурі. „Дріб'язок“ обачно заховали до ангарів. Надворі залишалось кілька бомбовозів. Їх „задрали на штопорах“ і так там залишили. Вони надто важкі для бурі.

Проте, вночі несподівано рвонув шалений гураган. Задзвеніли шибки, все загуло, затріщало. Аеродромні вогні потонули в морі пороху. В ньому заховалися ангари. В корчах захиталися велетенські крила бомбовозів. Ось, ось, зірве з місця отаку тисячепудову машину й тоді жавлих справ вона натворить.

На аеродромі тривога. Задзвеніли дзвінки. За декілька хвилин ваговозами прилетіла вартова чота, кинулась до машин; їх додатково заштопорили навколо кожної поставили команду. Розпочали боротьбу з гураганом.

Металеві велетні, дужі й гордовиті в небесах, тут, на землі, потребували допомоги слабенької людини. Тут вони безпорадні проти бурі. Хоч самі народжують бурю, вдесятеро більшу, ніж оця. Там, у повітрі вони панують над бурею. Народжені літати, вони безсилі тут на землі: бояться бурі. Возячи на собі десятки людей, тепер вони самі потребують людської допомоги й захисту.

А завтра вони пірвуться вгору й знову, запанують над цією бурею.

Б. ДЕМ'ЯНЕНКО

БУДУ ТАКИМ, ЯК ВІН

Він командир моєї сотні.

Носить одну „шпалу“.

Завжди, коли бачу його, то завжди хочу бути такий командир, як він.

Я навіть починаю переймати його фізичні звички.

Триматись, розмовляючи, великим пальцем за перехрестям ременів на грудях.

Але я покищо тримаюсь не за ремені, а за петельку, бо я ще юнак.

Я хочу ходити твердим упевненим кроком і бути певним себе.

Знати так, як він знає, військову справу, а надто, стрілецьку.

Я хотів би навіть сягнути в минуле й побувати на багатьох фронтах громадянської війни.

Бути зраненим скалкою гарматня, як був зраний він.

І таким твердим комуністом, як він тепер.

Звичайно, минулого не завернути.

Але сучасне я сприймаю від нього до дрібниць.

Коли він пояснює нам у лабораторії на дошці стрілецьку справу, мені дуже хочеться написати в себе у зошиті таку цифру сім, яку пише він.

Вона в нього виходить якась особлива, оригінальна, з невеличким закрученим хвостиком на кінці.

Стежу за ним, як він уважно, поступово, зосереджено пояснює нам закон по закону. В цей час у нього між бровами ще глибшають дві зморшки і рівно спадають вниз до перенісся.

Страшенно не любить, коли хто з нас не уважно ставиться до навчання.

І не заспокоїться доти, поки не лишиться жадного незрозумілого питання. А коли дзвінок сповістить про перерву, він так само впевнено твердими кроками йде до кімнати керівників.

А я проводжу його очима, поки він не зачинить за собою двері.

Ходячи задумано по коридорі; я пригадав той час, коли він розповідав свої спогади про участь в громадянській війні.

Вся сотня припинила й слухала його надзвичайно уважно.

А коли він дійшов до спогадів про бій, де полягло багато червоноармійців, то зробив маленьку павзу, потім, притишивши голос, сказав:

— Ворога було втричі більше.

— Озброєний він був багато краще за нас.

— Але ми бились до останнього.

— Відстоювали кожен метр землі, поливаючи ворога гарячим оливом.

— Вирішальними моментами кидались у багнети...

— Але допомога вчасно не підійшла...
— І на полі бою залишилось нас одиниці...
— Ніхто в полон не пішов...
— Коли в цьому бою все було програне, одиниці нас поплазували манівцями в різні боки...
— В кущах настигла мене ніч.
— Я був не сам. Я тарабанив товариша свого „Максима“...
— Але тягти його далеко було неможливо.
— Навряд чи врятував би...
— Тоді я виїняв у нього з грудей „серце“ і поклав у кишеню.
— Одяг його у брезентовий халат і спустив у яму.
— Здавалось, спускав не кулемета, а товариша, брата...
— Він був ще теплий, коли я його одягав.
— Його „кров“ кипіла цілий день.
— І тільки тепер віддавала останнє тепло у вогку вечірню прохолоду.

— Я присипав його землею і пильно замаскував дерником.
— А через тиждень він знову голосно посилав ворогові, мов град, разючий привіт.

Дзвоник на навчання.

Ми в лабораторії.

Я ще й разу не чув біля вуха пісень гострозубих куль, не чув вибуху гарматнів.

Намагаюся всіма силами своєї уяви наблизитися до таких обставин, але даремно.

Зате передо мною стоїть мій командир, якого кулі часто зустрічали.

Але привітатися з ним їм не щастило...

Привітався гарматень скалкою сталі.

І поклав на місяць у ліжку.

Це було тоді, коли в хатах горіли гнотики в черепках.

А сьогодні його освітлює сяйво Ільїчевої лампи. Він вираховує відсотки влучання із станкового кулемета з обмеженим часом на віддалі вісімсот кроків.

Я слухаю, дивлюсь, занотовую. Я хочу знати те, що знає він — щоб з найменшими витратами дійти перемог.

* * *

Тактичні навчання.

Перша сотня наступає в першому ешелоні.

Ми вже під дійсним кулеметним вогнем.

Місцевість відкрита, перебіги короткі, але хуткі.

Я впав, притиснувся до землі й шукаю очима командира сотні.

Мені дуже хочеться побачити його зараз зблизька, подивитися, як він стежить за діями ворога, як дає накази — керує сотнею...

В мені говорить не просте зацікавлення.

А бажання, спостерігаючи його, навчитися в нього...

Мов куля, помчав я вперед і зразу ж упав, замаскувався.

Ліворуч кроків за п'ятдесят зелені горбок.

Там я побачив голову командира сотні.

Він круглими чорно-блискучими очима бінокля оглядав поле.

Поруч лежать троє зв'язкових, чекають бойових наказів. Я жалкую, що не можу так зблизька, як вони, спостерігати командира сотні. Але довго зосередити думку не можу — немає часу.

Сотня швидко просувається до „ворога“.

На правому крилі ударні групи готуються до атаки.

„Ворог“ зосередив увесь огонь на першому ешелюні. Він намагається вогнем загородити дальше просування вперед.

Я бачу, як зв'язкові швидко поплазували від горбка до командирів своїх чот.

Командир сотні теж зник. Я догадався, що він змінив свій командний пункт.

За хвилину чую команду:

„Приготуватись до атаки!“

Я міцно стискую гвинтівку в руках.

Хочу ще раз глянути вбік командира сотні, побачити його. Але чую, що біля мене хтось упав.

Я оглянувся: це був він.

Ніздрі йому раз-у-раз то поширювались, то звужувались, а сірі очі блищали завзяттям.

Мені здавалось, що я в них побачив відблиски фронтів громадянської війни.

Пролунало коротке і рвучке:

— Встати! В атаку!

Перші кроки йдемо швидко, але зберігаємо сили для останнього удару.

Потім мчимо скільки є сили.

Бомбою вибухло — ура!..

Півхвилини — і ми в розташуванні „ворога“.

Атакували два кулемети.

Другий ешелюні спершу трохи відстав, а потім вдерся в розташування супротивника й почав далі розвивати успіхи.

„Ворог“ не витримав рішучого натиску й почав виходити з бою.

Через десять хвилин сурмою оголосили відбій. Батальйон зібрався на розбір навчання.

Командир батальйону оцінює наші дії.

Перша сотня, що наступала в першому ешелюні, діяла цілком вірно.

З початку наступу і до кінця атаки було видко, що командири чітко пояснили бійцям завдання наступу, а бійці — своєю чергою зрозуміли його.

В процесі самого наступу щокроку почувалась енергійність та завзятість.

Короткі й хуткі перебіги.

Добре маскування, вірне і вчасне подання команд, — все це сприяло наближенню до ворога з якнайменшою втратою сил.

Друга сотня, що наступала в другому ешелюні, підтягла свої сили несвоєчасно, коли перший ешелюні пішов у атаку. Це є чималий недолік що трапився на сьогоднішніх навчаннях.

В наступних тактичних навчаннях всім сотням рівнятись на першу.

Ідемо додому.

Чітко відмірюємо тверді кроки по гладенькому брукові.

Відгук зникає десь під дахами мурованих будинків.

Заспівач починає пісню.

Ми всі разом підхоплюємо і несподівано уриваємо пісню.

Здається, це не пісня лунає, а прокочується грім.

Пісня... курсантська пісня...

Чи прислухались ви до неї?

Якщо ні, то прислухайтесь.

Прислухайтесь, і почуете організоване море енергії, бойовий запал.

Вздовж вулиці за нами крокують люди.

У них свої турботи в кожного окремо.

Але бойова червоноармійська пісня примушує їх іти в ногу разом з нами.

Непомітно для них вони втягуються в ритміку нашого руху.

Збоку йде командир сотні.

Я, не обертаючи голови, дивлюсь на нього.

Його військова виправка, твердий крок, і гордовите високе тримання голови знову приковують мене.

Я теж пильную їти так, як він...

Ногу твердо ставлю на брук і голову рівно тримаю перед собою.

Пісня по пісні змінюються дорогою. Мотив по мотиву лунає в гарячій повітрі.

А перед касарнями два тверді останні кроки, і ми наче прикіпили.

— За зразкове переведення сьгоднішніх навчань в імені служби висловляю подяку!

У відповідь вибух дзвінких голосів:

— Служим трудящому народові!

* * *

Сьогодні вихідний день.

Курсанти збираються гуляти в місто, мене теж кортить піти.

Але перемагає бажання знати, як знає він.

І я беру дві невеличкі книжки в чорних обгортках і йду в лябораторію.

Жагуче вириваю кожне слово з цих книжок і вкладаю в свою ревниву пам'ять.

На мить уявляю себе, як він стоїть біля дошки і так легко та впевнено розв'язує бойові завдання з тактики.

Вчіться, товариші! Наші знання збережуть багато крові в наступних боях!.. Я сиджу і проказую сам собі ці слова.

Він сказав нам їх колись перед закінченням навчань.

Потім знову починаю вперто читати й нотувати прочитане в зошиті.

Я ж хочу знати, як знає він, мій командир сотні, і я знатиму... я буду такий, як він!

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

С. ХОВГАНЮК

УНОЧІ

Темна хмара закліпала блискавицями, як підстрелений птах крилами, і тихо посунула на схід. Накривши волохатою ковдрою гарячу землю, хмара, здавалось, почала тихо спускатися вниз. Повіки обважніли, голова пухла від духоти, густим медом наливалось тіло. Хотілося спати.

Наша чота — роз'їзд № 2, поверталася в село Ярославку почувати. Тут уже мала бути й наша полкова школа, і увесь полк. Минулої ночі ми зовсім не спали — були в заслоні, а вдень нам ще довелося зробити двадцять три кілометри круга в роз'їзді по земінним алюром. Слово Ярославка звучало для нас колисливою музикою, бо обіцяло со і відпочинок. Тепер, коли вже вона була близько, я певен — жадний з нас не проміняв би її на рідне, але далеке село. При світлі блискавиць ми її побачили, ту вимріяну Ярославку, в глибокій яру. Власне, побачили безладні темні згромадження дерев та де-не-де поміж них біленькі латки стін і сиві куделі диму з коминів.

В задніх рядах зажеврила розмова.

— ... кілометрів п'ять — з коня звалишся... Засну, як після купелю... — мрійно й сонно бубонів хтось.

Йому у відповідь докірливо засміявся Чорний — найдисциплінованіший у нашій чоті курсант.

— Ха-ха! Як це так — з коня звалишся? А коли б довелося ще ніч не поспати? А коли б дійсні бойові обставини?.. а ти — з коня звалився б...

— Ну, Чорний, кинь. Прирівняв... То бойові, а це маневри! Ти, брат, не задавайся, — вже розтратовано кінчив той самий голос.

Ніхто не підтримував Чорного, хоч він і казав незаперечну правду. Нам неприємний був навіть замах на відпочинок.

Темрява навалилась на село, як повінь, і заповнила вулиці й провулки. Під тінцями зрідка жевріли похідні кухні, а біля них стояли з алюмінієвими чашками червоноармійці, ждучи чаю. Низенькі хатки дивились у темряву червоними шибками, не даючи світла на вулицю. На подвір'ях іржали коні, бряжчала брук, хрипко й ліниво, ніби з обов'язку, гавкали збудоражені собаки. Вулицями бігли кудись заклопотані силуети, брязкаючи острогами й лаючись. Хтось надпоривно кричав у подвір'ї, мабуть, шукаючи сідла:

— Каратаєв! Каратаєв! Воно ж біля твого лежало. Права перекидна сума тренчиком з мідною пряжкою притягнута! Чуєш, Каратаєв?

— Ну й шукай свого тренчика, на чорта він мені здався! В мене в самого десь клинок ось подівся, — спокійно відповідав Каратаєв.

Довго допитувалися до полкової школи.

— Ей, товаришу, де стоїть полк а школа?

— Далі...

— Куди — далі, сиди чи назад?

— Кажу ж — далі! — І махнувши невиразно рукою, постать зникла в темряві.

— Де стоїть полкова школа? — питає комчоти другого.

— Полкова школа? Оце тут третій ескадрон, потім артдивізіон два, у цій пірії четвертий ескадрон, далі гавбична, а коло церкви штаб полку. За штабом зараз школа. Там на воротах написано.

— Третя чота полкової? — гукає хтось невідомий.

— Так.

— Ідемо... — виринає з темряви квартир'єр Стеценко. — Я вже вас годин зо дві жду, думав — заблудили.

Подвір'я наше тісне й нерівне. Забиваємо кілки, натягаємо конов'язь. Коні пожадливо хрумкають сіно.

— А де коні напувати? — звертається хтось до помкомчоти Обертинського.

— Найдємо де, — знехотя відповідає той, — ви он краще подивіться, чи спина в коня ціла.

Він, мабуть, ще сам не знає, де водопій.

— Розтерти коням спину! — кричить він уже до всіх командним голосом. Туті віхті шарудять по кінських спинах.

— Стій, Обоянь... Стій, дурочка, відпочивай — любовно ляпає по шії Осипець свою кобилу.

Він любить коней над усе і доглядає свою Обоянь чи не найкраще за всіх у школі. Після обіду збирає по столах шматки хліба й несе до стайні. Обоянь завжди нишпорить м'якими губами в нього в кишенях, винюхуючи хліб.

— Ну, дурочка, нема ж нічого. Я сам зараз вола з'їв би. Потім знаходить десь у кишені засмальцьовану грудочку цукру й кладе на долоню. Обоянь дихає теплом на руку, маніжно бере теплими губами цукор, і він тріщить у неї на зубах.

— Отже, калека таки випросила! — сміючись каже Осипець, і його різкий, писклявий голос м'якшає, стає майже ніжний.

— Третя чота — на уборку! — командує Обертинський. — Дацько, зачистите Куракового, а ви Осипець — Скиданюкового коня — вони в наряді.

— І чого це мені завжди заводних коней зачищати, товариш помкомчоти? Нема кому більше? — образився Дацько.

— Менше балакайте, — спокійно відповідає Обертинський. — А вашого хто вчора чистив, як ви були в наряді?

— Кураков. То що, я його просив?

— Я просив, — сміється помкомчоти. — А сьогодні вас прошу.

Шарудять щітки по конях, дзенькають об шкребла. Ведемо до якогось колодязя напувати. До криниці далеко, завертаємо кілька разів у якісь провулки і майже сторч спускаємось у глибокий повний густої темряви яр.

— Він, мабуть, сам не знає, куди веде... — тихо каже Дацько до Осипця, киваючи на Обертинського.

— Не турбуйтеся, Дацько, знаю, — голосно відповідає спереду помкомчоти. — Краще дивіться під ноги, не впадять.

— Та що ж, товариш помкомчоти, йдемо, йдемо... — ніяково виправдується Дацько.

— Ідемо й прийдемо, куди треба.

Над колодязем високий журавель. Відро, спускаючись, б'ється об каміння, бряжчить, а другий кінець журавля десь тихо розтає, підіймаючись у хмари. Потім виринає з колодязя відро, і нечутно пливе з височини на землю кінець журавля.

Вже пізно. Вгамувались собаки. Зрідка десь гризуться й іржать коні. Де-не-де ходять вартові, патрулі. Погасло по хатах світло. Лише в штабі полку ясно світяться вікна, і начштабу Кравинський, відірвавши червоні запалені очі від мапи, дивиться на ординарця й щось йому наказує. Начштаб і мала — щось єдине, нерозривне. Він цілими ночами сидить і викреслює червоно-синім олівцем кружечки, прямокутники й стрілки, обводить села й містечка синьою смугою і сплітає маршрути розвідок в одно-гармонійне ціле. Удосвіта це хаотичне плетиво червоно-синіх ліній оживе в коротких і чітких наказах і кілька окремих роз'їздів поїдуть намацувати „ворога“, а Кравинський стомлено кунятиме в сідлі. Він уже знає, як почнеться і чім кінчитися день.

Щоб завтра спокійно куняти в сідлі на рижому жеребці, треба цілу ніч сидіти, схилившись, над мапою і креслити. І Кравинський сидить і креслить.

... Все скінчено. Коні напоєні й нагодовані. Сами ми повечеряли. Тепер — спати. Покурити на подвір'ї солодкої махорки й спати. Клуна роззявила на нас темний отвір воріт і ковпак по одному тих, що покурили. Вони вовтузяться там у клуні, в непроглядній темряві, вмошуючись спати, і голоси доходять звідти, як з-під землі. Сірників світити не можна — суворий наказ, щоб не наробити пожежі — а ліхтаря в нас нема.

— Це, товаришочки, якби тривога, то за скільки б хвилин ми осіддали, га? — бубонить Сахань у темряві.

Ніхто не відповів, бо навіть думати не хотілось про сідловку. Але Сахань липкий, як реп'ях.

— Як ти думаєш, Чорний, — звернувся він уже конкретно, — за скільки б ми осіддали, якби тривога?

— Я думаю, хвилин за п'ятнадцять, — подумавши, серйозно, сказав Чорний. — Ніч і темно...

Він ніби виправдувався ніччю, бо всі ми пам'ятали, що на зимових квартирах цілий полк ладнався по тривозі сім хвилин. Це був рекорд у дивізії. Але ж то було вдень, коні собі стояли в своїх стійлах і вуздечки лежали над кожним конем, ждучи хазяїна, а тут — де наші сідла? Де зброя? Ніхто не вірить Чорному. Дідько кладе мінімум півгодини.

— Ну, годі вже товаришочки, пора спати. — позіхнув Єгоращенко й почав роззуватись. Ідкий дух з онуч довго стояв стною в клуні. Здавалось, темрява придушила його на місці й не пускає нікуди.

— Ну, брат, і амбре ж у тебе з онуч пахтить! Хоч би ти ноги побанив, — писнув Осипець.

— Та баню, але вони в мене пітніють. Та вже, правда, три доби й не роззувався — позавчора в сторожовій охороні, вчора в наряді, сьогодні в роз'їзді. От тобі й пахтить.

— Не в усіх же мило пахуче навіть на коней є, — обізвався насмішкувато Петренко. Дехто мляво зісміявся. Колись Осипець узяв третій приз на джигітовці — портсигар і шматок пахучого мила. Портсигар він проміняв на шлейки, бо сам не курив, а милом вимив свою Обоянь, і вона днів зо три душила пахощами й своїм кінським потом.

З Осипця сміялись, і кожен курсант, ідучи повз Обоянь, вдавано чхав і крутив носом, а Обоянь хтось назвав „Міс-Менд“, і з того часу нове прізвисько міцно пристало до неї. Один Осипець звав її справжнім ім'ям.

— Ех, спать стара, спать, — позіхнув Дадько, зручніше вмошуючись. Ото продав колись дядько воли на базарі, гроші пропив і прийшов додому. А жінка питає: „воли продав?“ — „Продав“. — „А гроші де?“ А він їй — „спать, стара, спать“. Ха-ха! Чуєш, Петренко? Вона його за воли питає, а він їй — спать, стара, спать..

Але Петренко вже хропе з присвистом. Сопуть по всіх кутках на всі голоси. Ворушиться Осипець.

— Чого тебе мордує? — питає Дацько.

— Піду дам Обояні хліба, знайшов у Петренка в кишені.

— Носишся ти з своєю „Міс-Менд“, як той із ступою.

Осипець не відповідає. Встає і поводити обережно виходить з клуні, помацки обминаючи ноги, сідла, зброю. Його ковтнула пільма, а за хвилину знадвору чути, як він ляпає по шиї Обоянь.

— Ого-го, дурочка, калека... Ого-го... — вуркоче він, як до дитини.

В сусіднім подвір'ї хтось голосно кричить.

— Днювальний, днювальний! Буди всіх, зараз будемо сідлати!

— Ти не спиш? — торкає мене Дацько, і в його голосі я чую тривогу.

— Ні.

— Чуєш, когось розпорало з сідловкою?

— Чую.

— Ну? — вичікує Дацько, що я на це скажу.

— Може це в роз'їзд? — заспокоюю я себе й Дацька. — Куди ж ж чорту полк поїхав би в таку темряву?

— Коли б то... — зідхає Дацько. — Хоч би трохи дали поспати. Та й коні ж...

На порозі виростає темна силуета. Хто це — невідомо.

— Третя чота, — звичайним голосом каже Обертинський і вичікує кілька хвилин, чи ніхто не обізветься. Ми мовчимо. — Третя чота! — гукає він, і в його голосі брентить метал. — Вставай, сідлай коні — спокійно, нічого не забувати!

Сурмач ніби тільки й ждав наказу Обертинського, бо зараз же на його словах засурмив сідловку. Мелодійна й вигинчаста сідловка різала нічну тишу й наші вуха. Вона звучала в темряві урочисто й невблаганно. Вона — наша владарка, бо за хвилину вже цілий полк був на ногах. Люди рухались помацки, як у воді, кожен помацки розшукував своє сідло і свою зброю з прикмет, тільки йому відомих. Ці безформні сідла з попругами, що волочились по землі, як гарбузиння, лягали на спини стомленим коням, трензелі цюкали об зуби й брянчали шаблі чіпляючись за остроги. Спотикаючись і позіхаючи, лазили люди рачки по клуні, розшукуючи не знати де покинуті брезентові відра, щітки, шкребла.

Лаялись, стукаючи лобами, але збирались, бо треба було.

— Сахань, де моя гвинтівка? Вона ж коло твоєї стояла... — питає Осипець.

— То там, мабуть, і стоїть...

— Немає, дивився.

— А ти подивись краще, а то ти за своєю „Міс-Менд“ і зброю погубиш.

Прийшов командир чоти.

— Товариш Обертинський! — гукнув він у темряву.

— Я вас слухаю! — виріс перед ним помічник.

— Ладняйте чоту за ворітьми і приєднуйтеся до другої. Мені коня подасте до начшколи.

— Мені наказано виладнати чоту за ворітьми, приєднатись до другої й подати вам коня до начшколи.

Він витягається, мабуть, у струну, цей помкомчоти, і мабуть прикладає руку до кзирка, повторюючи наказа, — ми хоч не бачимо цього, але знаємо, що це так. Він дисциплінований, Обертинський. Незабаром він уже сидить на коні, виїжджає за ворота й виспівом командує:

— Третя чота-а, станови-ись!

Ми один по одному ведемо коні за поводи й стаємо в дві лави за ворітьми. Обертинський підрахував всіх і питає:

— Кого нема?

— Мене нема, — обзивається з подвір'я Осипець, — але я зараз буду. Десь торба поділась — хоч плач. — І справді, здається, що Осипець — от-от заплаче.

— Обдивитись добре сідловку, перевірити, чи ніхто нічого не забув, каже Обертинський до нас. — Ніхто нічого не забув?

— Ні.

— Сідай.

Виводимо коні ланками й сідаємо. Вулицею сунеться якась чорна валка. Кують коні задніми підковами об передні, бряжчать шаблі об стремена, ледве чорніють стрімкими чорними лініями списи. Наша чота вливається в колону, і ми почуваємо себе так, як почуває людина, що ввійшла знадвору в кімнату — рухаємось механічно: кінь за конем, трійка за трійкою, чота за чотою. Спереду колишеться круп і бовваніє вершник, з боку іноді штовхає ногою сусіда. Коли спиняється голова, то по всій колоні котиться команда „стій“, і ми надержуємо коні, щоб не наїхати на переднього й не покалічити.

Край села колонна зупинилась. Хтось іде в подвір'я й довго стукає у вікно. Виходить біла постать, вона біліє вночі, як привид, і помалу сунеться до воріт.

— Дядьку, — питає начштабу Кравинський, — це дорога на Дмитрушки?

— Це, це — відповідає біла постать. — Отак їдьте прямо, а там буде перехрестя, то ви нікуди не звертайте, а вже, як буде друге перехрестя, то звернете ліворуч. Як проїдете три верби в балочці, то й повертайте. А повернувши, прямо й прямо...

— Так кажете — друге перехрестя? — допитується Кравинський.

— Так, так, як проїдете три верби в балочці...

— А в мене ж другого перехрестя на мапі немає, — бідається Кравинський. — Це мабуть, нова дорога на першому перехресті?

— Та нова ж, нова... Ото позаторік землеміри землю як міряли, то й одрізали...

Колона рушила. Виїжджаємо в темряву, в степ. Хмари ще більше згустились і не видно обрію, скільки не дивись. Ці хмари, здається, йдуть так низько, що їх можна проткнути списом, треба тільки підняти трохи руку. Вони волохаті й теплі, як вовна, і глухі, як вона. На курному шляху лежить, мабуть, товстий шар пилу, бо коні ступають по ньому, як у повсті, копита ляпають глухо й м'яко. Їдкий пил заходить у ніс, у очі, важко дихати. На повіки лягає тягар, ние тіло під ремінням і зброя тисне намуляні місця, як свіжу рану.

— Сахань, не спи — тихо каже Дацько й сіпає Саханя за рукав.

— Я не сплю, — сонно відповідає Сахань, і його голова знову спускається донизу й ритмічно гойдається, мов нежива.

Оце гойдання в сідлі заколисує, наче в колиці. Ніяк не можна стримати себе, коли повіки сплющуються. А вони сплющуються сами, нечутно й непомітно, і в гарячій голові зараз же починають снуватись недоречні сни. Відкілясь випливають сто разів забуті обличчя і переплітаються в голові з брязканням шабель і з своїм сусідою, що сіпає тебе за темляк. Вони, ці сни, вистеляють голову ясним пухом і теплом, і киваєш, усміхаючись, головою, коли по колоні пробігає наказ — „не спати!“

Край дороги стоять темні силуети дерев. Можливо, то верби, а може осокорі, але, мені здається, ми вже поминули безліч цих дерев, і їдемо ми, здається, довго, довго.

Начштабу Кравинський, мабуть, заснув і прогавив верб із сто, або збрехав отой білий дядько в селі.

— Стій!... Стій!... передають з голови, і колона стає в пилу, під вовняними хмарами, німо, як заворожена. Так тихо стоїть, що чути, як дихають коні.

— Куди ж ти лізеш, калека нещасна! — порушує тишу Осипець. — Кобилу скалічиш! — оглядається назад.

В голові колони якась метушня. Кілька вершників злазять з коней. Хтось засвітив електричного ліхтарика, і він жевріє в темрязі кволо, як жарина в попелі. Кравинський кладе мапу на шлях у порох, під кружок світла з ліхтарика, і сам лягає в порох на лікті. Лягає командир полку, комісар і начшколи. Кравинський дивиться на мапу запаленими червоними очима й кладе компаса на подовжну лінію. Але на що ж він її орієнтує, ту мапу, вночі, в степу, в темряві. Хіба на тих сто верб, що бовваніють обабіч над шляхом замість трьох? Чи на перехрестя доріг, що їх ніяк не можна побачити в цій темряві, хоч би дивився цілий полк всіма своїми очима.

Але Кравинський вірить мапі й не вірить дядькові. Він вираховує скільки ми їдемо.

— Годину й тридцять дві хвилини, — каже начшколи.

— Ну, от і добре, — каже Кравинський. — Значить, проїхали ми сім з половиною кілометрів, якщо скинути не повільний рух уночі. А на мапі перехрестя на.. — він міряє дорогу на мапі, — на восьмих кілометрі. Отже, за десять хвилин, приблизно, буде перехрестя. Але його треба вкмітити. Дайте котрогось із хороших хлопців з молодшого комскладу, нехай пройде по межі понад самим шляхом з ліхтариком і ми, я певен, знайдемо перехрестя.

— Помкомчоти Обертинський! — гукає начальник школи. — До мене, без коня.

Обертинський передає коня Осипцеві, біжить до начшколи й вислухує від Кравинського наказу. Потім нам видно лише хисткий кружок світла збоку. Він дрижить, плигає по ріллі, налазить на стовбури придорожніх дерев, але посувається вперед. Мовчки за ним посувається й полк. Мабуть, усі дивляться на ясний кружок, він такий привабливий у темряві, аж гіпнотизує нас. Мені спадає на думку, що Обертинський має зараз величезну владу і може повести полк за своїм кружальцем світла, куди тільки захоче. Але ось ліхтарик зупиняється, вертиться на всі боки і припадає до землі.

— Є перехрестя! — переможно кричить Обертинський, і колона завертає правим плечем до нього.

Знову темрява. Погас ліхтарик. Спускаємось у якийсь яр і легенька вогкість свіжить нас на хвилину, але виїхавши з яру, ми знов симо в сідлах, і квітчасті сні обплутують наші потомлені голови.

Так їдемо годин зо дві. Кують коні. Ритмічно бряжчить зброя. Так само курить шлях і їсть очі пил. Ломить спину й ноги в колінах. Ми випускаємо стремена з ноги й коливаємо шенкелями. Незручно, але трохи перестає ломити в колінах.

— А далеко до тих Дмитрушок? — безнадійно питає хтось у нашій чоті.

— З гаком, — каже Чорний — до дня якраз гака доїдемо.

— Ну, то вже скоро, — радісно констатує Осипець. — Уже скоро день. Хоч би коням дати відпочити.

— Де ти його бачиш, той день? — роздратовано питає Дацько.

— Канешно, розвидняється... Ти подивись на схід.

— А де, по-твоему, схід?

— Подивись ліворуч.

Ледве помітна сіра смужка забреніла в темряві ліворуч і під нею почав накреслюватись невиразний обрій. Але то ще міг бути й не обрій. Лише за півгодини всім стало ясно, що справді розвидняється. Поволі зсувався й зникав із темрявою сон, люди ніби виходили з темного льоху, і побачивши живі очі на обличчі, усміхались одне до одного.

— А куди ми їдемо, товаришу комчоти? — запитав Дацько.

— Їдемо в обхід. До ранку наш полк мусить, кров з носа, а зайняти переправу на Бугові в Дмитрушках. Тудю йтиме перша бригада другої дивізії. Ну, а в такому місці — бригада наша. Зараз колона вишле дозори.

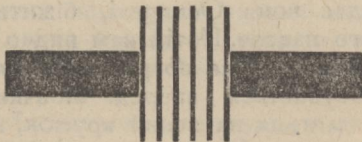
— А Дмитрушки де?

— За цим горбом у яру. Нам треба до схід сонця бути на переправі, якщо її вже не зайняли сині.

— А як зайняли?

— Треба їх вибити.

Запал маневрової гри вже захопив нас за кілька днів маневрів і слова — атака, напад, обхід, прорив, полон — впливають на нас неперборно. Почуття колективної гідності за бойову виучку міцно злітувало частину, і на втому зважали лише тоді, як можна було відпочити. Почувши про обхід, усі враз стрепенулись. Зажевіла розмова і найзапальніші почали обнюхувати ледве помітний обрій, пильно вдивляючись у кожну темну пляму. Наростала сила й міць у полку, як наростає вона в пружині від накрутного ключа. Тікала разом з темрявою за обрії, кволість і сон...

В. ПЕТРІН

КОМУНАР З КАВЕСКАДРОНУ

Вже три дні тривали маневри. Перевага живої й технічної сили „червоних“ визначила вирішальні успіхи над „синіми“ на всьому фронті: вони спіхом відходили.

Коваленко, червоноармієць кінної сотні, приставлений за ординарця, збудив мене, як звичайно, коли тільки-тільки розвиднялося. Треба вже було їхати.

Осінній з чималим приморозком ранок давався взнаки... Стиснули коней острогами. Розмірні рухи в сідлі швидко зогріли мене. Мій голос відразу перестав тремтіти, і було приємно не появити своєї кволости перед Коваленком.

Четвертий день я їджу з цим Коваленком. Він невідлучно супроводить мене в моїй клопітній ролі посередника. І увесь час почувається вищість його, як верхівця. Іронічна усмішка не сходить з його обличчя тими хвилинами, коли я сідаю в сідло й припасовую собі стремена. Доводилося вдавати, що не помічаю цього.

Цього ранку, коли навіть чужа постіль, що припала з ласки квартир'єра, здавалася наймилішою — піхотний командир був надто незграбний. До того ж, учора випадково ліву ногу забив — це ще збільшувало цю незграбність.

З-за горба ледачо вилізло сонечко. Довгі тіні від наших коней губилися віддалік. До мене повернулось тепло, я забув про забиту ногу, і мені вже здавалося, що вмію їздити не гірш за першого-ліпшого кіннотника.

Коваленко упевнено-красовито похитувався в сідлі.

— Ви жонаті, Коваленку? — спитав я.

Він відповів не зразу. Дивлячись поперед себе, якимось неохоче вимовив:

— Та майже що...

— Тобто, як це воно, майже? Можна бути жонатим або нежонатим.

Щось одне.

— Та так, товаришу командир, і жонатий і нежонатий.

— Ну, якже це може бути? — не вгавав я.

Він нічого не відповів, тільки махнув рукою.

Ми поїхали кроком. Я подивився на нього. Коваленко якимось споважлив. Мене дуже зацікавило, чому нагадування про цю ділянку особистого життя так схвилювало його. Я сподівався, що він сам заговорить про це, але помилився.

— Ви звідки, з якого району?

— З Печеніг, — так само неохоче відповів він.

— Ви з „старих“? — не відступавсь я від нього.

— Так.

— Виходить, швидко вже й додому?

— Небагато лишилося... Півтора місяці.

Я вирішив перейти до нової теми, гадаючи дізнатися від нього й про те, про що нагадування так схвилювало парубчагу. Якось дивно було бачити його похмурим. Вродливе обличчя мого випадкового супутника так упевнено носило завжди свою усмішку, що уявляти його можна було лише з усмішкою.

— Ви „Асмадея“ знаєте? — зненацька спитав я в нього.

„Асмадеем“ називали гнідого невеличкого коника, що ним мені часто доводилося раніш їздити. Цілком не „родовитий“ з походження, він належав до обозних, але часто ходив під сідлом. Проте, мав добру нетруську ристь і був невтомний. Через старість він був тепер майже вже на „демісії“.

— „Асмадея“ знаю... Це ж мій кінь був... На ньому їздити вчився. Коли ми тільки не прибули до кінної сотні...

Він похвавив від згадки за „Асмадея“ і тут же таки розповів про „гіркі“ етапи перших днів навчання.

— Я ж із семи років конем їздив і страх, як хотілося мені до кінноти. Я й охляп, бувало, і чвалом, і ристю, як завгодно скакав. А тут як посадовили та зразу ристю примусили без стремен. Я то на той, то на цей бік перехилився. Схоплюсь за луку й трушуся, як лантух.

Він знову обдаровує мене своєю надзвичайною усмішкою.

Розповів і про те, яка шкода йому було кидати „Асмадея“.

— Я полюбив свого буланого коника. Під час навчання хлопці морочилися з своїми жеребцями, а я сиджу, мов у кріслі. Молодець, треба широко сказати. Ну, я його теж не занедбав.

Коваленко розбалакався по-ширості й розповів про те, що для свого буланого „Асмадея“ він навіть підкрадав оброку. Коли приїхали молоді, недосвідчені ще червоноармійці, він „цупив“, як він висловився, жменьками в них і „Асмадееві“ припадала зайва пайка.

— Повеселішав коник...

* * *

Над вечір ми були вже в новім селі. Нас прихистила бабуса. Вона дуже приязно нас зустріла, але до хати не пустила.

— Ви, хлопці, краще зразу до клуні ідіть. Там сіно, гарно, спати тепло, а в хаті ніде. Тільки з вогнем, боронь боже, акуратніш.

Приємно було після довгої їзди простягтися на м'якому сіні.

— Не замерзнемо ми тут, Коваленку?

— Нічого, товаришу командире, сіно здорово зогріва.

Денний гомін на селі вже затихав. Ледве чутно долинала звідкись пісня. Несподівано десь близько заграла гармонія. Дружні молоді голоси вели пісню про червоні лави, що всіх переможуть, про трудовий народ, що йде на бій кривавий, про вільну працю у великій комуні.

— Люблю цю пісню, частенько ми співали її в себе в комуні — сказав Коваленко.

— А ви в комуні живете? — не приховуючи здивовання, спитав я.

— Так... Давно вже. Батько мій, як вернувся з фронту, заходився комуну організовувати. Зібралось їх семеро, таких, як він, відбили у Волвиконкому будинок поміщицький і почали стягатися на господарство.

Коваленко довго й захоплено говорив про комуну, перелічив докладно майно, що є там тепер.

... Співаки, що віддалилися були, знову почали наблизатися. Гармонії вже не було чути. Та й співали вже не так організовано. У співи вдирався регіт, балачки. Дівчата торохтіли, назахват розповідаючи одна одній за свої враження й спостереження про маневри та Червону армію.

— Ну, дівчата, давайте знов якоїсь заспіваємо! Надійко, заводь.
І пісня, гармонійна, дзвінка, знову полинула, поволи віддаляючись.
Ми мовчали, доки цілком не завмерли останні звуки.

— Ось ви мене нещодавно спитали, жонатий я чи ні. Якщо хочете, розкажу, як це в мене трапилося.

— Звичайно, розкажіть, — радо відповів я, — завтра вдосвіта не вставати, тож виспимося.

* * *

Акурат того року, як мали забрати мене на службу, саме в жнива, приїхала до нас в комуну одна комсомолка. Прислали її до нас по комсомольській мобілізації. Вперше побачив я її на наших комсомольських зборах. У нас у комуні тоді більше, як тридцять комсомольців було, а робота все якось у лад не йшла. Люди в нас малописьменні, секретарів штук з п'ять змінилося, а ніякого пуття не було. Одного були вибрали, а він зразу завеликоносився і в комуні зовсім робити не хотів. Ми його, звичайно, змінили.

Ну, ось того дня, як, значиться, вона приїхала, оголосили, щоб після роботи зразу на збори йшли.

Приходжу до клубу, дивлюся, в гурті з нашими дівчатами (а у нас їх семеро було, решта хлопці) сидить якась.

— Що це воно за баба? — питаю секретаря нашого.

— З округи, — каже, — надіслали, за секретаря хоче бути в нас.

— Це замість тебе чи що? — кажу.

Він мені нічого не встиг сказати, бо хвилювання вже серед народу почалося. Кричать: „Починай, Андрію!“

Андрій пішов за стіл, скинув картуза з голови й почав:

— Заперечень немає, щоб почати?

— Немає.

— Ну, займай місця, президія.

Я зразу поліз до столу та ще трое хлопців. Посідали, зайняли свої місця.

Тут підводиться вона й каже:

— Яка ж це, — каже, — президія, коли її ніхто не обирав? Треба, — каже, — додержуючи всіх правил демократії, обрати, проголосувати й за більшістю...

— Ти нам не ламай порядку, товаришко, — відразу спалахнув Андрій, — я теж частенько на пленумах райкому буваю, на окружкомі раз був і знаю, як це робиться.

А Настя (цю дівчину звали Настею), дивлюсь, сміється, заходитьсь з реготу.

— Пленум, — каже, — райкому це одне. Там постійна президія, а на зборах — каже — треба щоразу обирати.

І як почала сипати, і з статуту прочитала трішки, і враз засоромила всіх хлопців. Стояла вона біля столу, як зараз пам'ятаю, кофточка на ній біленька була й спідниця гармонією. Волосся в неї на лоба спадало, і вона його раз-по-раз поправляла рукою.

— Тож, товариші, давайте вже робити, як увесь комсомол робить.

Нашим дівчатам це сподобалося. Сидять і очей з неї не зводять та час-від-часу на Андрія поглядають, чекають, що він скаже.

— Ну, обирати, так обирати, — пробубонів Андрій крізь зуби, — я що? Як збори...

— Обирати — загаласували всі.

Настю теж, звичайно, обрали. Як тільки почали кандидатури називати, дівчата зразу заверещали:

— Рогалеву!

Провели її, звичайно, на секретаря нашого осередку, одноголосно пройшла, тільки Андрій утримався.

Того вечора я її більше не бачив. Зразу пішла з дівчатами на їхню половину, а ми з хлопцями пішли до себе. І увесь вечір у нас тільки й розмови було, що про Настю.

— Це козир-баба! — говорили хлопці. — Вона й сказати до ладу скаже, та й у кашу наплювати, видно, не дасть.

— Диви, міська — сказав хтось — а не фарбується, я чув, що міські комсомолки мажуться до сходу.

— І вродлива дівчина... — докинув своє слово Андрій. — А проте, молодця, треба правду сказати.

Другого чи третього дня, вже не пригадаю, після вечері сиділи ми в клубі, і Настя тутечки ж була. Вона розповідала хлопцям про завод, як молотарки та плуги збирають, а потім і каже мені:

— Товаришу Коваленку, мені з тобою, як із членом президії, поговорити треба, ти не тікай.

Нарозповідала ще про різні справи. Час вже був пізній, хлопці почали розходитися. Ми лишилися вдвох.

— Ходім, — каже, — надвір, година гарна, навіщо нам тут у задусі сидіти.

Ми пройшлися, походили. Вона почала говорити про роботу, проте, що тут багато треба зробити й що саме можна зробити, коли вся президія разом прихопиться до роботи.

— Ось піонерський загін треба зорганізувати. Неодмінно. Далі, як це ви й досі ясел не маєте? Медичного пункту також немає.

І вона почала пропонувати мені, щоб я взявся до роботи з підлітками та піонерами. Я кажу їй, що не впораюся, бо людина я малописьменна, а вона одно править:

— Розповім тобі, як усе це треба робити, а на той рік ми вже й піонерський табір матимемо.

Вона була зростом трохи нижча за мене. І коли ми йшли, вона руку мені на плече поклала. Мені якось ніяково зробилося. Я, щоправда, ходив, обнявшись, із своїми дівчатами. Заберемося, бувало, святами в ліс і почнемо всілякі гри, штуки різні витворяти.

А тут якось дивно було. Хоч і вона теж комсомолка була, але щось ніби, як не своя, міська, а я сільський парубок. Потім узяла мене за м'язи спробувала.

— Овва, — каже, — ти здоровий. Ти вправляєшся з фізкультури?

— А навіщо фізкультура, коли завжди роботи й без неї вистачає?

Ми далеко зайшли, вже всі будівлі наші позаду zostалися. Присіли на колодах і знову почали розмовляти.

— Тут у вас хлопці хороші, мені дуже подобаються. З ними можна працювати. От ти, — каже, — Андрій, Васко, от цей, як його Кожух...

... Вертали ми вже пізно. Перші півні вже співали. І знову якось ніяково себе почував, коли вона мене під руку взяла. Міцно ми попрощалися з нею коло дверей, і я пішов до себе.

Другого дня треба було вдосвіта встати, по снопи їхати, я на силу підвівся. Ідемо валкою, чую на переднім возі розмову, і так говорять, щоб я чув.

— Ти бачив таке діло, — казав один (був у нас Ванько Кульгавий), — наш Григорій з новою секретаршою закрутив.

А я сиджу на возі, ніби нічого не чую. І так кілька разів вони все заходжувалися розмовляти, а я, знай сиджу, покурюю.

За роботою і вони, знати, забули про це. А мені чогось кортіло швидше назад вернутися. Коли ми приїхали, Настя вже була коло молотарки, робила з дівчатами.

Вона вгледіла мене й зразу спитала:

— Ну, що, Грицю, поміркував ти про те, що я тобі казала?

— Та ніколи було міркувати, — бовкнув я.

Ми цілий день проробили й більш ні про що не розмовляли.

Настя всю комуну нашу дгори ногами перевернула. Усіх жінок наших зібрала, цілий вечір про різні справи розмовляла, з дідами балакала. Вони сиділи й посміхалися в вуса, коли слухали про всілякі її заміри.

А голова комуні підтримував її в усьому.

Тут мені випало до міста чогось поїхати. Днів зо три мене в комуні не було. Приїхав акурат увечері напередодні свята. Насті ввечері не бачив, вона в селі на комсомольських зборах була.

Ранком у їдальні зустрілися.

— А, Гриць, приїхав? Здоров був! А я за тобою скучила, — оттак голосно при всіх і сказала. І як же ж мені ніяково зробилося! Баби й хлопці дивляться, а я просто й недоберу, куди себе подіти.

— Ну, що нового в місті?

Я вже й не пам'ятаю, що їй розповідав і нишком усе зиркав навколо.

... Святами, коли не робили, у нас завжди весело в комуні було. Вдень, щоправда, народ спочиває, газети почитує, а над вечір і мале й старе на подвір'я висипають. Тут починаються різні „горюдуба“, „кіт і мишка“. А Настя „волейбол“ із собою привезла.

— Ну, Грицю, — каже, — давай навчу тебе у волейбол грати. Тут без тебе я вже багатьох хлопців навчила.

Пограли ми трохи в цей самий „волейбол“, а потім почали в горюдуба грати. Ви, мабуть, такж, товаришу командире, колись у цю гру грали?

Стали парами, як годиться. Настя кричить:

— Я хочу з Коваленком у парі бігти.

Налійшла до нас черга. А попереду стояв Андрій. Він озирнувся і побачив, що Настя з правого боку стоїть, а ми взяли з нею та й помінялися. А коли ми побігли, він і метнувся за мною, а як побачив, що помилився, відразу повернув та пізно вже було. Я мов, шуліка, наскочив на Настю і вхопив її обома руками, та так, мабуть, дуже, що вона аж скрикнула:

— Ой, що ж ти робиш, Грицю, ти мені всю кофточку пом'яв.

А що там кофточка, коли в мені вся кров бурхала, коли серце мало не вистригнуло. Ми потихеньку верталися назад.

— Ну й сила в тебе, Грицьку, справжній ведміль. З тобою більш не можна так грати, а то ще раз, бува, отак впіймаєш, то й дух можна визіхнути.

А сама сміється, і очі такі якісь незвичайні. Дивлюся я на неї, хочу щось сказати, а слова з горла не лізуть. Не така вона була, як усі наші дівчата. Ті й святами й буднями — завжди однакові. А Настя того дня якась незвичайна була. Щоправда, вбрання на ній було звичайне: та ото спідничка гармонією, та знову ж таки біла кофточка. Але все це на неї якось гарно допасоване, не лантуховате.

Що вечора ми довгенько з нею гуляли. Одного разу далеко зайшли, аж до лісу. Ніч була місячна. стоїмо, розмовляємо. Настя голову мені на плече поклати й усе про місто мені розповідала.

А в мене, мов у лихоманці, дрижаки по всьому тілу й плече горить.

Тут уже я не втерпів, обхопив Настуньку й міцно-міцно поцілував...

А додому в комуну йшли майже вдосвіта. Настя якось пригхля. Замовкла, а мене поривало бігти, скільки сили, по грудді, без доріг, не розбираючи й на весь білий світ співати голосних пісень.

Усі дні я робив, як віл, перекидав п'ятипудові лантухи, наче м'ячики, все мені було дурниця. Звідки тільки сила бралася! А щовечора дожидав, важко навіть вам переказати. Як тільки починало смеркає, йшов на призначене місце і чекав на неї. Ех, гарні були ці вечори, товаришу командире!

.....

Коваленко прервав своє оповідання. Пісні, що не замовкли ще на селі, саме село, очевидно, надто сильно нагадали йому про ці вечори.

— Давайте, підемо покурити, — запропонував я.

— Вона ото мене й курити відзвичаїла, Настя та. Більш, як рік не курив. А у війську знову закурив, як почали тут різні призи на перегонах давати, — а частенько цигарки давали.

— А ви справді добре їздите — не втримався я від компліменту.

Коваленко гордовито розповів про те, що командир кінної сотні кілька разів говорив про нього, як про найкращого вершника цілої кінної сотні. Похвалився й тим, що має три подяки й на картку зфотографований при розгорненні прапора.

Ми знову пішли на сінницю, і Коваленко, зручніше вмостившись, повів далі своє оповідання.

.....

Тут невдовзі у нас з Андрієм велика сутичка трапилася. Настя якось заходилася скликати президію. Зібрався народ, почали говорити про роботу. І Андрій теж на цих зборах був. Він увесь час сидів, слухав, що народ говорить. А коли Настя почала про свої пляни казати, — він заперечував мало не проти кожного її слова.

— Навіщо, — каже, — нам ясла? У нас дітлахів малих небагато. Це, — каже, — панська витівка.

І проти піонерів заперечення він мав.

— Хлопчакам, — каже, — треба привчатися працювати, а не байдики бити. Як підріс трохи, йди до молотарки, коло коней порайсь, а то панькатися з ними. Зроду не буде з такого людей.

Тут уже я з ним зчепився, навіть несвідомим його, здається, назвав.

Настя теж розпалася, почала швидко говорити, а сама одно чубок свій назад закидає.

Одно слово почали голосувати за піонерів, і ми тільки вдвох із Настею лишилися, інші хлопці теж потягли руку за Андрієм.

І з іншими справами теж не гаразд було. Настя цілком занепахла духом. А в мене аж руки свербіли, так кортіло Андрієві боки полатати.

— Кепська в нас, товариші, справа, — казала під кінець Настя, — якщо в нас далі таке йтиметься, то треба просто кидати вас.

— Авжеж, може й доведеться кинути, — каже Андрій і в'їдливо так посміхається.

— Ні, вже сама не кину, — Настя тупнула ногою, — мене сюди відрядив Окружком налагодити роботу, та й збори звірили на мене, партійний осередок навантаження дає. Я свого, — каже, — дійду.

— Воно, звичайно, важенько буде тобі працювати, — знову каже Андрій.

— Чому це, Андрію, ти тепер почав про це говорити, чому на перших зборах нічого не сказав?

— Ну, тоді ми тебе не знали, а тепер уже видно...

— Що видно?

— Ти таки до нашої роботи незвична, у місті жила, життя сільського не знаєш.

На це Настя просто почала сміятися.

— Ех, ти село, село! Оце саме й погано, що ти й досі себе за село вважаєш. Ти в комуни вступив, а все на село тягнеш. Ти десять років за радянської влади живеш, а все не тямиш. Ми повинні зробити так, щоб між містом і селом ніякої різниці не було.

А Андрій, знай, своє:

— Ні, вже тобі не вжитися з нами. Ось баби, на що вже вони з тобою сприяливалися, і ті скоса поглядають.

— Це ти брешеш, Андрію.

— Та чого мені брехати, всі хлопці можуть ствердити... Знову ж балачки всякі йдуть.

— Які балачки? — Настя глянула на мене.

— Звісно, які, сама, мабуть, знаєш. Тепер по всіх кутках шушукуються. Куди не підеш.

— Та ти про що саме говориш? — спитала вона й зразу почервоніла.

Андрій підвівся з місця й крикнув:

— Та про те, що комсомольська секретарка з Грицем фіглі-міглі почала стругати. Ось про що.

В кімнаті стало тихо. Я сидів, міцно зціпивши зуби, й мовчав. І всі хлопці мовчали.

Настя перша заговорила. Обличчя в неї палало, очі в землю спустила й тихо промовила:

— Так... Правда... Ми живемо... з Грицем.

На це ніхто не сподівався, навіть і Андрій, видно, розгубився. Він знову сів і дивився на хлопців. Один хлопець підвівся і пішов до дверей. Один закашлявся й відійшов до стінки. Андрій почав крутити цигарку.

Настя поправила зачіску, підвела голову й цілком спокійно, тихо знову сказала:

— Ми живемо з ним, — і поклала руку мені на плече, — а хто нам може заборонити? Чи не ти, Андрію? Що саме ти можеш мені зробити або сказати, коли любий він мені, товариш Коваленко?

Просто так і сказала.

У Андрія з цигаркою ніяк не ладналося, слинив, слинив, а вона все розкручувалася.

Настя зовсім уже голосно заговорила:

— Я про це ніде не побоюся сказати. Хоч на зборах, однаково. І скажу, бо треба, щоб цих балачок не було.

Андрій, білий, як крейда, сидів і навіть очей не звів на нас.

— Ходім, Грицю... А працювати ми таки будемо, — сказала вона вже з порогу.

Ми пішли, а хлопці лишилися в клубі.

Другого дня в комуні вже все знали. У мене тітка старенька там була. Зустріла мене й питає:

— Ти як, Грицько, оженився, кажуть, чи що?

— Так, тіточко, оженився.

— Бач який, і не сказав нікому.

— А навіщо? — кажу й пішов.

А наші баби та дівчата так спочатку мені й проступку не давали, а я знай посміхаюся. З бабами, видно, Настя швидко порозумілася, сама розповіла їм усе. Отож, бувало, якийсь парубок зачепить її, то баби ладні горло за неї перекусити.

Так от я й оженився. Сам не сподівався, звідки на мене це звалося. Перейшли ми з Настею жити в окрему кімнатку, книжок у неї багацько було, примушувала мене читати. Костюм з міста мені привезла, і я святами ходив у новому костюмі.

Знову запрацювала наша комуна. Настя багато діла зробила в ній.

Вчительку з міста привезла, тож своя школа в нас утворилася. Знову ж таки трактора ще одного десь дістала. Артисти почали до нас приїздити, вські там вистави показувати.

Та й сама Настя казала, що сподобалася їй робота:

— Зроду тепер до міста не поїду, отут я бачу дійсно, що можна багато зробити.

Щось із місяць минуло, як ми з Настею жили — я ввечері сидів у своїй кімнатці. А на другім поверсі ми жили. Дивлюся і власним очам не вірю: стоїть Настя й розмовляє з Андрієм. Про що розмова була, не чув, а тільки бачу веселі обидва стоять. Він щось скаже, а вона — у сміх.

Приходить вона додому. Я мовчу, думаю, може сама скаже. Дійсно, сама розмову почала:

— Ти знаєш, Грицю, Андрій не поганий таки хлопець. От він до мене, — каже, — зараз підійшов і перший розмовляти почав.

— Так я бачив, — кажу, а сам скося так поглядаю.

— Він почав, — каже вона, — перепрошувати й усяке таке. Хто зна й за що, — каже, — образив я тебе тоді. Нам, як комсомольцям, треба в згоді жити.

— А чого ж ти сміялася? — питаю.

— А! — і відразу засміялася. — Це він розповів, як ти з човна впав, коли ви каталися чи що?

— З чого ж тут сміятися, — кажу, і досада мене взяла, — людина мало не втопилася, а тобі смішки

— Та чого ж ти гніваєшся? — каже. — Я ж не з тебе сміюся, а просто, — каже, — Андрій так гарно розповідає.

Тут ми трошки посварилися, вперше за весь час. Щоправда, у мене це швидко відійшло, шкода мені стало, що вона якась сумна сиділа. То ми й помирилися того ж таки вечора.

А Андрій і зо мною балакати почав. А то, бувало, як зустрінемося, так і відвертається. Раз якось зійшлися, він і каже:

— Ти до міста, Грицько, не збираєшся?

— А що? — кажу.

— Та так, я справу маленьку маю, передав би через тебе.

— Ні, — кажу, — не збираюся.

Він і зо мною почав говорити про те саме Мовляв, дарма він тоді зчинив бучу, Настя добра робітниця, так що здря він нас обох образив.

— А нам вже, Григоре, і до війська швидко.

— Так, швидко! — кажу. — Мабуть, разом підемо.

Побалакали ми отак і розійшлися. А раз він до нас у кімнату заходить. Зійшов, поздоровкався і подає Насті книжку якусь.

— Гарна, — каже, — книжка, коли ще маєш таку, я б залюбки, — каже, — прочитав.

Настя глянула на мене й каже:

— А ти, Грицю, цю книжку читав? Я оце Андрієві давала. Прочитай, коли не читав, цікава.

Я взяв книжку, навіть не подивився на неї, на стіл поклав.

Андрій сів і почав балакати.

— Так, значця, Грицю, швидко в армію підем? — знову він про це починає.

— А ти теж підеш, Андрію? — спитала Настя.

— Та ми ж однолітки.

— Армія це добра річ, — каже Андрій — хоч розуму нас там навчать.

Вони довго розмовляли. Я взяв із столу книжку й сидів, читав. Скоро Андрій пішов, я зразу ліг спати й зовсім не чув, як вона вклалася.

Андрій почав до нас учащати. Та й працювати в комсомолі дуже добре почав. Настя частенько, бувало, висловлює думку, що коли вже якусь велику роботу давати, то — Андрієві. Андрій зробить.

А раз якось голова послав його у справах до міста, і Насті за чимсь треба було поїхати. Поїхали разом. Широ кажучи, не хотілося мені, щоб вони вдвох їхали, але я нічого не сказав.

Вернувшись, вона цілісінький вечір розповідала, що мало кишок не порвала зо сміху від різних Андрієвих розповідань. А я слухав і мовчав.

...Зібрали ми хліб, з городами почали впорюватися, я й не зчувся, як осінь надійшла. Швидко вже треба було й до війська збиратися. Не хотілося мені, правду кажучи, їхати з дому. Дуже вже хороше життя налаждалося, але нічого не вдієш. Вже тоді мав на меті — до кінноти дістатися. Сильно я коней люблю. А Андрія до терчастини призначили, тільки на місяць восени забирали.

Попервах я у війську нудьгував, частенько писав до Насті листи, а вона мені відповідала. А згодом звик, командири трапилися добрі, товариші теж підібралися не погані.

А цієї от весни прислала мені Настя листа.

* * *

Цього листа я прочитав зранку, хоч зміст його був мені відомий ще вчора. Коваленко розповів його майже напам'ять.

Нервові угласті літери похапком розповідали про життя та справи комуні, про те, що з засівом 890 га вже впоралися, що до комуні вступило ще 18 родин, що дві голендерки одна по одній загинули з сибірки.

„А птаства ми цього року розплодимо силу-силенну. Ти пам'ятаєш, Грицю: той ставок, що стояв зовсім сухий. Ми його обладнали, розплоджуємо качок, гусей. А голова дістав десь двох лебедів. Напрочуд гарні, шії довжелезні, а білі, як сніг. Спорішев знову одружився з новою. Ти, мабуть знав Галю, правда вона при тобі ще зовсім дівчам бігала, їй тепер сімнадцять років, він з нею одружився. А Клавдію покинув, вона їздила до міста аборт робити. Народ хвилюється, а Галя бігає собі, наче й не було нічого. Воно, правда, вона тут ні при чому“.

З найменшими подробицями цілу сторінку цього широкомовного листа приділено опису дитячих ясел. З листа можна було довідатися, скільки дітвора перехоріло за останній місяць, чому кинули варити узвар, чому криву Варю з ясел перевели до корівника.

„8-го березня була в місті, бачила своїх товаришів, всі кличуть мене назад на завод. Я сказала — не поїду. Стару комору ми розкинули, будуюмо нову, а на осінь голова вирішив побудувати силосну башту. Андрій великими ділами в комуні крутить. Він зараз голову заступає.

„Андрія тепер взагалі не можна пізнати. Адже пам'ятаєш, який він був, скоро я приїхала. Тепер він зовсім інша людина. Коли його в армію на півтора місяці забрали, зразу почувалось, що в комуні когось бракує. Ми разом з ним до партії подавали, і нас обох у комуні прийняли. Він дуже багато працює і збирається на той рік учитися поїхати... Ти щось рідко став писати. Андрій часто каже, чи не забув уже ти про комуну.“

Ну, бувай!

Настя“.

А збоку олівцем, що вже майже стерся, ледве розбірно написано: „Може тобі гроші потрібні, напиши, я вишлю“.

Отак несподівано закінчувався цей людський документ.

Коваленко уважно стежив за мною весь час, поки я читав.

— Прочитали? То як по-вашому: жонатий я чи нежонатий?

Він навіть спробував посміхнутися.

— Адже ж ви все прочитали?.. Шкода, немає в мене при собі раніших її листів. Там би ви зразу зрозуміли, що ця дружина чоловікові пише. А тут про Андрія та про комуну весь лист, а мене ніби й на світі немає.

Він трохи помовчав. Мовчав і я, ще раз перечитавши останні рядки.

— Без Андрія, каже,— вів далі Коваленко,— погано було в комуні, а що мене немає, то це ніби й треба так. Тут діло, звісно, нечисте, я так думаю. Недурно вона Андрія так вихваляє.

— А ви вже давно дома були?

— Та от відколи на службі, не був ще. Як одержав цього листа, вдарило мені в голову про це, так просився у командира. Не пустив, каже — треба якесь „стихійне лихо“. А це ніби не підходить.

Боячись образити його, я стримався, щоб не посміхнутися з такого „стихійного лиха“.

— А більше не одержували листів?

— Ні, не було з того часу. Я нічого не написав, і вона мовчить. Правда, від Андрія незабаром після цього одержав листа, він питає, чи не будуть у ескадроні лошат продавати. А про Настю нічого не писав. Він мені там на розум давав, що в Сибіру комуні землі великі одводять і що багато хлопців з армії на Сибір подаються.

... По селі розляглося хапливе гасло збору: командування збирало начальників і посередників розбирати маневри. Нам видно було сурмача. Завчасним театральним рухом він тричі підносив до неба свою сурму і молодцювато сурмив, дивуючи натовп хлопчаків.

— Так куди ж ви після армії поїдете? Не думаєте сами про Сибір?

— Та що ви, товаришу командире? Правда, я знаю про одну комуну на Далекому Сході. Там четверо з нашого ескадрону. Пишуть, що живуть добре. Та я все таки свої комуні не покину. Я ж виріс у ній.

Коваленко вже знову посміхався своєю знадною посмішкою і знову дуже палко заговорив про комуну. Він її справді любив; він, звичайно, не уявляв себе поза нею.

Мені захотілося заспокоїти його і щодо Насті. Я не знав, як це зробити. Але все ж заговорив. Говорив про великі темпи, про напруженість роботи, коли забувається все... Але почував, що не переконав його.

— Ну, що ж, поїдемо, побачимо. Там на місці видніше буде... Комуна, знаю, добре привітає. А про неї... як Настя... не знаю. Ну та хай... Коли вже сталося що, так перекипить трохи на серці й... минеться.

Він зідхнув і знову посміхнувся.

Я поспішав на розбір. Часу більше не було, мені хотілося ще поговорити з ним, але мусів кінчити.

До школи звідусюди похапцем сходилися командири.

Коваленко крикнув навздогін:

— Сьогодні встигнемо виїхати, товаришу командире?

А. ДОРОШЕНКО

НЕВИКОРИСТАНИЙ КВИТОК

Оповідання

Полк, вирушивши на нічні тактичні навчання, сколошків село гомон червоноармійців, звуками оркестри, кінським пирханням, але недовзі воно знов поринуло в звичну дрімоту. Про те, що село Батюшівка помістилося в центрі „фронтної смуги“, нагадували тільки з півдесятки похідних кухонь, що залишилися в гаю біля сільбуду, та підводи з валки й агітвіз, якого за незграбний і похмурий вигляд називали в полку „агітдомовина“. На селі з військових начальників лишилися тільки статечний, малорухливий завбіб Силоненко та молодий комчоти госпсотної Радухін, що, виконував обов'язки квартирмайстра й начвалки.

Сонце, що було за кілька хвилин перед тим карміново-червоним, зникло. Суха сірувата каламуть оповивала маленьке село Батюшівку, що причаїлося в піщаних горбах. Степ потонув у фіялковій імлі, і крізь неї видно було кущі лози над мертвою високою річечкою.

— Ну, що ж, завбібе, ходім побродим по селу... — підійшов до заглибленого в книжку завбіба комсотної Радухін.

— Ну його к бісу! Дохле село якесь. Сільбуд на замку. Селяни на молотбі, працюють, ні з ким і порозмовляти. Гадав з полком виїхати, а комполку заявив, що „агітдомовина“ демаскуватиме полк, і що там мені ввечері однаково нічого буде робити.

Завбіб з досадою ляснув книжкою і казав далі:

— А втім, ходімо, може де на кавуни або молоко розживемося. Жерти охота, а ще ніч попереду. Ох, і здорово Панфьоров пише, на „ять“ книжечка...

Тільки обійшовши з десять хат і відбивши ряд собачих атак, приятелям пощастило розжитися на пару спілих темнозелених кавунів і глечик пареного, з апетитною жовтою плівкою, молока.

— Силоненку, диви, які гарні дівчата сидять, — підморгуючи оком праворуч, промовив Радухін.

Завбіб ліниво скосив очі на колоди, що лежали біля хати; звідти чути було молодий сміх; Силоненко мовчки налив собі третю склянку молока.

— Сядьмо до них, веселіше минатиме час, — не вгавав Радухін.

— Ану їх до біса, я піду краще „Бруски“ дочитувати. Що я дівчат ніколи не бачив?

Радухін обурився:

— Та що, втечуть вони від тебе, твої книжки? Жива ти людина, чи книжкова мумія, чортяка б тебе забрали!

Кінець-кінцем, по довгому переконуванні, Силоненко здався. Знайомство розпочали кількома, звичними в таких випадках, питаннями, і розмова незабаром перейшла на цікаві для всіх теми. Обидві

дівчини, виявилося, були говіркі й дотепні, і весело сміялися, слухаючи примовок та оповідань Радухіна. Тільки Силоненко говорив і сміявся менше за всіх, не приховував, що йому нудно, і з-під лоба розглядав дівчат, що сиділи з ним поруч.

З піщаних горбів, з безкраю піщаних рівнин, що лежать за ними, спускалася на село густа сутінь. Ніч насувалася швидко, поспішаючи відсвіжити своєю прохолодою змучену серпневим сонцем землю. Десь на луках гелготіли гуси, та вузькими сільськими завулками ліниво дибали, повертаючи з пасовиська, корови.

— А ви, товаришко, комсомолка? — зацікавився Силоненко, звернувшись до худенької загорілої дівчини з глибокими очима.

— Так. І єдина на все село, — відповіла за неї подруга.

— Якщо так, можу порадити вам книжку „Перша дівчина“ Богданова. Теж про єдину на селі комсомолку...

Радухін засміявся:

— Ти, Силоненку, і тут не можеш, щоб не агітнути за книжку!

— За книжку агітнути ніколи не вадить. Ну, надобраніч, піду ще почитаю та й спати.

Слідом за Силоненком пішла додому й дівчина, що сиділа поруч з ним. Радухін лишився з „єдиною“ батюшівською комсомолкою.

— Ну, а ми ще посидимо? — спитав він, — до речі, як вас звати?

— Мене?... Ганна. Ні, ходімо краще, я теж піду додому.

Силоненко, прийшовши до себе на квартиру, роздягся, не хапаючись пірнув у пахучі, розстелені на долівці оберемки сіна, покриті зверху рядном, і, присунувши до себе невелику газову лампу з задимленим склом, занурився в читання „Брусків“. Він устиг дочитати до кінця всю книжку, зробив деякі нотатки, встиг ще побачити кілька снів поки вернувся додому Радухін.

Намагаючись не шелестіти, комчоти в темряві розрізав кавуна, по-вечеряв, ліг на сіно поруч з Силоненком і став дивитися у вікно, що в нього молодик слав до кімнати своє м'яке світло.

— Силоненку, ти спиш?

— Спав, та хіба ти своїм тупотінням не розбудиш. І де тебе чорти носили! — пробурчав сонним голосом завбіб.

— Дивна, брат, справа! Розумієш, ця Ганна чудесна дівчина; розумна, далеко може піти, але родина в неї важка, навіть школу їй скінчити не дали.

— Словом, закохався?

— Ні, але вона мені дуже подобається... Я б навіть від такої дружини не відмовився... Слово честі! Ти цього, книжна душо Силоненку, не зрозумієш, я з нею три години просидів. Якщо нас завтра не перекинуть на іншу ночівлю, знов з нею побачусь. Уяви собі, вона ще ніколи не була в місті, не їздила поїздом, проте, тягнеться до життя, до зрозуміння всього, так хоче все побачити... Ти що, заснув?

Силоненко не відповів, і в хаті запанувала тиша.

Другого ранку, коли над селом ще висів досвітній сірий туман і коли небо на сході ледве зясніло, а вся природа, відчуваючи день, почала прокидатися, по боках річки Псла, розітнулася прискорена стрілянина. Трисстачу гвинтівок і татакання кулеметів перебивали глухі гарматні вибухи.

„Сині“ форсували річку, намагаючись захопити Батюшівку. І тільки, як з'явилися перші рожеві хмарки, вістуні сходу сонця, „бій“ почав стихати.

Стомлений розвідач з ознаками безсонної ночі на обличчі, прив'язавши коня біля хати, де квартирував Радухін, злякавши давоном острог затаєну по кутках хати тишу, ввійшов до кімнати.

— Товаришу комчоти! Товаришу комбіба, вставайте!

— Товаришу комчоти! — гукнув він над самим вухом Радухіна — „Сині“ під Батюшівкою! Наші відступають! Виводьте валку!

Радухін підхопився, мерщій схопив гімнастівку. Його сонні очі запитливо дивилися на роз'їдача, що посміхався.

— Я пожартував... „Синіх“ відбито, річка наша Наказано, щоб ви надіслали кухні з чаєм і сніданком на позиції. А завбібові з агітвозом виїхати з розташування першого батальйону, щоб роздати газети.

За чверть години коли Радухін метушився біля похідних кухонь, з димарів яких снувалися вихлясті синюваті струмки, завбіб статечно, сидючи на своїй „агітдомовині“, виїхав на позиції. Погонич бадьоро погейкував на коні а колеса тихо котилися м'якою піщаною дорогою.

Село вже прокинулося. На околиці на подвір'ї однієї з хат виступувала дрібно молотарка. Біля неї стояло кілька селян і молодих, що раз-у-раз заходилися сміхом, дівчаті. Облишивши роботу, вони підбігли до плоту, поглянути на чудесний віз і смішну фігуру набурмосеного завбіба; він не знав, що одна пара очей, які на нього з цікавістю дивилися, належить вчорашній комсомольці Ганні, яка опанувала в ці хвилини всі думки його приятеля, комчоти Радухіна.

Як змія лукава, гарна й покручена, бігла між високими зеленими берегами річка Псел. Тиха, місцями мілка по коліна, а місцями маючи трисажневу глибину й ковбані, лине вона до старого багатоводного широкого Дніпра.

Під першим соняшним промінням, що сковзнуло по верхах дерев і остаточно розбулило пернате населення Припселля, розвіявся навислий над річкою туман, перемішаний з димом недавніх ялових вибухів.

Об'їджаючи розташовані на березі чоти, Силоненко найдовше затримався у другій сотні. Тут його буквально шматували.

— Мені книжечку, — читання треба організувати.

— А мені олександрійського паперу для ільїчівки.

— Ну, дай хоч пару кольорових олівців, я свої під час контр-атаки розгубив.

— „Червону армію“ дай!.. На біса мені „Кооперативне життя“.

І коли всі вимоги вже задоволено, до завбіба підійшов політрук, що дивився з посмішкою на атаку „агітдомовини“:

— Що, Силоненку, взяли тебе хлопці в роботу?

— Дарма, хто не працює, той не їсть, — витираючи з чола піт, відповів завбіб, і став складати у вузький коробок „агітдомовини“ брошурки й журнали.

— А ти, товаришу політруку, скажи краще, які перспективи на майбутнє?

— Найкращі. П'ятирічку закінчуємо, — жартуючи, відповів політрук.

— Покинь жартувати, я не про це, я тебе, як людину питаю, що буде сьогодні полк робити?

— Військова таємниця, — вів далі, дратуючи завбіба, його бесідник.

— Чорт вас знає! Я хоч виспався, а він цілу ніч не спав і ще жартує. Дивуюсь! Не хочеш говорити, чорт з тобою!

Політрук посміхнувся.

— Ми люди звичні, а тобі гарячку нічого пороти. Плян такий: зараз тут снідаємо, і розпочинаємо наступ на „синіх“. Вибиваємо їх з хутора Малешки, там обідаємо, ти розгортаєш „агітдомовину“, виспимося і витримаємо нічний „бій“, а завтра ранком повертаємо до Батюшівки: відпочиваємо весь день і на вечір до табору. Потім святкуємо річницю дивізії з шефами й виходимо на маневри. Потім...

— Ясно, що потім, — перебив його Силоненко і, сівши на „агітдомовину“, звернувся до погонича:

— Ну, Лавруша, поганяй тепер до третьої сотні.

Агітвіз покотився вузькою дорогою й сховався в густих кущах лози.

Надвечір, коли „червоні“ готувалися в хуторі Малешки до нічного бою, а „сині“ до оборони, наші приятелі з наказу командування полку знову опинилися в своїй „штабквартирі“, в Батюшівці. Силоненко, наїздившись за день, встигнувши змінити десятки книгозбірень у книгонош і розповсюдити дві великі паки свіжих газет, не забув до речі zorganizувати в першій сотні короткий „літсуд“ і видати полкову багатотиражку на шапірографі; тепер він, лежачи на розісланій шинелі біля хати, взявся до свіженького другого тому „Брусків“ Панфьорова. Радухін, що теж добре виконав своє завдання, підвівши сотням кухні з гарячим обідом і вечерею, старанно чистив на призьбі чоботи.

Силоненко не витримав:

— Протреш чоботи!

— Не турбуйся, будуть цілі.

— На побачення з Ганною, чи що?

— Майже, що так. А ти не підеш?

— Дякую, не хочеться, думав у сельбуді бесіду влаштувати, зірвалася, нікого не збереш. Буду читати.

Вечоріло. У віконцях по хатах де-не-де засвітилися лампи. У свіжому повітрі почувалося холоднуваті подихи близької осені. Попірнавши в хмарах і, здавалось, скупавшись у них, молодик, чистий і свіжий, поплив по небу. Село притихло, готуючись зустрінути ніч, що несла відпочинок після втомного дня.

Радухін швидко поминув темний сельбуд, сільський майдан і пішов вузьенькими сільськими провулками, обгородженими праворуч і ліворуч плотами. Десь збоку сумно грала гармонія.

Ще кроків з дванадцять, і її хата. Он, на колодах, біля двору щось біліє. Невже вона? Вона.

— Здорова була, Ганно!

— Драстуйте! — вона простягає йому худеньку руку.

Тільки місяць, освітлюючи потоками молочно-ніжного світу хати і темна зелень вишневих дерев, слухали гарячі слова Радухіна й тихі Ганнині відповіді.

Вже давно заснула родина Ганни Гайдученкової, вже давно стрілки на годиннику в Радухіна перестрибнули за другу половину ночі, а ні Ганна, ні Радухін, здавалось, не помічали, як спливає час. Ніч минала їм, як сон.

— Петре, дивися, швидко світатиме, півні проспівали, а ми сидимо, перша похопилася Ганна.

Радухін подивився на годинника й збентежено посміхнувся:

— Ого! Справді. Незабаром четверта година. Ну, Ганнусю, слухай: поки ми будемо в таборі, я буду до тебе заїздити, будемо бачитися. По маневрах я негайно знайду в місті кімнату, приїду по тебе, заберу, запишемся в Загсі, і ти називатимешся Ганною Радухіною. Віриш мені?

Ганна пильно, не моргаючи очима, подивилася на Радухіна й тило відповіла:

— Вірю, Петре!

Вона обняла за шию Радухіна і, посміхнувшись до нього довірливою дівочою посмішкою, міцно поцілувала в чоло.

— А що, як твій батько й мати не погодяться віддати тебе за мене? спитав раптом Радухін.

— Тоді поїду з тобою так, нишком... Жаль кидати Батюшівку, але...
— Розвідка... Отже, полк повертається, — стріпнувся Радухін. — Ну, прощай, Ганнусю.

Надійшли останні дні таборового життя. Скінчилося дивізійне свято. Гаряче готувалися до виходу на маневри. Трохи здивовані були всі в полковому партбюрі, коли Радухін, звичайно досить пасивний, запропонував зміцнити зв'язок з підшефним полковим селом Батюшівкою, і вже двічі своїми вихідними днями виїжджав туди з паками плякатів та літератури для батюшівського сельбуду. Тільки один Силоненко, навантажуючи комчоти літературою, мовчки посміхався й казав йому на прощання: „Привіт твоїй Ганночці“.

А осінь набирала собі прав. Кошлаті низькі хмари стелилися по небу й полотна наметів сіріли від безперервного дрібного дощу.

Однієї з вересневих темних ночей частини дивізії, посилені прибулими з міста загонами ТСО-Авіохему й Червоного Хреста, вийшли на десятиденні маневри. Покинуті в спорожнілому таборі госпсотники спішно здимали намети, забивали бараки й перевозили вузькоколійкою на станцію полкове майно.

Одним з урочистих днів таборового життя буває, звичайно, час навантаження в ешелони, які пророкують теплі касарні, нагадуючи про шум і вогні далекого міста і про те, що вогкі осінні ночі в намоклих від осіннього дощу наметах можна забути до наступної нової осени.

Все було так, як і щороку в цей час. Занедбана, тиха, напівсонна станція ожила й бурувала, як великий залізничий вузол. Запасні путі зайнято довгими валками вагонів. Полки вантажилися.

Легко й граціозно йшли помістами у вагони чистенькі з блискучою шерстю коні. Важко стукали вкочувані на платформі гармати й зарядні ящики. Змінники, похрипши від пісень, передягнувшись у своє домашнє вбрання, лічили години, що відділяли їх від рідних сіл і хуторів. На пероні біля летучки Червоного Хреста й червоних сестер, що метушилися біля казанів з окропом, грала духова оркестра. Далеко від усіх на низькому ослоні в стаційному садочку сиділи Радухін і Ганна.

— Проте, отже, я тобі вірю. Пам'ятай, що для тебе я кидаю родину. Батько мене проклене, назад тоді не приймуть... Якщо за місяць тебе тут не буде, я помру!

— Ганнусю, ну навіщо це казати?! Мое слово тверде. За місяць найбільше я буду тут і повезу тебе до міста.

Кілька хвилин вони сиділи мовчки на ослоні. На путях, заглушивши шипіння паротягу, різко пролунала сурма.

Залишившись сама, Ганна тихо пішла повз станцію в поле, потім стала й обернулась до семафору, що самотньо стояв край молодого гаю. Ідати довелося недовго. За дві хвилини, війнувши на неї гуркотом і поривом вітру, повз неї пролетів потужний зелений паротяг, тягнучи за собою безконечний хвіст платформ і огріванок. І коли останній вагон з червоним прапорцем біля буфера сховався за поворотом, Ганна вийшла на батюшівську дорогу. На загорілих щоках блищали дві великі тремтячі сльозини.

Осінь була дощова й вогка. Жовте й червоно-брунасте листя вслало землю; все сумнішали соняшно-прощальні дні й холоднішали осінні темні вечори.

У родині в Ганни Гайдученкової життя текло віками встановленим патріархальним ладом. Сільський комсомольський осередок, що його крадькома відвідувала Ганна, зовсім притих і був напередодні розвалу.

Ні батько, ні мати не згадували того дня, коли перед кінцем таборового життя, якийсь військовий заїжджав до них і цілий вечір умовляв старого Гайдученка віддати за нього Ганну. Ні слюзи дівчини, ні палкі доводи жениха не допомагали. Видати Ганну за командира батько не хотів.

— Попустує й кине дівчину, тепер так,—заявив батько.

Після цього мати ще більше стала шептатися з сусідками про женихів і готувати доні посаг.

Ганна за три тижні, що минули з дня від'їзду Радухіна, ще більше подалася й схудла. Правда, вона вже одержала два листи, які адресував Радухін на ім'я її подруги; в листах були обіцянки і просьби не хвилюватися та не плакати, але вони не заспокоїли дівочого серця. Ану, обдурить. Ану, раптом усі мрії про нове життя, про місто, вся віра в кохану людину візьмуться димом і вона залишиться знов у тих самих обставинах без надії побачити інший світ, інших людей, розчинити двері в нове буття?

З кожним днем все тривожніше билось серце, все неприємніше здавалися їй сірі осінні дні. Іноді вона виходила на горби, що тяглися за селом, і довго дивилася на чорну змійку залізничної колії, на поїзди, що бігли на північ, і на ледве видний за густою пеленою туману лісок, де ще недавно можна було відрізнити білі точки наметів. І тільки, коли осіння вогкість і дрібний холодний дощ промочить її стареньку керсетку й хустку на голові, вона задумливо, нічого не бачучи навколо себе, верталася додому.

Одного соняшного ранку Ганна взяла першу-ліпшу книжку із скрині, де лежали її підручники—спогади про дворічне перебування в школі, вийшла на подвір'я і сіла біля хліву. Розгорнула книжку, перебігла очима по літерах... Бачила слова, цілі рядки, але зрозуміти нічого не могла. Думала.

Думала про те, що завтра вже місяць від того пам'ятного дня, завтра кінець останнім мріям і чеканням.

— Ганно! На хвилинку...

Через пліт виглянуло лице Глаші, давньої шкільної подруги.

І коли Ганна подивилась на зібраний конверт, який опинився в її руках, і який, видно, чимало подорожував, затремтіло її серце як спіяманий метелик, а обличчя взялося рум'янцем. Лист дуже спізнився, але ще не було пізно. Два рядки були цінніші за всі чотири сторінки, написані твердою чоловічою рукою:

„... Все приготував, у четвер, вісімнадцятого, надвечір будь на стації, приїду поштовим“.

— Куди ти, Ганно?

— Я, мамо, до Параски, на хутір, захворіла вона. У неї переночую, а завтра вдосвіта приїду.

— Обійдеться Параска без тебе, не здохне...

— Ну та гаразд, іди вже, тільки щоб раненько вдома була, батькові на ярмарок завтра треба їхати, а Парашиній матері скажи, щоб...

Зачинивши за собою двері, зупинилась. Чи вернеться сюди, чи це назавжди? Вийшовши за село, повернула до гаю, — великим шляхом іти було небезпечно. Могли трапитися знайомі, а Парашин хутір був якраз з протилежного боку.

Осінній вітер, дрібний дощ і голі піщані горби. І Ганна сама. Тихо навколо, самотньо. Ноги промочили й промерзли. З-за невеличкого, голого й мокрого гаю визирнули червоні дахи стаційних будівель. Невиразно блимали зелені очі семафору. Ганна зупинилась. Бруком

раа-у-раз бряжчали колеса підвід і глухо стукали кінські підкови об камінь. Роз'їжджалися пасажирки. Отже, поштовий прийшов. На станції зараз показуватись було страшно. Ганна сіла на мокрий пензок і стала ждати, сама не знаючи чого.

Недалеко майнула сіра знайома постать. Ганна кинулась уперед:

— Петре!..

До приходу вечірнього поїзда лишалося ще більше, як година. Станція спорожніла. Ганна й Радухін вийшли на перон і сіли на ослоні біля багажної комори. Ганна вже нікого не боялась, вона сиділа, тісно при-тулюючись до свого Петра. Від Батюшівки їй відокремлювало сім кіло-метрів, а до приходу поїзда лишалося часу все менше й менше.

— Ти щаслива, Ганнусю?

— Так, Петре, а втім, трохи жаль Батюшівки. Важко матері без мене буде.

— А міста не боїшся?

— З тобою ні.

Рипнувши гальмою і стомлено брязкнувши буферами, зупинився поїзд. Сумно в осінньому присмерку пролунав подвійний дзвінок. Паротяг дихнув сірим димом і засвистів довго й тонко. Неохоче здригнули й по-тяглися за ним вагони, і, коли з вікна вагону за жовтими мокрими гор-бами показалися й зникли в сірій сітці дощу батюшівські хати, Ганна полегшено відхнула. Їй на серці було легко й радісно. Думати ні про що не хотілося.

Час минав непомітно. Вже близько два місяці Ганна живе в місті. Першими днями все було чуже й чудне. Непевно почувала вона себе і в коридорі великого гуртожитку начскладу, боялася шуму шести при-мусів у загальній кухні, страшно було міського життя, що джерелом било, порівнюючи з сонною Батюшівкою, і людей, що метушилися з ранку до ночі, і авт, що дико верещали, і освітлених електрикою двох і триповерхових кам'яниць.

Проте, звичка друга натура. Ганна до всього звикла, хоч найкраще себе почувала в своїй маленькій кімнаті, що встаткування і створення затишку в ній коштувало Радухіну двісті карбованців, заощаджених на відпустку, плюс кредитування в мебльовому відділі ЦРК.

Ввечері, кінчивши решту господарських справ, ненаситно пожираючи очима рядки бібліотечних книг, Ганна чекає чоловіка. Стук у двері:

— Я до вас на секундочку, Ганно Григоровно; у вас хліба на вечерю не можна позичити? Я сьогодні зовсім з ока випустила піти по пайку. Як у вас тут мило стало тепер, скільки заплатили за скатертину?

Сусідку в квартирі, повну блондинку Валентину Андріївну, дружину комбата, Ганна не любить. Ще недавно, виходячи з кухні, вона впіймала пущене їй услід:

— Мене дивує, і що міг найти Радухін у цієї дівці!

А тепер вона має нахабство люб'язно розпитувати про село, про те, як і де вона познайомилась з Радухіним, розказувати їй про те, скільки коштує аборт і що вона прагне стати акторкою.

На щастя, в їхньому коридорі Валентина Андріївна виняток. Інші дружини командирів радо прийняли Ганну в своє коло і щиро, не ви-сміюючи її непристосованість до міського життя, допомогли освоїтись в нових обставинах, втягнули в роботу клубу, БЧА.

З сусідкою, що жила навпроти Радухіних, скромною і мовчазною Міхницькою, Ганна навіть подружилася і стала активно відвідувати раз-ом з нею полковий гурток поточної політики й полкові збори дружин

комскладу, не згадуючи вже про те, що Силоненко зачислив її в список найактивніших читачок полкової книгозбірні. Зате з комсомолу вона механічно вибула.

Незабаром трапилася подія, яка кинула тінь на безхмарне життя Радухіних.

Ганна вернулася з книгозбірні додому, посвіжівши на морозному повітрі. Радухін з цигаркою в зубах лежав на канапці, читаючи „Червону Зірку“.

— Чого так рано? — спитала Ганна.

— Стомився страшенно. Добре, що сьогодні, крім зборів у сотні, нічого нема.

Ганна скинула шапочку й провела рукою по обличчю. Сніжинки розтанули, лице було холодне й вогке. Потім вона підійшла до вікна й стала дивитися на білу вулицю, на сніг, що падав, і на вкриті волохатим інеем дрти проводів.

— Тебе, Ганнусю, що стурбувало?

Радухін поклав набік газету.

Ганна мовчала. Брови їй зішлись, і вона без звичайної посмішки подивилася на Радухіна.

— Знаєш, Пестре, я тобі ще ні разу не казала, що мені без тебе нудно і що мені дуже хотілося б бачити тебе вдома частіше... Я читаю газети, знаю, що в Червоній армії іде дуже важлива учоба, що цілі полки беруть на себе ударництво, що ви також, як і на фабриках, ліквідуете прориви... Знаю, що ти в касарні потрібний і тому ніколи тебе не ляяла за те, що ти через службу й збори забуваєш мене... Я тут, у місті а надто після трьох жіночих зборів, що були в полку, стала, як то кажуть, свідомою.

Ганна таким серйозним тоном з дружиною розмовляла вперше. Широко розплющені сині очі, здавалось, застигли на обличчі в Радухіна:

— Я не скаржилась, сподіваючись, що хоч і страждаю від цього, але ти зате даєш Червоній армії і державі користь. А насправді виявляється інше: ще не так давно ти дістава догану в наказі за щось; мені вже Валентина Андріївна переказала, їй чоловік казав. Потім я бачила твоє прізвище на чорній дошці за те, що погано стріляєш, бачила, що тебе просмикнули в багатотиражці, за те, що ти й досі не ударник, і твоя чота остання в полку... А сьогодні знов у новій багатотиражці, я в полковій читальні її бачила, пишуть, що в твоїй соті, коли налетіли військори, знайшли брудні гвинтівки... І ось мені соромно, що ти... що моя дружина гірший від інших, і що ти не допомагаєш полкові стати найкращим у дивізії. Мені це боляче. Я мала тебе за кращого.

На Ганниному обличчі відбилася важка кривда й розчарування. Радухін, підвівшись з канапки, держав у руках докурену, але ще з димом цигарку й здивовано слухав нову для нього мову:

— І це все? Дуренька, чого ж я буду з шкури пнутися? Не всім же бути передовими, треба комусь і в хвості залишатися, — спробував він зійти на жарт.

— А я не хочу, щоб ти був гірший за всіх! Не хочу! Не хочу! Мені соромно! — нервово крикнула Ганна, і, затуливши лице рукою, гірко гірко заплакала.

— Ганнусю, ну чого ти, ну я виправлюся, і охота все це до серця брати, — кинувся до неї Радухін.

Цей нестримний плач боляче відбився в його душі.

— Пусти мене, — здушеним голосом, відпихаючи його ліктем, промовила Ганна.

Радухін збентежився і не знав, що робити. Вмовляв її, обіцяв виправитися, проте, його слова були недоладні й плутані.

— Ну, перестань, голубко моя, годі плакати, ну даю тобі слово...

І коли другого ранку, завітавши до неї в кімнату показати свої модні черевички, Валентина Андріївна спитала між іншим:

— У вас учора ввечері, здається, сварка була, Ганно Григорівно, я крізь стінку чула... Вже зраджувати вас почав?

Ганна не витримала й різко відповіла:

— Прошу вас у наші справі не втручатися і взагалі менше бувати в нас.

Минуло ще кілька днів. Надворі січень, пухнастий, білий, морозяний. Гострими сухими пластівками снігу колов сувсрий північний вітер обличчя людям. Глибокі білі замети закидали всі вулиці.

Навчання гуртка поточної політики кінчалися. При світлі електрики худий веснушкуватий начклюбу кінчав промову про соцзмагання й ударництво. Він зумів задікавити слухачів і промовляв з таким захопленням, що, не зважаючи на двогодинне сидіння в одній кімнаті, жадна слухачка не виявила нудьги або стомленості. Навпаки, дружини комскладу закидали його питаннями:

— Що таке наскрізні бригади?

— Чого трапляються прориви?

— Коли наш полк буде називатися ударним?

Терпляче, стомлений, охриплий за день, начклюбу докладно відповідав:

— Полк наш може назватися ударним тоді, коли весь його склад, всі його підрозділи назвуть себе ударними й доведуть це на ділі. Ми вже йдемо до того, проте, є і затримки. Ось ви, жінки, можете в цьому відіграти чималу роль, вплинувши на своїх чоловіків, допомагаючи їм у роботі, не відтягаючи їх уваги й енергії на побутові дрібнички. Ось, хоч би Горянікова, її чоловік ще не ударник і чота його відстає. Ну, а про Радухіна шкода й мови. Він із своїм підрозділом останній у полку. Вам би, товаришко Радухіна, теж...

Побачивши, що Ганна спалахнула, начклюбу перейшов до іншого питання. Гарячий біль запік Ганні груди, вона до кінця навчання відчувала на собі наслідки погляди інших дружин начскладу й докірливий погляд начклюбу.

Того самого вечора Ганна, прийшовши додому, не гріла навіть чаю і, не чекаючи чоловіка, швидко роздяглася, повернула вимикача й лягла в постіль. Говорити про щось з Радухіним їй не хотілося.

У кімнаті зразу посіріло й стало тихо. Було тільки чути, як на вулиці під ногами в людей дзвінко хрустить стужавілий сніг.

Коли вранці Радухін, нагрівши собі при електриці чаю, поснідав і став одягати шинелю, поспішаючи на навчання, Ганна прокинулась і тихо гукнула його до себе:

— Петре, ти обіцяв виправитися, обіцяв стати не гіршим за інших. Минуло вже кілька днів, а й досі те саме. Ти навіть не оголосив себе ударником. Вчора знов у полковій газеті...

— Одчепись! Ти, будь ласка, не втручайся в службові справи, і без тебе від цих темпів можна збожеволіти, — різко відповів Радухін і вийшов з кімнати, грюкнувши дверима.

— Петре! — гукнула вона.

— Ну, чого там ще! — він відхилив двері й зупинився на порозі.

— Якщо ти залишився таким, я жити з тобою не буду. Мені боляче й соромно мати дружину, що його всі...

Ганна замовкла, уткнулась у подушку. Плечі її трусилися від ридання.

Радухін ще дужче грюкнув дверима й вийшов на вулицю.

— Дивись, налякала! вбили їй чорти в голову... Куди вона без мене дінеться.. Смішна Гануська, — подумав собі Радухін, посміхнувся й пішов заметеним учорашнім снігом тротуаром.

Повертаючи з книгозбірні, Ганна знов зіткнулася на сходах на Міхницьку:

— З книгозбірні, Ганно Григоровно? Що, холодно надвор? Я біжу до кооперативу, за дві години наші чоловіки мають прийти.

У глибокій задумі увійшла Ганна до своєї кімнати. Не роздягаючись, постояла коло столу, закусивши губи й нервово перебираючи в руках тоненьку хусточку. Потім дістала з столу п'ять карбованців, поклала їх у кишеню і по-дитячому написала олівцем на вирваному із зошиту клаптеві кілька слів. Поглянула на годинника, вийшла з кімнати, замкнула двері, поклавши ключа в умовленому місці, в кухні. У залишеній записці було тільки шість слів: „Мені соромно за тебе, їду. Ганна“.

Вулицями йшла швидко, не бачачи й не чуючи нічого навколо себе. Голубі замети блищали діамантами при світлі електричних ліхтарів. Холодний, високий, блискучий, як кусок криги місяць. Трясіння в автобусі. Залита світлом, біла, як і весь укритий снігом майдан, будівля вокзалу. Галасливо й людно на вокзалі. На ослонах уздовж стін і посередині залі сидять пасажери, обкладені багажем. Одні сплять, інші сидять тупо й нерухомо, інші читають газети або весело гомонять. Проте, всі вони чужі Ганні, незнайомі, далекі, заклопотані тільки собою, своїми справами.

Коли біля каси черга доходить до Ганни, вона тремтячою рукою, подає касирові гроші:

— Квитка до Батюшівки.

— Такої станції нема.

Ганна на хвилину збентежилась, але швидко поправилась:

— До станції Ожеськи. А Батюшівка недалеко відтіль.

В руці Ганна затиснула маленький шматочок картону, який відірве її від коханої людини, в ім'я чого? В ім'я того, щоб він став зразковим командиром Червоної армії і віддав усі свої сили на зміцнення її могутності. А що як і це не вплине? Якщо він не скине з себе лінощів і байдужості? Тоді Ганна Радухіна знов стане Ганною з Батюшівки, але скільки моральних страждань вона знесе! Вона усвідомлювала, що піддалась роздратуванню, що дуже круто повернула долю, проте, серед душевного холоду, що тяжкою хмарою огорнув їй серце, вона все ж відчувала, що жертва хоч важка, та не даремна. Ганна притисла обидві руки до грудей, як це завжди вона робила, коли хвилювалась, оглянулася й зустріла радісний погляд чоловіків. Краплини поту, викотившись з-під сукняного шолому, застигли на червоному чолі:

— Ганнусю! Так ти це справді вирішила тікати?

— Справді, коли ти не хочеш бути таким, як усі, — холодно відповіла Ганна й на доказ своїх слів показала Радухінові квитка. З посмішкою Радухін вийняв мовчки з кишені два числа полкової багатотиражки й протягнув її дружині.

„Друга чота кульоти на триденних зборах підтягнулася й оголосила себе ударною на чолі з своїм командиром Радухіним“ — стояло в одному числі. А в другому:

„На бойовому стрілянні перше місце посіла, вибивши 87%, друга чота, що досі відставала...“

Додому Ганна й Радухін їхали санками.

— Ти мені розказав дуже багато радісних новин, — казала Ганна чоловікові, — хочеш і я тобі дещо скажу. Поперше, мене прийняли до

комсомолу до осередку панчішної фабрики, яка шефує над полком, а подруге, — вже зовсім тихо додала Ганна, — я відчуваю, що в нас буде дитина, тільки я однаково роботи до останнього дня не кину!

Радухін щасливо засміявся і міцно стиснув худеньку дружинину руку. Швидко лунуть легкі санки свіжою вулицею, що хрустить під полозками. В жагучу морозяну темряву кидає місто тисячі електричних огнів.

А на вокзальному майдані, в снігу, лежить надірваний невикористаний квиток до станції Ожеськи.

ВАСИЛЬ БОБИНСЬКИЙ

СТРІЛЬНИЦЯ

Цикль.

Присвята — залогам польських військових касарень, робітникам і селянам у мундирах польської фашистської армії, українцям і полякам, що знаходять спільну класову мову в революційній боротьбі проти гніту, проти визиску, проти інтервенційних зазіхань імперіялістів.

I.

МАРШ

Ствердла як камінь земля,
неподатлива, сіра, порепана —
безконечна, в'юнка змія
нетрамбованих пильних доріг...
Пити просять поля,
канючать канею в неба...
Стогне земля
від наших
залізом підкованих ніг.

Б'ють довбуші в барабан,
у напнуті спекою шкіри..
Б'ють в барабан землі
довбні наших дебелих чобіт.
Сонце — злий капітан —
командою хавку шкірить,
люте проміння — нагай
з плечей вишмагує піт.

Піг патьоком тече,
заливає очі окропом.
В горлі просохлім застряв
язик задубілим колом.
Ремінь кріса в плече
вжерся розпеченим дротом.
Знятий з ватри казан —
давить у тім'я шолом.

Струнко стоять обабіч
дороги тонкі стеблини.
Ще видимі. В нутрі
б'ється холодний сок.

Не скинеш наплічника з пліч.
І не розправиш спини.
Не для тебе холод в траві.
Між зубами скрегоче пісок.

Не для тебе зелень тих піль,
не для тебе крик перепела,
не для тебе далекі ліси,
не для тебе бризк джерела.
Пряжся в поті-ропі,
стискай до болю щелепи,
і образу й наругу зноси,
і не важся піднести чола.

І не важся розняти зубів
і не важся прокльоном бризнуть,
як повітря парке хльосткий
наказ розітне, як карб:
„Співати!“ І з сотні ротів
сіпнеться сполохом пісня:
покруч казарм жалкий,
згвалтований волі скарб.

У пісні тій прадіч твій
завзяття виляв безштанське,
завзяття бідняцьке своє,
що в серці зібрало вкрай.
І пісню цю твій лиходій
вбрав у манаття панське
і вбгав у горло твоє
хльоском глумливим: „Співай!“...

Ту пісню твій старший брат
з грудей розкривавлених видер,
як гнобителям помсту несли
революції житні серця.
І пісню цю твій кат
покрив покривалом огиди,
блекотою ганьби напоїв,
як повію без чести й лиця.

І співаєш пісню ганьби,
скільки духу горло зачерпне.
Але диво: в пісні на дні
стогне щось, як зелений дуб.
... І слухає спів капітан
і шкіра на йому терпне,
і судорог злої злоби
сіпа п'явку поблідлих губ...

II

ВІДПОЧИНОК

Поздовжний горб. Ярок. В яру потік.
Довкола хвильно майоріє жито.
А осьде землю витоптано, збито,
столочено, якби на тік.

Тут врешті: стій! І — навіть — відпочинок.
Звалився ти, як повен глини міх,
і головою в тьмяну вільгість ліг,
що нею дхне зазелений суглинок.

Гуськом побіг межею до потока
нав'ючений манерками гурток.
Ну, спочивай. Лежи і жди
холодної зцілющої води,
смокчи з стебла терпкий солодкий сон
і на біласті хмарки позирай з-під ока.

І хай тобі здається: ти сюди
прийшов по своїй вольній волі,
прийшов собі полежати на полі,
спочинути, напитися води...
Захочеш — скажеш сам собі: йди! —
і кроком неспішним підеш поволі
у світ...

А он-де-де, на видноколі —
ліс!

Ліщиновим гушавником підріс:
там зелень віт,
там запахуща тінь
і гриб'яна арома

І листя тлінь
і прохолодь, що в ній зникає втома...

Туди, туди
звертай свої мандрівні кроки —
у ті чагарники глибокі
по всохлих галузках,

по трухлім листі йди —
і слухай, як потік-буркун
поміж ряднами свіжих рун,
між ланами безмежними, цільними,
що з вітрами гойдаються хвильними,
повз далеких осель,
повз веселих земель,
де працюють громадами вільними,
до далеких ген-ген устерік,
до морських безмеж
тече...

І хай тобі...
Поки не піднесеш
запалених повік
і зір їдкий зустрінеш,
що бичем тебе опече...

Шкіряним нагаєм
ромашкам голівки стикає
і в блискучі свої чобітки
похльоскує пан-капітан...

Приносять воду. П'єш.
Гірка, мов у жовчі.
Пан-капітан... Пан-капітан...
Мовчи. Мовчи.

ПІСНЯ ПІД ЧАС СТРІЛЯННЯ

(Із циклу „Стрільниці“)

Он мішені підряд на траверзі,
на мішенях кінчасті шапки...
Тут нам кажуть лягати й по черзі
брать кінчасті шапки на мушки —
 підпоручник, поручник і пан-капітан,
 майор і полковник і пан-генерал.

Якже стріляти нам?
Тож наші браття там!
Товаришу справа, товаришу зліва
і далі і далі — ввесь ряд!

Тут нам кажуть лягати в розстрільну,
притискати приклад до плеча,
пальцем курок надавлюють звільна,
не псувати патрон згоряча —
 підпоручник, поручник і пан-капітан,
 майор і полковник і пан-генерал.

А там — стяги як кров
і вже нема оков,
товаришу справа, товаришу зліва
і далі і далі — ввесь ряд.

Кажуть нам учитися стріляти,
щоб влучати у більшовиків,
як підем війною воювати
як підемо на більшовиків, —
 підпоручник, поручник і пан-капітан,
 майор і полковник і пан-генерал.

А в тих більшовиків
нема панів-катів,
товаришу справа, товаришу зліва
і далі і далі — ввесь ряд!

Поскидали панів товстопузих,
світ трудящим розкрили вони!
То й ненавидять їх синеблюзих
наші владарі, наші пани —
 підпоручник, поручник і пан-капітан,
 майор і полковник і пан-генерал.

Скинем колись і ми
владарів гніту й тьми,
товаришу справа, товаришу зліва
і далі і далі — ввесь ряд!

Уяви собі: То не кінчасті
будьоновки вдалі майорять.
Це блискучі вилоги зубасті
офіцерські там станули вряд —
 підпоручник, поручник і пан-капітан,
 майор і полковник і пан-генерал!

Стріль! Нині в привид ще,
завтра — в живе лице! —
товаришу справа, товаришу зліва
і далі і далі — ввесь ряд!

ДУБИНЬСЬКИЙ

ПО ТОЙ БІК ГІМАЛАЇВ

Що таке Індія

Індія — це величезна країна на півострові Індостані на півдні Азійського суходолу.

Розмірами своїми півострів дорівнює Європі без СРСР. З заходу, півдня й сходу його обмивають води Індійського океану. Індостанський півострів лежить по дорозі з Європи й Африки в Австралію, Японію, Китай і на Далекий Схід.

На північному заході Індія межує з Афганістаном. Горяча афганська границя прохідна не скрізь. На всім протязі є тільки три проходи. Тільки цими проходами можна дістатися з Індії в Афганістан і з Афганістану в Індію. Тільки ними можливий рух війська, обозів і транспортів.

Усі завоювання, що рчалися до казкових багатств Індії, попадали в країну цими проходами. Ними 2250 років тому провів в Індію свої полки Олександр Македонський. Монгольський завоювання Тамерлан 500 років тому увірвався в Індію зі своєю кінною армією цими шляхами. Цими ж дорогами англійці, що захопили Індію, не раз водили свої карні загоны в непокірний Афганістан.

Тепер англійці, підкупаючи вождів прикордонних племен і споюючи самі ці племена, руками дешевих робітників прокладають коло цих проходів і через них соші, залізниця, споруджують аеродроми й авіомайдани. Все це готується для майбутнього нападу через Афганістан на Середньо-Азійські радянські республіки: Туркменію, Узбекистан, Таджикистан.

З півночі Індія закрита найбільшим у світі гірським пасмом — Гімалаями. Найвища його точка — Гаурізанкар — підноситься на 9 кілометрів над рівнем моря.

Індія найбільше людське мурависько.

В ній живе 320 мільйонів душ люду, тобто удвоє більше, ніж в СРСР. Найдужче залюднені краї, які перетинають ріки Інд і Ганг, тобто північна частина півострова. Людність Індії страшенно неоднорідна. 320 мільйонів люду говорить 222 мовами. Тут можна зібрати людей, що стоять на протилежних щаблях людської культури. Досі ще в малопрохідних нетрах півдня можна зібрати майже диких гондів, тим часом як на півночі представники плем'я бенгалі — європейсько-культурні люди.

В державному відношенні Індія ніколи не була цілим організмом, ще до того, як її завоювали азійці, європейці, Індія поділялася на багато великих і дрібних держав. Господарство було тут феодалне, тобто рахо-

вана на задоволення потреб феодала-поміщика й його челяді. В кра-
шому разі товароміна обмежувалася рямцями одної держави.

Тепер три п'ятих території півострова належить Англії й зветься
Британською Індією. Решта Індії — так звані тубільні „незалежні“ кня-
зівства, фактично цілком залежні від англійців.

Цих князівств є кілька сот. В найбільшому з них 13½ мільйонів
людности, в найменшому — 200 душ.

320 мільйонів індійської людности працює в жахливих умовах, від-
даючи здобутки своєї праці англійцям. Річний прибуток селянської сім'ї
рівний 20 карбованцям на душу.

Чим же була й є кінець-кінцем Індія для англійців?

Ще раніш, коли англійські купці вишпорили по білому світу з аршином
в одній руці і з пістолем в другій, Індія була тою країною, де англійці
здобули собі незліченні багатства. Так звана — Ост-Індська компанія,
компанія купців-завойовників, почала „діла“ 1600 року, маючи капіталу
200 тисяч карбованців. Року 1612 вона вже мала 4 мільйони карбо-
ванців, не рахуючи тих багатств, що „здобули“ в Індії для себе особисто
члени, солдати й офіцери Ост-Індської компанії.

До війни англійці привозили в Індію товарів на 830 мільйонів карбо-
ванців щороку. Звідси ж вони вивозили й вивозять тепер усяку сиро-
вину, потрібну для їх промисловости. За чинним в Індії законом
що його звичайно, завели англійці, усі товари, що йдуть з Індії в інші
країни, повинно перевозити англійськими кораблями. Індуси не мають
права мати власну торгову флоту. Всі золоті родовища, всі копальні
й шахти, залізниці в руках англійців, даючи їм нечувані бариші. Деякі
промислові підприємства дають од 90 до 200% прибутку на рік.

Це така принадна річ, що багато англійців кинулося із своїми капі-
талами в Індію. Коли 1919 року в Індію увезено 14 мільйонів карбо-
ванців, то вже 1921 року — 253 мільйони. Та все діло в тому, що ці
капітали вкладається не в ті галузі промисловости, які сприяють інду-
стріялізації країни. На ці кошти будується нові і впорядковується старі
порти, прокладається дороги, які полегшують проникати в Індію англій-
ським товарам і вивозити з неї сировину.

Кошти ці йдуть у значній мірі і на збільшення площі бавовняних,
чайних і інших плантацій. Все це розраховано на те, щоб обернути
Індію в аграрний додаток Англії, збільшити залежність індусів від
англійців.

В Індії живе 150 тисяч англійців. Це — фабриканти, купці, комісіо-
нери, банкіри, священики, чиновники, офіцери, солдати, тобто — це
європейська частина того апарату, що гнобить 320 тимільйонний народ.

Значна частина бюджету Британської Індії йде на військові цілі, інду-
ський народ утримує на свій коштів гармати, аероплани, кулемети,
солдатів, офіцерів, генералів, словом, усю армію, що давить і гнобить
його. Одна третина бюджету йде на сплат зарплатні урядовцям.
Ставки урядовців надзвичайно високі. Віде-король, що править Індією
одержує 140 тисяч карбованців на рік, або 12 тисяч на місяць, або
400 карбов. на день.

Величезні ставки коштом індуських робітників і селян одержують
і члени Ради в справах Індії, що правлять з Лондону справами країни
з 320 мільйонами людности.

Губернатор провінції дістає 80 тисяч карбованців на рік, най-
дрібніший урядовець дістає в Індії 3.000 крб. на рік. Кожному, хто
прослужить в Індії певне число років, призначається з індійського бю-
джету пенсію у 8.000 карбованців на рік.

Загалом англійці в Індії почувають себе в багато разів краще, як
дома. Вони можуть вільно сказати „живемо, не горюємо“.

Англіїці роблять усе можливе, щоб гальмувати розвиток індійської промисловости.

Ще Маркс писав: „Англія, що зламала основу старого індуського суспільства, не зробила досі ніяких спроб перетворити його“. В другому місці він знову пише: „творчу роботу англійців ледве видно крізь гори руїн“.

Для англійців Індія має велику вагу і в суто воєнному, стратегічному розумінні. Перш за все, це — невичерпний резервуар гарматного м'яса. Індуського солдата в англійському мундирі, на знак лондонської біржі і генерального штабу, посилають скрізь і всюди, де тільки постає загроза англійському капіталові, або ж де англійський капітал сам переходить в атаку Індуські сипаї — солдати під команду англійських офіцерів, пригортали повстання бурів на півдні Африки, китайських боксерів в 1901 році, вибухи бунтів єгиптян, негрів в англійських колоніях. Індуська буржуазія, продавшись англійцям під час світової війни, втягла у війну з німцями і турками 2 мільйони індусів, з котрих 200 тисяч більше вже не повернулися додому.

Індуські полки під час світової війни боронили французький Верден, гинули тисячами на Соммі й Уазі у Франції, боролися з турками в Сирії й Палестині, одвойовували для англійців Месопотамію й Мосульську нафту.

Нарешті, Індія для Англії, це пляцдарм для боротьби проти СРСР. Таким чином з усього вищенаведеного можна судити, яке велике для англійського імперіялізму значення Індії. Індія для англійського імперіялізму — дуже важне джерело сировини, ринок і сфера ужитку величезних капіталів, приставниця збройної сили для імперіалістичних загарбаннів і пляцдарм для нападу на першу Республіку праці. Англія керує в Індії під гаслом — „Індія для англійців“.

Не доремо деякі бистроумні англійці пропонують перенести столицю Британської імперії з Лондону в одне з центральних Індійських міст.

Релігійний розлад в Індії

Та чому ж англійцям шастить руками самих таки індусів держати Індію в покорі, гнати індусів на убій в першу-ліпшу точку земної кулі, а головне — душити повстання індуських трудящих мас?

Щоб зрозуміти це, треба звернутися до релігійного й кастового поділу індусів. В Індії 220 мільйонів чителів Брагми — індусів і 70 мільйонів мусульман. Дві ці основні частки людности до останнього часу завжди ворогували між собою.

По індуській релігії корова — свята тварина. Вбити „святую“ корову — великий злочин, коли це зробив індус, і обр'яз для індуса, коли це зробив мусульманин. Кожен раз, коли мусульмани ріжуть корів, щоб їсти, або приносять їх у жертву своєму богу, це є приводом до сутички між читателями Брагми й Аллаха.

Дуже часто сутички переходять в нечувані своєю жорстокістю погроми, котрі є не що інше, як елементи громадянської війни. Найчастіше це трапляється в провінціях Бенгалії й Пенджабі. Тут землевласники — поміщики-індуси, а визискувана маса селянства — мусульмани. На ґрунті економічного визиску стаються ці релігійні сутички.

Ми маємо в Індії постійний релігійний антагонізм, постійну ворожнечу між мусульманами й ін усами. ворожнечу, що часто переходить у криваві бої. З цього користуються англійці, що в разі потреби знають, як ще дужче розіпріти цю кашу. Нацьковуючи мусульман на індусів і індусів на мусульман, вони одтягають увагу і тих і других од боротьби проти англійського імперіялізму. Одно слово, вони діють під голоси „розділяй і пануй“.

Треба згадати ще одну причину антагонізму між індусами й мусульманами. В міру піднесення господарчого й культурного рівня зверхніх класів Індії, на сцену виступає велика числом проміжна міжшарівка—інтелігенція, котра шукає, куди прикласти свої сили. Індуси, що встигли завоювати всі кращі посади, не дають ходу інтелігентам мусульманам. Останні, ворожо настроєні проти індусів, нацьковують на них і малокультурну мусульманську масу.

Англіїці комплектують свої частини індусами і мусульманами. Індуські батальйони вони держать у мусульманських районах, а мусульманські—в індуських. Ясно без коментарів.

Касты

Та ще дужче для придушення Індії англіїці використовують кастовий розлад.

Що таке каста? Ще за стародавніх часів людність Індії поділялася на чотири основні касты:

1. Брагманы—сюди належали всі духовні і вчені люди.
2. Кшатрії—воїни.
3. Ваїс'ї—хлібороби і купці.
4. Щудра—решта люду.

Кожна частина замикалася в своєму колі: Вищі касты мали за ганьбу мати якінебудь зносини з нижчими. Але і в самих кастах були свої поділи.

Так, найпишніші аристократи були раджпуты. Вони не завжди мали зносини навіть із брагманами. Вища каста уважала за свій святий обов'язок панувати над нижчою й годуватися її коштом. Ясно, що цей поділ є наслідок відносин переможця до переможеного. Переможці були брагманы, кшатрії—вони командували. Переможні—решта; вони корилися. Особливо нещасна була найнижча каста—щудра.

Та ще нещасніша була та група людности, що не належала до касты. Це так звані парії. Колись парії не мали права жити на одному місці. Вони могли показуватися в залюднених місцях тільки вдень. Вони мали право посідати тільки найнижчі тварини—собаку й осла. Парії повинні були їсти з битого посуду і вдягатися в одержу, що зостається по вмерлих. І тепер парії не можуть користатися громадськими водоймами, спільними готелями, школами, а коли їх дітей і приймають деякі школи, то вони повинні сидіти окремо від інших учнів.

З часом, ці основні касты стали ділитися на ряд підкаст, відповідно до професії. Зруйнування багатьох знатних родин, упад ваги аристократії, вкорінення торгового капіталу, розвиток промисловости, що втягає в свій обіг сотні тисяч нових людей, змішали всі ці касты, але не зламали вкрай кастових перегородок.

Ми можемо бачити нині якогось щудру видатним індійським ученим, а брагмана, що робить за ткацьким верстатом або виконує на фабриці чорну роботу. Наприклад, серед бомбейських ткаль багато раджпуток—нащадків горлих аристократів, найвищого індуського вельможного панства. Помешкання, де вони живуть, одгороджене од помешкання решти ткаль перегородками. На багатьох фабриках і заводах адміністрація будує окремі житла. Ідальні для робітників, різних релігійних і кастових груп. Часом це робиться навмисне, щоб не дати їм поєднатися у спільних справах. Часто буває, що самі робітники вішають свій клупочок з харчами під стелю, щоб до харчів не міг доторкнутися представник якоїсь нижчої або „нечистої“ касты.

Правда, останні виступи робітників говорять за те, що, коли треба, вони можуть забувати клясову різницю.

Коли „каста їх роз'єднує, то визиск об'єднує“.

Коли кастові забобони помічаються серед частини робітників, то, само собою зрозуміло, що серед решти людности вони ще тримаються міцно. Англіїдці вміють на цьому грати. Коли їм доводиться когось придушити, усмирити, то можна бути певним, що вони пошлють на це діло таку військову частину, що має з повсталими свої старі кастові рахунки.

Сікхи і гуркаси

В основному англійці комплектують індуські батальйони людьми двох войовничих племен—сікхів і гуркасів.

Сікхи—войовниче, самолюбне, горде, незламне, звикле до боротьби плем'я їх центр—місто Амрицар у Пенджабській провінції. А гуркаси— мешканці „незалежного“ горяного Непалу. Гуркаси не розуміють мови індусів, мало культурні і в руках англійців—чудовий, матеріал для їхніх імперіялістичних цілей. Недурно в складі англо-індійської армії є 20 батальйонів цього надійного для британців війська.

Солдат англо-індійської армії, що йде в частину добровільно дістає добру плату, взутий, одягнений, не має турбуватися, як селянин, за свій врожай, що залежить од багатьох причин. Його не турбує доля сім'єства, що живе на певну плату. Формою, умовами життя, деякими привілеями він стоїть вище тої маси, з якої вийшов і над якою він, як солдат з англійською рушницею, поставлений.

Та це не завжди помагає. Буйне піднесення мас заливає і підганяє тих, хто вийшов із них, навіть коли вони живуть на англійську пайку. Не завжди діє англійське золото. Хіба найкращим прикладом не може бути ненадійність індійської бригади, що її англійці послали в Шанхай, або повстання сипаїв, або революційний рух серед племені сікхів 1921—1923 р., в якому взяли участь десятки тисяч демобілізованих солдатів, або брання солдатів з повстанцями в Пешаварі.

Селянство Індії

Індуський селянин чудово знає, що таке англійська помста.

Він не жде нічого доброго. Індуські селяни, поволі вимираючи від недоїдання й голоду—„хочуть такого режиму, за якого їдять“.

В Індії з хліборобства живе 230.5 мільйона людей, тобто основна маса людности Індії. З цього числа 8,5 мільйона годуються з землі тільки тому, що посідають її. Це поміщики. 42 мільйони годуються з землі тому, що вони її не посідають, але роблять на ній більше, ніж хто інший. Це наймити. 180 мільйонів—це основна маса селян, що теж не мають своєї землі, а орендують її в земіндара або лихваря.

Звичайно, селянин-орендар платить земіндарові 75% свого прибутку, а той, хто орендує ділянки в уряді, платить 30—35%.

Яке значення загалом має для уряду поземельний податок, можна судити по тому, що одна п'ята частка прибуткового бюджету складається коштом поземельного податку з селян.

Земельна тіснота в Індії дає себе знати.

Сімейство селянина росте. Великі податки на дрібнопромислові (кустарні) вироби і дешевість фабричних товарів не дозволяють селянинові взятися за ремесло. Зайвій людності нікуди діватися, бо індійська промисловість росте дуже поволі. Англіїдці гальмують її зріст, щоб її продукція не конкурувала з їхніми привозними товарами. Селяни примушені зоставатись при землі. І без того невеликі наділи дробляться до останньої можливости. На таких наділах не можна робити ніякими машинами. Селянин обробляє виснажену землю тим самим знаряддям

і тими самим способами, якими обробляли індуси свої поля за Тамер-
яна.

В Індії земля дає три врожаї на рік, але врожайність землі надзви-
чайно мала, та до того ж більшу частину врожаю треба оддати земін-
дарові й англійцям.

Як сказано вже, чиста кара для індуса-селянина—лихвар. Раніш, коли
розвивалися дрібні промисли, вільні капітали плинули туди. Із занепадом
ремесницької праці, всі ці кошти скеровано на землю. Почалася спе-
куляція. Щоб дістати в оренду земельну ділянку, треба не один раз укло-
нитися спекулянтові. Те, що податки брато грішми, а не натурою, як то
було раніш, теж штовхнуло селянина в пазурі лихварів, бо в селянина,
що платить податку 50 і 75% свого прибутку, ніколи не буває обігових
коштів. Батьків борг переходить і на діти. Кілька поколінь виплачують
борг і роблять, як раби, на землі лихваря.

Селянство розоряється неймовірно. Коли 1891 року в Індії було
19 мільйонів наймитів, то 1921 року через 30 літ їх було вже 42 мільйони.
І разом з тим вони застаються прикріпленими до села, до землі, бо місто
розвивається або і поглинути їх усіх не може. Навіть навпаки, це вже
ми говорили, — коло людей, що живуть із землі, більше коштом: 1) при-
росту людної. 2) дрібних промисловців і ремесників, що розоряються.
3) Лихварів, що віддають вільні кошти на землю. Це видно з таких
цифр: 1891 року займалося сільським господарством 61%, а 1921 року —
73% людної Індії.

Так англійці сприяють індустріялізації країни.

Злиднів і нужди селян од земельної тісноти, надсильних податків,
залежності от лихварів, грабунку крамарів, немилосердного визиску зе-
міндарів і плянтаторів—не описати.

„За вищо боролися“

Злидні селянства ще побільшали після імперіалістичної війни.

Воєнні податки і загальне подорожчання життя насамперед відчули
на собі селяни.

Півтора мільйона демобілізованих селян, повернувшись додому, за-
стали свої господарства не в блискучому стані. Почалися заворушення й
виступи, в яких головну роль грали сікхи. Ті самі войовничі сікхи, що
були завжди підпорою англійців і найкращим матеріалом для поп-
внення англійського війська. Вони крикнули англійцям і своїй буржуазії: „за
вищо боролися“?

Почалися явні повстання проти англійців. З року 1918 по рік 1921
то тут, то там повстають селяни проти поневолювачів, одмовляючись
платити податки. Особливо підштовхнуло цей рух так звані амрицар-
ські події. 1919 року тут скоїлося нечуване жорстоке криваве діло.
Кілька тисяч індусів зробили демонстрацію проти англійської влади.
Генерал Драер став стріляти в демонстрацію з кулеметів. 1.500 душ
було ранено, 500 убито. Окрім цього звірства, Драер ще й нечувано в
історії знущався над беззахисними індусами. Індусів, що zostалися
живі, примусили лізти рачки. Видано наказ, по якому індуси, котрим
треба було пройти європейськими вулицями міста, мусили повзти по них
на череві.

1919 року повстанці блокували поліцейний участок в Чаурі-Чурі
і вбили 21 поліціанта, що його боронили. Ганді, проводир буржуазії і її
органа—Національного Конгресу, злякавшись цієї крові, вдарив одбій.
Він оголосив, що кампанія „громадської непокори“ скінчилася.

Учасників чаурі чурського діла судив англо-індійський прискорений
суд. 172 індусів засуджено на страту.

1923 року знову спалахує рух сікхів. Вони жадали, щоб їм передано землі, якими користується духовенство. Карна експедиція, що послали англійці, арештувала 5.000 сікхів. Взагалі, ліквідуючи селянський рух, англійці не забули довести, що своєю жорстокістю вони чідні нащадки бандитів Ост-Індської кампанії.

Англійці за час після імперіялістичної війни жадання індуських селян землі задовольнили 50-ма тисячами забитих. 10 тисяч селян заслано на острови. 70 учасників повстання задушено в наглухо закритих вагонах. У Лукнові озвірілі англійці з поміщиками закопали живцем у землю 400 душ. Загалом у цій роботі коло полагодження земельної кризи Індії, в нагородженні індуських мужиків, що вмирали за нафту містера Детердінга, англійцям діяльно помагав індуський поміщик.

Для того, щоб на селі мати більшу підпору, англійці стали, як вони самі говорили „політично виховувати селянство“. Це „виховання“ було в тому, що уряд наділив незначній верстві куркулів нові ділянки землі.

Індійська буржуазія і національний конгрес

Індійська буржуазія—пряме продовження тих індійських купців, що були посередниками між завойовниками-англійцями і завойованим людом Індії. В наслідок посередництва їм діставалася частка того нечуваного зиску, що мали англійці з торгу з індусами. Цей зиск, ці нажиті капітали індуські купці могли вкладати знову таки у торг, у комерцію або повертати на оренду землі. Будувати фабрики й заводи вони не могли: перш за все їх забивали дешеві англійські товари. Знову таки, англійці валишили за собою право будувати залізниці, утримувати торгову флоту, копати шахти й рудні. Індуська торгова буржуазія була примушена класти свої гроші в англійські банки, чим ще дужче зв'язала себе з англійцями. По цій операції буржуазія була вже з цікавлена в тому, щоб банк, де вона тримає свої вкладки, не зазнав краху, щоб він процвітав.

Тільки невелика частина індусів-капіталістів зуміла збудувати ряд невеликих фабрик і заводів, переважно легкої індустрії. Вони могли конкурувати з англійськими товарами тільки завдяки: 1) дешевим робочим рукам, 2) дешевій місцевій сировині, 3) ріжниці на вартості перевозу з Англії в Індію.

Але все ж такий стан здавався індійській буржуазії ненормальним. Вона жала волі прикладати свої капітали в першій—ліпшій галузі промисловости. Вона стала домагатися заведення великого мита на привозні товари. Цим самим вона гадала збільшити попит на індійські товари, а значить, і зріст суто індійської промисловости.

Та англійці не могли цього припустити. Зробивши це, вони позубились би величезного зиску.

Щоб дати змогу буржуазії й інтелігенції до схочу наговоритися і разом з тим, щоб мати добре гальмо на індійську революцію, англійці дозволили індусам скликати національний Конгрес.

Національний Конгрес існує з 1885 року. На думку англійців, його основне призначення—стримувати маси од виступів. Англійці не помилилися. Національний Конгрес, не вважаючи на свої бучні слова, своє завдання гальма індійської революції виконує якнайкраще.

Національний Конгрес,—це електрична лампа. Струм для неї—настрій мас. Коли маси нерухомі, лампка гасне. У цей час, хоч би Конгрес і як шумів, англійці його не бояться. Вони знають, що без мас йому грош ціна. Національний Конгрес розпикається, як лампка струмом, тільки тоді, коли починають ворухитися маси.

Буржуазія використовує рух мас для того, щоб ним лякати англійців і жадати від них поступок. Але насправді індуська буржуазія боїться

мас не менше, ніж англійці. Британці говорять індуським капіталістам: „чого ви нас лякаєте, що ви без нас важите. Ми підемо, і вас тут на шматки розірвуть“. Неможна сказати, щоб індуська буржуазія цього не розуміла. Тому вона робить усе можливе, щоб удержати революційний натиск мас.

Чудово розуміє це й Ганді, вождь буржуазії. Він одверто заявляє, „я ладен боротися з урядом, але я за те, щоб британська армія зоставалася в країні“.

Досить тільки масам ступити на дорогу революційних дій, а не революційних слів, як це робить Національний Конгрес — вожді Конгресу намагаються зірвати бойові виступи мас. Так було вже не раз. Цим вони все більше й більше підтверджують зауваження VI конгресу Комінтерну, який доводить, що індійська буржуазія нездатна довести боротьбу з англійським імперіалізмом до кінця, що індійська буржуазія готова зрадити революцію, коли революція перейде в рішачую стадію.

Ганді

Ганді фахом — адвокат. 1901 року, коли Англія придушувала бурів у Південній Африці, Ганді, як санітар, а за іншими джерелами — на чолі санітарного відділу, став до помочі англійцям, узявши участь в англо-бурській війні.

Його наука про „ненасильство“, „непротивлення“, не дозволяла йому виступати із зброєю в руках. Ганді — не вигадник гасла — „ненасильства“. Він тільки його проповідник і провідник.

Коріння цієї науки ідуть в далеку давнину. Серед „глибоких“ індійських „мудростей“ найбільш відома така:

„Неприязнь неприязні не припинить,
Неприязнь не помирить ворогів.
Нездобність дарить мир —
Такий закон по вік віків“.

Кому потрібна була така філософія? Вона була потрібна поработителям, князям, феодалам. Я ось, мовляв, ссатиму з тебе усі соки, я тебе мучитиму, я тебе вбиватиму, я братиму собі на першу ніч твою жінку, дочку, я посилатиму на убій твоїх синів, а ти пам'ятай — „нездобність дарить мир“, бо ж „такий закон по вік віків“.

Велику роль для успіху цієї науки грає вросла в свідомість індусів гадка про всемогутність Англії. Індуси пам'ятають жорстокі розправи англійців з демонстрантами-повстанцями, чоловіками, жінками і дітьми. Вони бачать вилошену, виляковану, немилосердну англійську поліцію, англійські літаки й панцерники. Але Ганді не бачить тої гнилини, що поволі, а нині швидко й вірно, підтинає міць Британської імперії. Ганді нібито не помічає, не хоче помічати, як виріс індійський пролетаріят, що без вагання боротиметься з імперіалізмом до кінця.

А що значить противлення, насильство? Це означає криваві сутички ки з англійцями. Це означає дійсну революційну війну, а потім і громадянську проти своєї буржуазії й поміщиків. Для буржуазії це ще визначає втрату майна, а головне — вкладок, що індійські капіталісти мають в англійських банках.

Чи потрібно їм насильство? Ні, їм воно непотрібне. Тому то буржуазія і самі англійці стараються роздути авторитет Ганді в очах індійських мас. Вони його зробили майже богом, в кожному разі він за життя ще має титул „махатма“ (святий).

Гнобителі зацікавлені, щоб маси слухалися того чоловіка, що ганить насильство, що виймає з рук пригноблених зброю, що підбиває руку, яка збирається вдарити клятого ворога. Це, звичайно, не заважає англійцям, коли того треба, сажати „святого“ Ганді за ґрати.

Ганді говорить:

„Кривавою революцією не можна визволити країну з чужоземного ярма“. „Ми скоріше проллємо свою кров, ніж кров наших ворогів“.

Про свою роль в національно-визвольному русі найкраще говорить сам Ганді. Рок 1920 він заявив: „Коли ми негайно не дістанемо цілковитого самоврядування, Національний Конгрес не в силі буде стримувати рух“ в організованих рядах.

Отже, ролі Національного Конгресу і його вождя—Ганді—зводилася до того, щоб стримувати революційний рух, гальмувати його, „стояти між Індією й революцією“.

Яка його програма, програма Ганді?

Мрія Ганді—поворот до докапіталістичних часів. Він бачить, що машина, фабрики, індустріялізація розоряють дрібного продуцента, ремесника, дрібного промисловця, кустаря. А цих дрібних продуцентів в Індії і зараз є 18 мільйонів; вони роблять зранку до вечора, живуть у великих злиднях і кінець кінцем розоряються. Що можуть, приміром зробити десятки тисяч мідників, що робили мідний посуд, коли на ринкові з'являється дешевий емальований і алюмінійний товар. Вони стають ворогами машини. Тільки свідоміші з них розуміють, що справа не в машині, а в тому, кому вона належить.

Надзвичайно терплять од капіталізму, що проникає в усі куточки країни, надзвичайно відчують його на своїй спині індійські ремесники, дрібні промисловці, дрібні крамарі, тобто дрібна буржуазія. Вона готова підтримати всякий рух, спрямований проти англійців. Тому такий великий успіх в дрібній буржуазії й має Ганді. Але й вона, дрібна буржуазія, вже на досвіді бачить, що Ганді багато їй не дасть. В цьому її переконують прямі зради індійського „святого“. Її очі все більше й більше звертаються в бік індійського пролетаріату, готового боротися з англійцями до остаточного кінця. Дрібна буржуазія все дужче й дужче прислухається до закликів пролетаріату. Вона все більше і більше ладна піти разом з ним на штурм твердинь англійського імперіалізму, а також в атаку на своїх капіталістів, що стараються не гірше англійців розорити ремесників і дрібних промисловців.

Таким чином, і індійська дрібна буржуазія, як і індійська робітничка класа, зацікавлена в тому, щоб скинути британське ярмо і вирватися з-під орудь індійської буржуазії.

Ганді за ткацький варстат. Він вважає, що в кожному домі повинні стати прялка й варстат, і навіть сач, для прикладу, узявся робити домодільну матерію. Ганді тягне трудящих Індії не вперед, а назад. Його економічна програма, розрахована на ремесницьку продукцію, — реакційна програма, поворот до того етапу, який людськість вже пройшла.

Сам Ганді не покладає великих надій на свою економічну політику, Він заявляє:

„Багатий не завжди щасливий. Бідний не завжди нещасний. Мільйони завжди залишаться бідними“:

Ганді зовсім не думає робити якісь соціальні зміни. Ось його настановлення в справі соціальних відносин.

„Усі родилися, щоб служити богам. Брагмани—своїм знанням, кшатрії—своєю силою, вайси—своїми комерційними здібностями, шудра—своєю фізичною працею“.

Ганді через відсталість мас, через те, що його авторитет всіма способами роздувається, через те, що його покищо мало викривали в очах трудящих до останнього часу мав великий авторитет в країні. Та й він сам змінює свої гасла, пристосовуючись до обставин, в залежності од вимог мас. Інакше, він ризикував би, що самі маси одкинуть його од руху.

Та маса тільки розкачалася. Її вже невдовольняють соляні склади. Вона жадає більшого. Поліція вбиває демонстрантів. Демонстранти не працюють це. На вулицях індійських міст і сіл ллється кров. Тоді Ганді, з-за ґрат уже, за які закинули його англійці, починає битиодбій. Він простягає руку англійцям, починається чергова зрада.

Тож хіба після цього англійці не можуть сказати—коли б не було Ганді, його треба було б вигадати.

Поки простягнута рука Ганді гріється в руках англійців, індуські робітники, селяни, дрібна буржуазія штурмують англійські твердині, роблять барикади, гинуть сотнями й тисячами в боротьбі з імперіалізмом. Вулиці й поля Індії парують од крові.

А англійські газети пишуть: „в Індії все спокійно, в Індії змін нема“.

Робітнича кляса Індії

Промислового пролетаріату в Індії близько мільйони душ. 2.200 тис. працюють на фабриках, шахтах і копальнях і 750 тисяч—на залізницях.

Який же стан індійської робітничої кляси. Перш за все, індійська робітнича кляса неоднорідна. Особливо зросла вона чисельно після війни. В промисловість втягувалися, розоряючись, ремесники, дрібні крамарі, зайва людність села, міський люмпен-пролетаріат. Кожна група принесла на завод і фабрику свої звички, свої погляди на життя. Окрім соціальних відмін, робітнича кляса Індії почуває на собі ще тиск релігійних і кастових звичок. Часто й густо на одній і тій самій фабриці роблять індуси, що говорять різними мовами. Наприклад, на чайних плантаціях Джальпагуру робітники говорять 47-ми мовами.

Ясно, що все ці такі моменти не сприяють об'єднанню робітничої кляси. Та зате є щось інше, що примушує всіх робітників говорити спільною мовою: це жадливий, нечуваний визиск.

90% робітників дістає менше 15 ти карбованців на місяць. Залізничникам платять 12, а вагоноводам 20 карбованців. Сила робітників їсть один раз на день. Більшість не дозволяє собі такої розкоші, як обід. Згідно з даними одної офіційної комісії „бомбейські ткачі їдять гірше од бомбейських арештантів“. В одній кімнаті тулиться од 6 до 20 душ. Смертність небувала. З тисячі дітей вмирає 886. Це нечувано-жадлива цифра.

Мінливість робітників на фабриках неймовірна. 10-годинний робочий день і недоїдання призводять до передчасної старости. В 30 років індуський робітник, закинутий на фабрику десятилітнім хлопцем, вже виснажений до останку. Він уже старий чоловік. Його вже женуть з виробництва, бо під ворітьми стоять, дожидаються тисячі ще не виснажених заступників.

Разом з тим немає огиднішої системи од заведеної на фабриках Індії: коли металіст-англієць дістає на місяць 270 карбованців, то металісту-індусові дають 30. І так в усіх галузях виробництва. Штрафи процвітають буйним цвітом. Майстри—переважно англійці—на кожному кроці вимагають хабарів. За невихід на роботу з робітника вивертається дводенний заробіток. Брак віддають робітникові за половину ціни зіпсованої речі. Широко практикується плата за роботу натурою.

До того ж підприємці розпалюють між робітниками кастову й релігійну ворожнечу. Вони заводять кругом фабрик, робітничих селищ курильні опію, шинки, дома розпусти. Вони роблять усе можливе, щоб не дати робітникам об'єднатися, щоб одтягти їх од політичної боротьби.

Та не вважаючи на все це, робітнича кляса Індії зробила багато в розумінні свого об'єднання й революційної боротьби. Багато індійських професійних спілок об'єднується у всеіндійський Конґрес профспілок,

що є революційна організація індійської робітничої класи. Поряд із Конгресом профспілок існує й жовта організація — Федерація тред-юніонів, що діє одностайно з підприємцями й англійцями. Робітничка класа Індії швидко звільняється од впливу жовтих проводирів. Недавно була „чистка“ реформістів на Велико-Індійській залізниці. Індійські залізничники повигонили з професійного апарату багато жовтих проводирів.

Чимала частина робітничої класи Індії перебуває під впливом робітничо-селянської партії. Партія ця стоїть за соціалістичну революцію, але не має твердої, виразної програми ні в робітничій, ні в селянській справі.

Її ставлення до боротьби робітничої класи за гегемонію революції, втягнення селянських мас у рух, роботи у війську — не цілком послідовне. Вона слабо бореться проти Ганді і всіх непротивленців з національного табору.

Останнім часом стала завойовувати великий вплив у широких робітничих масах щодень все міцніша комуністична партія Індії.

Робітничка класа Індії виставляє з поміж себе кріпких вождів. У лагорській тюрмі мають 32 в'язні, у мірутській 25. Їх обвинувачується у змові проти англійського імперіялізму. Коли один з мірутських в'язнів, цих справжніх вождів індійської революції й індійської робітничої класи, вмер після 60 днів голодування, пролетаріят Калькути в числі півмільйона проводив до могили труну мученика. Похорон обернувся в політичну демонстрацію. Робітники вигукували „геть імперіялізм“, „слава революції“.

Один з прокурорів, що обвинувачують в'язнів, говорить: „Визнання комунізму не є злочин і не в цьому обвинувачується підсудних. Їх обвинувачується в співчутті політиці Комуністичного Інтернаціоналу, що намагається повалити Британську Імперію і позбавити його величність належного йому по закону домініону“.

А Ганді, звертаючись до віде-короля, говорить: „партія насильства зміцнюється в країні з кожним днем“.

Та „партія насильства“ не може не укріплятися. Її члени мають добрих проводирів. Ці проводирі не гнуть під найбільшим тягаром імперіялістичної неволі.

Справу індійських комуністів, що сиділи в мірутській тюрмі, мали розглядати в Лагорі 5 травня. Коли індусів-комуністів приставили в суд, вони стали співати революційних пісень і вигукувати бойові комуністичні гасла. Не вважаючи на неодноразові накази, вони не перестали співати своїх пісень. Тоді поліція закувала їх у кайдани. Закуті комуністи стали громити помешкання суду, побили лави, ґрати, столи, справу одкладено. Її не розбирали й на другий день, 6 травня, як це призначав суд. Влада не могла приставити підсудних у суд, боячись демонстрацій, що були в цей час в Лагорі.

Боротьба індійської робітничої класи починає набирати упертого характеру через те, що в її революційних профспілках міцніє вплив комуністів і робітничо-селянської партії.

Відомо, яка страйкова пропасниця трусила джутову промисловість Калькути. 200 тисяч текстильників, під проводом професійної організації Гірін Камгар (Спілка Червоного Стягу), довго не здавали своїх позицій підприємцям. Буржуазія чудово розуміла значення організатора страйку-червоної профспілки Гірін Камгара. Вона всіма устами своїх продажних газет волила: „поки існує Гірін Камгар, не може бути миру в промисловості“.

Це найкраща похвала революційній організації робітничої класи. Це говорить за те, що в Індії досягає могутня сила, котра через голову національної буржуазії може злучитися з мільйонами селян, з мільйонами дрібних промисловців і ремесників, з трудящою інтелігенцією, з дріб-

ною буржуазією й повести їх на штурм англійського імперіялізму, індійських капіталістів і поміщиків.

Маркс свого часу писав: „Індійці не пожнуть плоді в нового сусільства, елементи котрого посіяла серед них британська буржуазія, поки в самій Британії пануючих клас не притисне до стінки промисловий пролетаріят, або поки самі індуси не стануть досить сильні для того, щоб раз назавжди скинути британське ярмо“.

Зараз такий стан настав. Одночасно починає розкачуватися англійський пролетаріят (страйк вуглекопів 1926 року) і самі індуси, маючи бойовий пролетаріят, стають „досить сильні, щоб скинути раз назавжди британське ярмо“.

Треба згадати величезну роль англійської компартії в розвиткові індійських подій. Англійська компартія і її газета „Дейлі Воркер“ підняли грандіозну кампанію проти Мекдональда, проти „робітничої“ партії, що втихомирюють Індію вогнем і мечем. Вона влаштовує мітинги і демонстрації. Робітники Кардіфа, Вельса, Лянкаширу ухвалюють резолюції проти посилання в Індію війська, кулеметів і гармат. Буржуазні агентства Англії відмовилися поширювати комуністичну газету. Друковані органи буржуазії зняли страшенний галас проти „Дейлі Воркер“. А в Індії декретом віце-короля ухвалюється „акт про безпечність Індії“. Він увесь цілком справлений проти комуністів-англійців, що працюють в Індії.

Та ніякі акти, ніякі виття буржуазії не можуть спинити неблаганного ходу подій.

Повстання в Шалапурі

7 травня 1930 р. застрайкували робітники шалапурських заводів.

В порядкуві зламання спиртового закону робітники розставляли пікети коло спиртових крамниць. Спроби поліції збити пікети не мали успіху. Атаки поліції одбито 8 травня. Шалапурці, яким успіх додав духу, заходилися рубати пальми, з котрих гонять спирт. Представники влади разом з поліцією запропонували припинити рубати дерева. Шалапурці відмовилися. Поліція стала стріляти в рубачів і в юрбу, що збігалася.

Обурена юрба, на чолі якої стояли робітники-страйкарі, кинулася на поліцаїв і зім'яла їх. Після цього зітнулася з військом. Зутичка скінчилася на користь повстанців, але вони втратили в ній вбитими 39 і раненими 150 душ. Місто опинилося в руках повсталого людності.

Насамперед шалапурці спалили 6 поліцайських участків міста і всі шинки Шалапуру. Європейців обняла паніка. Почали спішно евакуювати жінок і дітей в Пуру. Британці з сторони підвезли батальон стрільців і під захістом його евакуйовано усіх європейців.

Воєнне командування пояснило, що європейців евакуйовано, щоб забезпечити вільне маневрування війську. В перекладі на загально-зрозумілу мову це значить, що англійці готувалися жорстоко розправитися з повстанцями. Готуючись загасити повстання бомбами й оливою, вони розчищали поле діяльності, щоб не наробити шкоди своїм землякам.

Повстанці тимчасом не дрімали. Вони стали полювати на поліціантів. Семеро поліціантів обито гасом і спалено. Двох укинули в колодезь. Під кінець дня в місті не залишилося ні одного поліціанта.

Повстанці спалили будинок суду разом із справами, що береглися за сто літ.

На чолі повстання були шалапурські робітники, якими керували комуністи та члени робітничо-селянської партії. Вони створили Раду, організували свою міліцію. Спеціально виділений військовий комітет заходився озброювати повстанців.

Англіїцям, однак, пощастило ліквідувати це повстання. При цьому вбито 50 і ранено 400 повстанців. У місті заведено облоговий стан. Та все таки повстанці й далі нападали на салдатів з-за рогу. Військо змушено було поробити барикади, позаймати роги вулиць кулеметами, порозстановляти пікети.

Воєнне командування видало постанову, згідно з якою заборонялося виходити на вулицю після певної години. Самих порушників цієї постанови англіїці арештували 200 душ. Наказано гасити світло в певний час, не збиратися купками понад 5 душ.

А найголовніше — заборонено носити одержу з домотканої матерії. Це англіїські капітани виконували волю англіїських купців.

Урядові солдати ходили по вулицях з довгими палицями з гаками на кінцях. Ними вони стягали з індусів так звані „шапки Ганді“.

Поліція кинулася шукати вождів, та вони, як писали газети, „як у воду канули“.

Англіїці нарядили суд над членами шалапурської Ради і над іншими учасниками повстання. Усіх їх засуджено в тюрму на різні строки — од кількох місяців до 7 літ. А головне, що треба одзначити, багато кого з арештованих, на вирок королівського суду, керованого „робітничою“ партією, понижено карою на тілі.

Шалапурське повстання задушено так само, як і повстання в Пешаварі, як і інші виступи поневоленого індуського народу. Але з нього треба зробити основний висновок. Ним керував пролетаріят.

Це, звичайно, ще не означає, що гегемоном індійського революційного руху вже стала робітнича кляса Індії. Індійська революційна кляса ще недосить зміцніла в боротьбі, недосить злітована, недосить викувалася чисельно й якістю її комуністична партія, щоб сьогодні вже мати повне право назвати себе гегемоном всієї сильнішої революції.

Кожен день боротьби проти февдально-імперіалістського бльоку означає разом з тим для індуського пролетаріату боротьбу за те, щоб стати гегемоном в індуській революції. Індуська буржуазія здатна тільки на компроміс, на угоду з англіїським імперіалізмом, на тактику націонал-реформізму. Вона не здатна розв'язати ґрунтові питання індуської революції. Вона не здатна об'єднати індуський народ.

Тільки індуський пролетаріят зможе повести за собою маси і довести до кінця боротьбу. За цю гегемонію робітнича кляса бореться. Про це, зокрема свідчить і Шалапурська справа.

Другий висновок із Шалапурського повстання теж не менш важливий. Ми бачимо, що маси не обмежуються вже тими цілями, що ставлять їм вожді Національного Конґресу. Вони почали з соляних складів. Перейшли на спиртові крамниці і пальми. Потім оголосили бойкот англіїським товарам, а далі перестали платити поземельний податок. Після цього вони стали розбивати поліцейські участки й бити поліціантів.

Чим найскорше можна вести за собою маси, не эле розуміє англіїська буржуазна газета „Обсервер“: Вона пише „Лідери молоді Індії роздмухують пристрасті комуністичними ідеями до такої міри, яка була б недосяжна для націоналізму як такого“.

Кругла комедія навколо круглого столу

Важко сказати, чому ту ятку, де кучка англіїських імперіалістів, соціаль-імперіалістів, індійських князів і генералів, що розв'язують долю 320 мільйонного народу, — названо конференцією „круглого столу“.

Чи може тому, що там зібралися круглі шахраї, чи тому, що там відбувається кругле, неприховане злушання з індійського народу, а чи може тому, що своєю формою круглий стіл усуває будь-які розмови про почесні й непочесні місця.

Проводирі кампанії громадянської непокори, під величезним натиском індійських трудящих мас, вимагали негайно дарувати Індії права домініону. Але „робітничий“ уряд Макдональда спішно відряджує проти індійських робітників і селян нові полки.

Гандісти, залишившись у тюрмах-вілах, ухвалили бойкотувати конференцію „круглого столу“. Це було на руку англійському імперіалізму та й самим проводирям Національного конгресу. Залишаючись у стані бранців Великобританії і бойкотуючи конференцію „круглого столу“, вони продовжували розігрувати перед очима багатомільйонних мас ролю „борців за нарід“.

Якби Ганді вийшов із в'язниці і взяв участь у конференції, маси б відразу відсахнулися від нього, і те, чого пощастило домогтися йому в Лондоні, анулювали б своїм виступом сотні тисяч робітників Калькути, Бомбею, Делі та селянські мільйонні маси Бірми, Панджабу та Бенгалії.

Але Національний конгрес бойкотував конференцію тільки формально, він не міг відмовитися взяти участь у розподілі тривного індійського пирога. Свою участь у конференції він обставив досить таки вміло. Ні Ганді, ні Неру на конференцію до Лондону не поїхали, але їх настанови там запроваджували твердо і рішуче. Національний конгрес висловлювався в Лондоні устами індійських буржуа — лібералів Сапру і Джаякара.

І перший, і другий перед тим, як від'їхати за океан, у туману столиці Великобританії, дістали добру накачку від Ганді та інших ув'язнених проводирів Національного конгресу.

Звичайно, цьому сприяла адміністрація англо-індуських в'язниць: пропускала їх у камери в ті дні, коли не приймали.

Мандатна комісія могла б похвалитися соціально-класовою витриманістю складу конференції. Вона була репрезентована 17 англійськими консерваторами, лібералами, лейбористами, 16 індійськими принцями-магараджами, 65 представниками Британської Індії, високими державними урядовцями, міністрами, заводчиками, мільйонерами, поміщиками. Два делегати профспілки, опинившись у такій компанії, рішуче відмовилися брати участь у конференції.

Залишилися тільки реформісти — Шіва Рау і Джоші, що розкололи революційну профспілку текстилів. Але мандатна комісія й не скривилася, читаючи ймення цих двох представників індійської „робітничої класи“. Шіва Рау і Джоші аж із шкури вилазили, борючись в Лондоні за інтереси індійської буржуазії та англійського імперіалізму.

Приємний початок робіт конференції затьмарив було неприємний виступ деяких індійських делегатів. Тоді як помірковані вимагали від англійців відповідального уряду перед Законодавчими зборами (парламент) і прав домініону, темпераментніші делегати, наприклад, Мухомат, заявили: „Ми вимагаємо для Індії цілковитої незалежності. Я не повернуся до Індії, якщо вона залишиться рабською країною“.

Але англійці спокійно реагували на такі „неврівноважені“ виступи. Жартівлими устами консерватора лорда Пілля вони заявили: „навіщо вам незалежність, навіщо вам права домініону, коли Англія і Індія обопільно тяжіють одне до одного“.

Але індус Мулджі не менш жартівливо відповів Піллеві переконливою реплікою:

„Англія тяжить до Індії, як фермер до дійної корови“.

Релігійну ворожнечу індусів і мусульман використали і тут, на конференції. Мусульмани та індуси, замість виступити проти англійців об'єднаними силами, жорстоко зчепилися між собою. Антагонізм зайшов так далеко, що конференція не раз була на волосину від зриву.

Страта шолапурських робітників

Маси, що стали до руху, не могли задовольнитися з тих кущих поступок, що їх індійська буржуазія, боячись революції, вирішила прийняти.

По всій Індії пішли страйки і національна жалоба на знак протесту проти конференції „круглого столу“.

Проводирі реформізму із сил вибиваються, щоб стримати трудящі маси, щоб виривати з-під впливу молодого комуністичної партії та революційних профспілок одну групу робітників за одною.

Грудень 1930 року і січень 1931 року відзначається революційним пожеванням і в містах, і в селах цілої низки індійських провінцій.

Хвилювання селян у Бірмі несподівано набувають колосальних розмірів. Ціни на риз неймовірно падають. Селянин не одержує за нього навіть те, що він йому самому обійшовся. Продажна ціна на риз на 30% нижче проти собівартости. І мільйони бірмських селян розорені й опинилися в стані безробітних. Вчастилися випадки нападів на поліцаїв.

Тисячі голодних пішли в ліси. Повстання охопило понад 50 сіл з кількома тисячами людности. Повстанці захопили в урядових склепах зброю, спорудили в джунглях барикади, роблячи вилазки проти англійських частин. Над барикадами повстанців замаяли червоні прапори.

У січні ж розвиваються криваві події навколо вироку, що його виніс англійський суд робітникам — керівникам шолапурського повстання. Королевський суд „робітничого“ уряду засудив 4 відважних пролетарів Шолапuru на повішення. За свою ганьбу, за те, що „смердяча голота“ могла тримати вельможну британську буржуазію під страхом, за те, що шолапурські робітники не боялись смерті, йшли з кілками на кулемети й панцерники та на кілька днів опинилися в ролі господарів, — англо-індійська буржуазія забажала робітничої крові.

Вранці 12 січня, англійський „робітничий“ уряд повісив 4 індуських робітників.

Макдоналд уміло веде справу англійської буржуазії, він не скупиться на уступки індійським капіталістам і на шворки індійським робітникам.

Звістки про покарання на горло 4 шолапурських робітників піднесли мільйони індійських трудящих. Тисячі фабрик і заводів припинили роботу. Невичерпні лави людей затопили вулиці індійських міст. Бурхливий протест збуджених мас відбувся в супроводі сутичок із поліцією, що від її вогнепальної зброї постраждало понад 150 чоловіка.

Наслідки конференції „круглого столу“

Коли в Індії лилася кров робітників і селян, тоді на урочистих бенкетах, що їх улаштував Макдоналд індійським князям та мільонерам лилося дороге вино на честь і славу нового державного ладу в Індії.

Понад два місяці точилася в Лондоні балаканина. Вже стало ясно, що індійські делегати і Національний конгрес з'їдять яку завгодно страву, що її виготують за „круглим столом“.

Вистиг момент дати свободу Ганді і іншим проводирям — конгресистам. 16 січня, вийшовши з в'язниці, він заявляє: „Я вийшов із в'язниці з відкритим розумом і неозлоблений“.

Які ж поступки англійського імперіалізму? Які наслідки конференції „круглого столу“?

Нова конституція, що її опрацьовано було на Лондонській конференції не дає, звичайно, Індії прав домініону. В основному, за новою конституцією, вводиться, так званий „відповідальний“ уряд у провінціях. Міністри провінціальних урядів — відповідальні перед провінціальним

парламентом. У центральному уряді кілька міністерств віддається „відповідальним“ міністрам, що відповідають перед федеральним (всеіндійським) парламентом. Звичайно, на чолі міністерства і воєнного, і зовнішніх справ, і фінансового, і внутрішніх справ — залишаються безвідповідальні міністри, які відповідають тільки перед англійським імперіалізмом в особі його ставленика віце-короля.

Наскільки істотні ці поступки Національному конгресові, можна судити з того, що віце-королеві з губернатором дано право „вета“, себто забороняти той чи той закон федерального парламенту. В деяких випадках, звичайно, король може зовсім припинити чинність нової конституції.

До нового федерального парламенту входять і всі тубільські князі, що матимуть право голосу в розв'язанні долі індійської федерації. У такому парламенті віце-король зможе першу-ліпшу постанову провести голосами тубільських князів, поміщиків, компрадорів, лихварів — цих вірних псів імперіалізму.

Хай живе перемога червоного стягу!

Березень — багатий на революційні виступи індійських робітників та селян. У Калькутті спалахнув і стійко тримається страйк 100 тисяч текстильників. Покарання на горло в Лагорі трьох миротських ув'язнених, поставило на ноги всю країну. У Калькутті, Бомбеї, Делі, Лагорі, Карачі оголошено жалобу. Демонстранти розгромили крамниці. В наслідок виступів поліції — багато забитих і поранених.

В Каунпорі розгортається справжня війна. Місцеве військо не спроможне було впоратися з повстанцями. Спішно викликається в Каунпор підмогу. Під час приборкання повстання англійське військо забирає 119 повстанців.

У Карачі, куди на з'їзд Національного конгресу приїхав Ганді, спалахнув антигандистський рух. Молодь і червоносорочники кинулися до Ганді, намагаючись його побити. Вони носилися по місту, кричучи: „Девбивцю! Дайте нам убивцю Бхагата Сінга (покараний на горло міртський в'язень)!“.

У районі Рангуа, в Бірмі не вщухає селянське повстання. Міністер закордонних справ Індії — Веджвуд Бен заявив, що з початку повстання забито 1000 і поранено 2000 повстанців. На північному заході Індії знов розгортається рух червоних сорочок. У містах антигандистський рух відбувається в супроводі зростання симпатій до Радянського Союзу.

У Гуджераті селяни бойкотують власників, що купили собі ділянки з торгів за несплату боргів та податку.

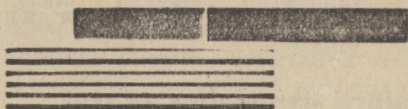
Національний конгрес, права й ліва його частина, так звана опозиція, що втрачає під своїми ногами ґрунт, схвалює угоду, підписану Ганді і віце-королем. Національний конгрес у Карачі виносить довір'я Ганді і уповноважує його бути за представника на другій конференції „круглого столу“.

Робітнича класа Індії, ремісничі напівпролетарські маси, повстале селянство, що розчарувалися з національ-реформістських проводирів, чимраз більше прислухаються до голосу молодої індійської компартії, що промовляє до них від імені авангарду індійських комуністів, заточених імперіалістами по в'язницях.

Індійська компартія борячися за єдність лав, виростаючи у Всеіндійську партію, ведучи нещадну боротьбу з „лівим“ національ-реформізмом, кидаючи гасло всезагального страйку і аграрної революції, борючися за повсякденні інтереси індійських трудящих мас, у своїх за-

кликах має бойову програму індійського пролетаріату та пригноблених мільйонах селянства. Індійська компартія бореться за 1) Цілковиту незалежність Індії; 2) За конфіскацію земель експлуататорів-землевласників; 3) За конфіскацію всіх фабрик і заводів; 4) За 8-годинний робочий день; 5) За цілковиту рівність усіх громадян і проти релігійних, кастових та національних забобонів; 6) За категоричне звільнення політв'язнених.

У всьому цьому індійські комуністи мають уже чимало успіху.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

„У дозорі“. Літературно-художня збірка Одеської організації ЛОЧАФ'у за редакцією М. Альтшуль, Лесь Гомін, П. Кучма, Н. Лагутинський. Видання Одеського будинку Червоної армії і фльоти та Міської Ради й Тсоговіохему. 1931 р., тираж 3000 (українською мовою).

Одеська організація ЛОЧАФ'у є, хібащо, не першою з залогових організацій, що дала свій вклад у художню українську літературу.

Проте, якщо не зважати, що художня збірка до деякої міри відображає лице організації та її літературну силу, то не можна сказати, щоби Одеський ЛОЧАФ міг похвалитися великими досягненнями в творчій галузі. Для першого разу, зничайно, не можна ставитися дуже суворо, не можна ставити до неї великих вимог, тим більше, що в збірці є твори й початківців з червоноармійського літмолодняку. Але можна й треба вимагати, щоби літературна продукція ЛОЧАФ'у, яка виходить у світ, не була розпливчатою, випадковою, недоношеною. Зокрема, збірка — якщо не можна її визнати за певну ідею, мисль, цілеспрямованість — все ж повинна мати те лице в розумінні змісту, давати читачеві щось певне, якщо не в цілому, то хоча б по розділах. Вона мусить мати якусь цінність.

У цьому розумінні збірка, що її рецензуємо, якщо можна так висловитися — знеособлена. У ній суміш усього: твори про громадянську війну різних періодів і в різних планах, твори про Червону армію мирного часу, вірші, поеми, статті — усе це подано без ніякого плану та послідовності, перемішано, не поєднано жодною ідеєю. Певного, цілого враження збірка не дає.

Починається збірка великою вступною літературно-політичною (або вірніше політико-літературною) статтею Лесь Гоміна, де дається детальна аналіза зовнішнього і внутрішнього становища СРСР, становища в країнах капіталізму та про завдання, що виходять звідси, художньої літератури — особливо в частині відображення громадянської війни та Червоної армії мирного періоду. Особливо випукло показано в цій галузі завдання ЛОЧАФ'у, завдання кваліфікованих пролетарських художників слова. У цій частині, політично загострена стаття Гоміна, заслуговує на увагу нашої літературної громадськості. Обов'язок письменника перед громадянською війною, перед Червоною армією, перед обороною СРСР та міжнародним пролетаріатом, стаття показує досить розгорнуто.

Проте, автор не дав аналізу показу червоноармійських буднів у сучасній художній літературі, хоча й зробив намагання щодо цього. Те небагато, що він сказав про викривлення цього показу — явно не ірне. Підкреслюючи факт просіяння на дільниці червоноармійської тематики класово-ворожої ідеології, він, як єдиний приклад цього явища, вказує на книгу Михайлова „Бригадна роща“ і говорить, що це „є активний виступ, скерований на підлив авторитету Червоної армії, на дискредитацію її“. Автор статті потверджує, що наша критика прогавила це, не перестерегла читача, а то він, Гомін, помітив і перестеріг.

Абсурдність такої оцінки книги Михайлова нема потреби доводити. „Бригадная роща“, звичайно, має великі хибі, депо вона змальовує невірно, нехарактерно для Червоної армії, справжнє лице її показує недосить правдиво й випукло, але класово-ворожою цю книгу аж ніяк назвати не можна. У ній немало є й цінного. У кожному разі „Бригадная роща“ — це перше і покищо єдине художнє полотно про будні Червоної армії і стоїть воно, не зважаючи на свої хибі, безперечно вище „С винтовкой“ і книгой Ісбаха, не говорячи вже про „Краткосрочник“ Кукаліна. Ось цю книгу автор статті справді прогавив. Якщо він хотів послатися на приклад „класової ворожої ідеології на дільниці червоноармійської тематики“, на „дискредитацію“ авторитету Червоної армії, то йому треба було до деякої міри послатися на „Краткосрочников“ і аж ніяк не на „Бригадную рощу“. Проте, про перше він не проговорив ані слова.

Коротеньку аналізу військово-художньої літератури дає Іван Романченко в статті „Красная армия в художественной литературе“, якою закінчується збірка. Особливої літературної цінності стаття не дає і огляд художніх творів дає дуже бігло й безтолково. У статті не мало, м'яко висловлюючись, „вільности“. Наприклад, Фідеєва автор залічує до ліку „мемуаристів героїки Червоної армії періоду громадянської війни“ (хіба „Разгром“ — мемуари, і хіба в ньому показана Червона армія?). А Маяковського, Малиш-

кіна і Бабеля він обзиває стовідсотковими військовими письменниками. Насправді ж крім небіжчика Фурманова, в нас немає покищо справжнього військового письменника, бо, щоби стати ним, ще недосить у ряді своїх цивільних творів написати один твір про громадянську війну.

Із зовнішнього боку написано непогано вірш А. Кимлача „На смузі вогню“; але до змісту вірша трудно добратись: суцільний барабаний бій, хвалебні диграми бійцям. Нема конкретности в віршах, нічого реального він не дає про Червону армію. Мова йдеться, здається, про бойове стріляння сотні, але в кожному слові почуваються „світові масштаби“, а про саме стріляння ані слова, хіба що:

Греміли гвинтівки
Здіймався вогонь
І кров переможно
Вривалась до скронь...

У перекладі на російську мову, це звучить зовсім „не звучно“. Вірш надто загальний, високопарний.

„Вірш про комбата“ П. Ралдугіна (піхотна школа) зроблено не дуже добре, навіть і для початківця. Комбата в них щось погано видно.

Весь он сухой, со впалыми глазами
Во впадинах густая синь легла
спокоен он...

От і все про комбата. І ще — „вы скажите, что замер, что он холодный, как металл сплав“. А далі цей „холодный, как металла сплав“ суворий і дуже суворий комбат.

... По имени нас нежно, нежно называя
Расскажет он о днях мятежных лет...

Таке сполучення суворости й ніжності нічим у вірші не виправдано. Вся суть віршу в тому, що комбат розповідає малозмістовий епізод з часів громадянської війни і автор турбувався переважно про форму вірша, а зовсім не про його зміст. Не впорався він проте, і з формою віршу:

Когда был лютой смерти вызов брошен
То над страной, пылающей в огне,
Врагу штыки оскалившему тоже
Он пред'явил возмездие и гнев.

Тут щось наплутано. Хто й навіщо кинув виклик смерті — неврозуміло. Як це комбат поставив ворогові „возмездие и гнев“ — „над страной“. Проте у початківця Ралдугіна є й кращі місця в вірші:

Года конем умчались быстроногим
Их никогда комбату не забыть,
Былое он хранит с любовью строгой,
Как мы храним мальчишескую пруть.

Стиль, правда, старуватий та незграбний, мова примітивна, але хвороба наслідування властива більшості початківців. Або от:

Одних пытали в злобе
Других рубили саблей наотмашь.
Я видел, как в перчатках белых обер
Товарищу в живот всадил палаш.

Образ по суті добрий, але змальовано скупо й важкувато. В молодого автора ще немає своєї власної мови, а наслідування виходить громіздким й незграбним.

Примітивне, бліде і неправдиве оповідання П. Кучма „Остап“, в якому він змальовує картину боротьби з японськими окупантами на Далекому Сході. З одного боку — солодкувато і непереконливо подається героїзм Остапів, який за небезпечних умов представляє з штабригу до полку наказ, а з другого — цей же Остап скривиться на те, що погані справи з „шамовкою“, всі мислі його на батьківщині, в ситій, теплій Україні, в його душіть сльози. Сльози й на очах старшини сотні Ягодова, теж від того, що важко воювати. Оце так бійці Червоної армії!

„І чого отут лежати — думав Остап. — Лежиш і дивишся, як одного та другого куля, наче шпанська муха, вкусить... Тьху“ — ось як міркує „герой“ у бойовій розстрільні. А коли його кличуть навіщо до штабу, він посувається туди наче манекен, зовсім не цікавлячись — навіщо його кличуть. „Яке мені діло до цього“.

Такого от плаксивого бійця, що розм'як від труднощів і що мріє про хату та про свою маму, старшина теж плакса — рекомендують комісарові бригади, як людину, що „вміє зробити все, що доручать“. Автор зробив його героєм. Художні вартості оповідання теж не дуже то великі.

Дивне враження справляє велика поема Льва Селівана „Армія Трудящих“. У ній дуже багато й просторо говориться про греків-моряків — рабовласників, про стародавню скульптуру, атлетів, про „гарматне м'ясо“ в історії воєн, про Жовтневу революцію, а

армії трудящих, Червоної армії щось не видно. Про неї сказано мимохідь — загальними фразами, що дають про неї дуже мале уявлення. Уся поема складається з дев'яти зовсім різних (щодо) форми та змісту, окремих віршів, не зв'язаних між собою, власне кажучи, тільки один вірш говорить про Червону армію, як про таку. Червона армія в ньому якась вихолошена, куди.

У році двадцятому
п'ять мільйонів
Люду праці
у бій пішло
З різних націй.
Смерть поганам!

От і весь внутрішній зміст Червоної армії. Більшого автор не знайшов у ньому нічого.

І як покотилася
І як натиснула
Сила нечувана
У сірих свитках —
Так що стару земаю
Оповіло гулом,
Так що кров блакитну
Заморозив жак...

Так змальовує автор героїзм Червоної армії на громадянських фронтах. І це все що сказано про героїзм. Подібно до народної поганьської пісні.

Далі, в поемі вірш про одинарця, який „справжнє ливо“, а чому — невідомо. Мабуть тому, що в ньому, немає втоми, чи зневір'я, є тільки впертості бурун. Добру третину поеми займає вірш про ударника на заводі, який, власне кажучи й не ударник, а щось абстрактне.

Маленький нарис Титаренка (артшкола) „Пушка“ тепло, зовнішню добре змальовує ставлення до своєї гармати, яку вона жаліє ніжно, як мати дитину. Показ такого уважного дба. ливого ставлення до матеріальної частини своєї зброї потрібний і корисний, але нарис здається недописаним: не видно людей і нема в них нічого іншого в мислях і ділах крім того, щоби зброю блищала чистотою. Артилеристи в Титаренка здаються якимись фанатиками-прихильниками своєї гармати, поза якою для них не існує нічого. Написано досить літературно.

Знаменитий твір Всеволода Азарова „Из поэмы о границах“ — знаменитий тим, що ніяк не зрозумієш — що ж хотів сказати автор про кордони, про прикордонників. Полюже щось на байку, на сон, і все це написано тріскуче, якось мудрою мовою. „Уже открывается мир голубой“ — так починається поема, а декому відкривається і що це за такий „голубой мир“ — не сказано: рядок обривається у Азарова:

Болотною птицей взлетает луна
И савною песню заводит страна.
Обломает Гуочек
Вражий чуб.
Чубарики чубчики,
чуб. чуб, чуб.

Якусь дивну пісню співає за автором, наша країна: крім чубариків і чубчиків їй же немає чим зайнятися. А хто перешкоджає їй зайнятися своїм ділом і цими піснями, з тими розправа коротка і легка:

Если кто не с нами —
То пулю в лоб!
Пулю в лоб, да пулю в лоб
Да чубарики — чубчики, ярь —
в галоп!

Дивно просто: соціалізм будувати з „чубчиками“, зміцнювати оборону кордонів — з „чубариками“. Жодних труднощів.

Охороняти кордони, „убыстря свой бешенный бег“, мчить якийсь байковий кінь, що „грудью врывается в воздух сквозной... И звезды шальные летят впопыхах“. У Азарова „хищные травы железом звенят“, а „ветер нас хлопает как панибрат“. Баюрами ходить якийсь „тадючий хруст“, а „густое марево прет сквозь бур'ян“ піби носорог. Місяць тут вир нає не болотняним, а „білим птахом“. Якесь вавилонське стовпотворіння, яке кінчається тими ж „чубчиками“ і кудею в лоб.

Велике місце в поемі займає уривок з повісті П. Кучми „Яблуневе павутиння“, який є дуже невдалою впробою автора над героїкою громадянської війни на східному фронті. Власне кажучи, жодної героїки в повісті немає. Нудно й тягуче автор розповідає (ну звичайно ж) про кохання двох сестер-жалібниць у прифронтовому шпиталі, про зрадника — командира сотні, якому автор дуже довго дозволяє безкарно творити свою ши-

гунську справу в той час, як йому не довіряють, його підозрівають, про нього попереджають комісара. Зовсім відверто, в присутності вірних радянській владі людей, він провадить розкладницьку роботу, нацьковує червоноармійців на командирів і комісарів, передає ворогові всі відомості про наші війська та заміри і все це йому безкарно сходить з рук. На чисту воду його, звичайно, вивела жінчина з коханням: більше не було кому в армії це зробити.

Драм, трагедій, душевних самодовбань нехитрих героїв — в уривку не оберешся. Хтось у когось стріляє — не то зрадник у комуніста, не то комуніст (до того ж якийсь розпливчастий, м'якотілий) у зрадника. У герої виведено сотенного писаря, що нічого героїчного не вдіяв, а справжніх героїв немає. Ідуть довгі розмови про теорію кохання, яке випливає з теорії Дарвіна, дві жінчини дуже люблять „емоційну“ людину з „доброю душею“, яка теж виявляється зрадником, хоч і вважається за робітника й партійця.

Чи така література потрібна нам про громадянську війну? Хіба ніяк не можна обійтися у відображенні невиланих сутичок громадянської війни — без дешевеньких драм і трагедій, плоских і затяганих любовних інтриг, без нат-пінкертонівських викрутасів? А головне, хіба не обов'язково, у цьому відображенні дотримуватися хоча б елементарної правдивості, а не давати волі своїй голій фантазії.

Тематика громадянської війни і Червоної армії — дуже відповідальна тематика. Вряд чи друга яка гадузь сучасності вимагає такого обережного підходу та старанної роботи над матеріалом, як відображення в художній літературі великої доби громадянської війни. Адже ж на таких книгах вчать, виховуються нові покоління. Тут потрібне глибоке розуміння і суті громадянської війни і її сил, що просуваються, і суті самої революції. Розстановка класових сил у громадянській війні, роль основних соціальних прошарків в ній — усе це безперервно повинно бути в полі зору автора. Не кожен може давати про громадянську війну художній і політично цінний полотна. Їх не дасть автор, сторонній спостерігач боротьби двох світів, художник нетруdiaщої класи. В нього, в самого повинна бути й революційна зарядженість, і кровна належність до дав борців за соціалізм. Нема чого й казати, що в автора, який бореться за теми громадянської війни, про тодішні обставини на фронтах — обізнаність не тільки про те з ким, зовсім, якими силами та засобами билася революція, але й як билася. Ось такого обережного підходу до тематики громадянської війни, уважної роботи над матеріалом, обізнаності з характером та обставинкою громадянської війни не почувається в автора „Яблунового павутиння“. Тому то воно й невміло змальовує цю війну.

Зі всіх невдалих, малоцінних творів збірки, добре враження справляє нарис Д. Галушка „На валах слави“. Тут треба розуміти знаменитий Турецький вал, слава взята якого при Перекопській операції так дорого коштувала Червоній армії і всій країні. Не говорячи вже про чудову авторову мову, що вигідно виділяє його від усієї решти учасників збірки, що користалися з якоїсь неграбної, вигатаної української мови, яку вони знають зовсім недостатньо для художнього твору, — чотири сторінки нарису т. Галушка в простих і ясних словах, без напущеності і дитирамбів дають ясне уявлення про справжню героїку взяття Перекопу.

„Арифметика тут проста: вісім кілометрів валу — сто вісімдесят гармат. Двадцять два сажені — одна пушка. На вісім кілометрів валу вісімдесят кулеметів. П'ять саженів від кулемета до кулемета.

Додайте сюди англо-французьку техніку найновішої польової фортифікації — ці залізобетонні бліндажі, укриття, багаторядні дротяні загорожі, фугасні смуги — додайте ще, що від батальону в 500 чоловік після атаки залишилося живими тільки 40 чоловік — нечуваний героїзм Перекопського штурму, що коштував життя десяткам тисяч бійців, сила армії революції стане зрозумілою без гучних слів. На своїх чотирьох сторінках, Галушко зумів показати зміст загального слова „Перекоп“ краще за багатоваркушні художні полотна.

Просто й цікаво написано історичний нарис В. Радиша „Рейд на Харків“, що змальовує прорив червоно-козачої дивізії Прімакова на Харків з району Готні. Автор — не белетрист, але військова грамотність його й простота мови підкупують правдивістю і дають ясне уявлення про ризиковану кавалерійську операцію. Нарис написаний в мемуарному плані, не художньою мовою, але враження від нього вигідне.

У такому мемуарному плані написано і „Бірузу Радянську“ Оскара Редіна, що змальовує дії партизан в останні дні денікінщини. Ця маленька річ як і „Рейд на Харків“ незрівняно краще, правдивіше й яскравіше змальовує громадянську війну, ніж „Художе“ „Яблунове павутиння“. Факт знаменитий: суть у тому, що ці дві останні речі писали люди, що знають добре обставину громадянської війни, що розуміють її по-справжньому і що не захоплюються літературними викрутасами.

„Гумористичне“ оповідання Благомыслова „Випадаю у гаю“ є просто літературним безглуздом і дуже недоречним, неграбним жартом на тематику громадянської війни. Його просто не треба було включати до збірки, як річ явно халтурну.

Незначний й примітивний і два останніх оповідання: „Бойове хрещення“ А. Шорохова і „У засідці“ — Дроздова. Це просто проба пера початківців, що не мають хоч якої літературної цінності.

Також безпомічно і щодо форми і щодо змісту вірш Мільштейна А. „Ударникам“, Очевидячки, редакція збірки дуже була бідна на матеріали, якщо включила в збірку вірш.

який годився б тільки хіба для полкової багатотиражки при умові, що редактор не дуже то вибагливий:

Наші дії — це п'ятирічка
Он до праці летить ешелон
Ми зрівняємо шлях до комуні
Як мармурно-асфальтний перон.

Або:

Нам поезії диктує динамо-
Цей спів індустрії доби
Це ви ударники — герої
Будівництва боротьби.

Не можна багато вимагати від псатківців, але також не можна включати в збірку абсолютно неграмотні вірші.

Зовнішнє оформлення збірки треба визнати за невдаче. Особливо бридка карикатура. Такі книги випускали десять років тому, а зараз, особливо, при досить великих поліграфічних можливостях Одеси можна було б дати пристойніше видання.

Проте, і з боку змісту, збірку аж ніяк не можна назвати вдалою. Характер матеріалу і якість оформлення її дуже низькі. Тут не може бути того виправдання, що, перший блин завжди буває комом". ЛОЧАФ'ові випікати такі „блини“ не до лиця. Навпаки, він повинен всіма силами боротися, щоби й інші таких „блинів“ не випікали б. Завдання ЛОЧАФ'у, в тому числі, звичайно, і, Одеської організації — дати художній літературі повноцінний, політичний, потрібний і корисний твір про громадянську війну, про Червону армію.

Одеський ЛОЧАФ своєю збіркою цього завдання не виконав і показав поганий зразок роботи над військовим матеріалом.

А. Бобунок.

Д. Тардов. — „Шанді“. В-во „На Варті“ 1931 р. Усякий твір тільки тоді можна вважати за цінний, коли він має відому цілеспрямованість, коли автор вклав у нього певну ідею, яку він хоче своїм твором довести і яка (ідея) тією або іншою мірою служить, допомагає пролетаріатові в його класовій боротьбі.

Який сюжет „Шанді“? У книжці є ряд цікавих, не описаних ще ніде фактів з імперіалістичної війни, але в ній нема сюжету. Всі факти набувають суто мемуарного характеру. Автор змальовує все те, що довелося йому пережити. Проте, не все, що він змальовує, цікаве, і не все цікаве треба було описувати.

У книжці є ряд уже ненових, розказаних не раз епізодів. Наприклад: анонімна, якщо можна так сказати, розправа солдатів з сотенним командиром, офіцером-мордобійцею, тип якого особливо яскраво змальював Ремарк. Так вислов ерц Герц керц, легенду про те, що німець вигадав мавпу, оповідання про сутички колишньої цариці Аліси з Брусіловим розповідає Брусілов в його мемуарах.

У Тардова всі, без винятку, офіцери-зубодрали, щелеполами, садисти, мучителі й блягузи. Ніхто не заперечуватиме того, що в ламаїні солдатських щелепів царських офіцерів вважали за добрих майстрів своєї справи. Проте, зовсім невірне твердження, що вся маса старого офіцерства складалася з блягузів.

Тов. Тардов пише: „Офіцери перед атакою здебільшого надягають на себе кулеметні щити, що закривають серце й живіт (ст. 207). Не кажучи вже про незручність такого способу ховання тіла від куль, треба гадати, що сама офіцерня засміяла б такого завзятого.

„Сотенні та чотові не підганяли нас. Вони глибше зарилися в землю і під час вступу їх майже не видно було (стор. 236). „Полковий командир наказує йому прибути до шандів керувати вибухом. Батальйонний не хоче, сотенний злякався. Думав до зміни дотягнемо. Тепер торгується з батальйонним, тим часом, ніякого тобі лалу“ (ст. 257). Коли б таке становище, що його змальовує Тардов, було б законне, то можна певно сказати, що розвал царської армії стався б не 1917 року, а набагато раніш. Якщо армія трималася до 917 року, так лише тому, що поруч з наявністю жорстоких заходів примусу, офіцерство (не беручи на увагу меншість) особисто водило в бій саадатські маси, і батато офіцери розуміло що треба примусити саадата вмирати за чужу йому справу не тільки биттям, а й ще чимсь іншим. Адже не дарма сам автор на сторінці 305 дає думку солдатів про Брусілова: „Сурйозний чоловік, а про нашого брата вважли дбає“.

Таких, як Брусілов, було чимало. Це була та категорія офіцерства („реформатори“) які, борячись за солдата не їжаківими, а „оксамитовими“ рукавицями, примушували його жертвувати собою за „веру царя и отечество“, тобто, якщо Касірови робили це „без мила“, то Брусілови — „з милом“. Саадатові, звичайно, від цього було не легше.

Ось тип такого Брусілова в сотенному масштабі дає Вл. Падучев у своїх „Записках лажного чина“.

— Москальов, а ти все грубуєш, — каже він (комбат) старшому телефоністові.

— Так точно, ваше високородіє.

— А кажуть — війна. Так нам воювати корисно. Мабуть, дома на бідному борщі далеко не поїдеш.

Перекрутивши образ офіцерства, Тардов тим самим кепсько прислужився тим революційним силам, які розкладали армію, показавши, який гнилий елемент їм протистояв.

У Тардова солдат Хижиков — робітник, свідомий робітник, який відчув на своїй спині весь жах капіталістичного режиму і тому, будучи в команді вихворюваних, він провадить революційну роботу, підтримує зв'язок з революційними робітниками, і, як видно, з партійною організацією. Проте, слід йому попасти в шанці, як його робота обмежується тільки квотами, випадковими розмовами на резолюційні теми і то тільки в стінах свого бліндажа (3-4 чолов.). В атаках він виявляє надмірну активність, беручи на себе команду над гуртком вояків (ст. 265). Його поводження нічим не відмінне від поводження всякого „мідного казанка“ — унтера, що поривається вперед за личку й за хреста.

Так само і з другим робітником Федорченком, який за словами автора „тому тікає з поля бою, що знав „за що“ „воює“.

Отже, настановлення партії — „пролетар не повинен бойкотувати війну“, пере-
крутив автор на прикладах поводження обох робітників. Замість того, щоб одержавши зброю, визнати її, навчитися нею володіти, щоб, кінець кінцем, кинутися з нею на тиз, хто її йому дав, в одному випадку пролетарій надто активно б'ється за інтереси буржуазії, а в другому — втікає з шанців.

Вдаліше подано селянина Рязанцева. Рязанцев ні на хвилину не може відчепитися від свідомості тяжкого шанцевого життя. В розмові з товаришами він говорить: „І доки ще ми будемо живі в з-млі гнити, самі собі могили копати“.

Під впливом безперестанних обмежень себе в усьому життєвому безконечному балансуванні на пятачці життя, від цього, як пише автор, дивно, які ми стали мовчазні. Число слів в нашому вжитку меншає, муштра, бійка вибивають усі думки, крім думок про сон та відпочинок (ст. 8). Він заявляє: „коли б усім солдатам на годину одну думку, одну душу влити та всім відразу“...

Один з позитивних моментів праці Тардова — відсутність розпливчастості (не беручи на увагу того, що деякі розділи можна було б дати стисліше, а деякі зовсім викинути, наприклад: 7/Автор майже не повторюється). Праця складається з почерезних одна за одною картин.

Ось дано команду вихворюваних. Чітко показано кадровиків унтер-шкіри, що всіма правдами й неправдами чіплялися за посаду в тилу. Вони тогові видавши з солдата останні соки, щоб показати себе перед начальством. Картини знущань над солдатам, подані в розділі, треба надрукувати масовим тиражем і поширити серед нашого армійського й неармійського молодняка.

Автор знайомить нас і з кадєтським буржуа, що розпався, постачаючи гнилі чоботи інтендантству. Він, буржуа проти репресій до робітників. Він навіть за реформи тому, що треба, щоб „варстаті крутилися 24 години на добу“. Його три сини пішли добровільно на війну. Один з них швидко, завдячуючи клопотанням папаші, влаштувався при одному з штабів. Другий дезергував і ходив героєм вулицями свого міста з пишної перев'язаною рукою. Третій — пішов у магір“, пірвав з родичами, дурів у шанці, добровільно йдучи на чати замість солдат і все від того, що як у нього записано в книжці — „а он мятежний ідет бурі“...

У книжці показано мародерство солдатів. Дано й полковника, що розпочав свою промову перед ограбованими галичанами з того, що мовляв, російська армія несе їм визволення од вікового гніту і кінчив тим, що до ноги винищив неповинне ограбоване населення.

Гарно подав Тардов тип чорносотенця Мишкова. Мишків, колишній церковний староста. Поляка Шибловського, що прибув з фронту, він зустрічає глузуванням: „пшарев, бардзо дзвньюку, пша крев, халера“ і рядом інших чорносотенних вигуків. Але ось Мишків попадає в дротяну загрожу, заряджену електричним струмом. Будучи на волоску від загибелі, Мишків кричить: „християни, християни, рятуйте, євреї, поляки, пробачте, порятуйте“.

Солдат Мухін і один єврей спасають Мишкова. Чорносотенець заявляє: „спасибі. Повік не забуду“. Проте, за деякий час Мишків уже глузє з єврея, кажучи: „Погані тай Єгова дає, коли таку сволоту, як т-ч. досі не вбили“, а Мухін — другою свого рятувальника, він б'є різками (з наказу начальства), ждучи за це переводу в джурі.

Натуральний полковий піп п'яниця, лінивий, він відмовляється ховати поодинокі убитих, а жде, поки їх набиратиметься більше.

Тоді він відсіпує: „Господи, пом'яни і в своє царство пропусти двох Степанів, трьох Іванів, чотирьох Карпів, одного Подікарпа, трьох Овсїв і одного єврея“.

Шандеве життя, кров, бруд, вогні, глузування притупляють усякі почуття, крім одного: втікти з шанців за всяку ціну. З'являються самостріли. Пораненням надзвичайно раді. „Поранений, поранений, слава господи“ — викрикнув солдат, діставши покалічення.

Але коли вся солдатська маса страждає від усіх дсброт шанцового життя, то суцільне незносне життя для нащменів. Начальство, не вірячи ні полякам, ні євреям, збирає їх

один загін, відтягає їх у другу лінію, дає їм після цього „допоміжне“ бойове завдання, після якого в загоні з 90 „богачів, шпиків і зрадників“ залишається живими 20 чоловіків. Проте, притуплене солдатське чуття і в цьому нашоку деяку втіху, кожний солдат одержить півтора фунта м'яса за себе й за тих, кому вже від сьогодні м'яса не треба.

Цікаво, як автор пояснює стійкість російського солдата і навіть більше, його активність у бою.

Ось відбувається газова атака, до речі гарно змальована в автора, але чогось автор дає її на початку твору, а не в середині або в кінці, коли логічно, війна набула розпалу.

Гинуть десятки, сотні людей, захлинаючись газовою хвилею. Автор переживає це так: мене вразила тваринна жадоба помсти. Вона опанувала нас того дня. Її виховали в нас здавна, поволі. Нам часто показували трупи вбитих розвідувачів з поодрізаними вухами та носами. Нам казали: — Ось так роблять мадяри. Ви повинні помститися (ст. 25).

Тардов пробує далі викласти лінію поведінки солдатів у бою: „Бій має свою логіку. Ця логіка тепер полягає в тому, щоб геть зламати нашу волю.“

Начальство розраховувало правильно, зламавши нашу волю, воно кулаком команди змусить нас одночасно рушати вперед. А інстинкт самозбереження в вигляді формули — в бій, як не хочеш бути забитий — довершить усю справу. Слухаючи команди, солдати підуть уперед і, скоряючись жадобі життя, вони стрілятимуть, колотимуть, битимуть. Ось такий є закон війни“ (ст. 206 — підкреслили ми).

Отже, за Тардовим два елементи, дві рушійні сили штовхали російського солдата в бій — жадоба помсти й жадоба життя.

Опираючись на ці два елементи, царське самодержав'я держало його, російського солдата, чотири роки в шапнях, примушувало його йти на Східню Прусію, дертися на Карпати, брати Перемишль, Карс, Ерзерум.

Але спитати, чому ж 1917 р. на цих двох „власних“ людині елементах, які треба вважати, були однаково чинні і в 1914 і 1917 роках не пощастило виїхати ні царському генералітету, ні тимчасовому уряду Керенського.

Все питання в тому, що автор не бере цієї проблеми в соціально-матеріалістичному розрізі. Він не зважає на ту політроботу, яку проводило систематично офіцerstvo, забуваючи про те, що дуже довго солдатська маса, як така (не Хіжнякови, а Рязанцеві — так) жила і сяма свого сотенного командира Касирова. Дуже довго солдатська маса й сілська її частина, під опікою карисових унтер-шкур, за допомогою чорносотенців монархістів ішла за льозунгами:

„За веру, царя і отчєство“. У багатьох була ілюзія, що, коли скінчиться війна вони одержать ту землю, якої так ждали.

І, звичайно, надто смілива кінцева фраза узагальнення автора про природу бою й війни: „Ось такий і є закон війни“.

Чи не звідси, чи не від цих „законів“ війни та містика, що трапляється у книжці Тардова. Почережна смерть трьох братів Шабловських. Смерть неминуча, невідворотна і нещадна. На позиції несподівано виникає страшна, грізна примара, що кидає в жак російських солдатів. Ще не хора узяв змучених, засмиканих людей, причинність якогось фанатика чи штука ворога, міраж, якого не раз вживали вигадливі німці, щоб вплинути на фанатично настроєних некультурних солдат.

Автор у своїй книжці „Шанці“, де вдало, а де й не так вдало подає нам картину хапливих, що здаються безпорадними, мук російського безправного солдата. Звичайно, більшість написаного пережив сам автор. У цьому полягав певна частина цінності записок. Якщо ще зважити, що авторові довелося писати тишком, нелегально. „Я знаю, що як докопаються до моїх зошитів, — не подарують. Тим то я й вийняв їх з торби й обв'язав ними ноги“.

Подано життя безглузде, тупе, де кожна людина почуває себе засудженою на жертву, і тільки під впливом тягарів війни (на фронті і в тилу) починає давати собі питання: „в ім'я чого?“

Солдат до того тупіє, що намагається піснями розважитися від оточення „Але нема безконечних пісень, є тільки безконечна журба“ (ст. 138). А ось як під впливом „безконечної журби“, розуміючи в цьому слові увесь комплекс солдатських мук, формула — „сила в собі“ починає переходити на „силу для себе“ — цього в книжці не видно.

Автор на прикінцевих сторінках змальовує й незадоволення солдатської маси і розповідає, як солдати, муштруючись (поповнення) співають антивійськових, антимонархічних пісень. Проте наростання опору солдатської маси в книжці не видно, не видно динаміки революціонування робітників і селян, одягнутих у шинелі, щоби не показано процесу в тому вигляді, в якому він протікав у дійсному житті.

Справжнє життя, усі нещасть солдатського буття навчили солдата, „що робити“. Зрозумівши це до лютого 1917 року (бо без цього не було б „лютого“) і після нього, після липневого наступу, що відповідь на питання „в ім'я чого“ — не говорить йому на користь, він найшов вихід із становища.

Висловлюючись мовою автора — „війна зорала ґрунт. Залізо розпеклося... Найшовся і різець, що обробив це залізо. Партія викинула гасло „хліба й миру“. Уся солдатська маса „голосувала за нього не тільки руками, але й ногами (Ленін). Партія

викинула гасло — „мир халупам, війна палацам“, а не так абстрактно й несподівано, як це зробив автор на ст. 354 — „перетворити буржуазну війну на війну громадянську“. „Чи не так, Митю? — кажу я, обімаючи Хжиякова“. Це раптове прояснення героя, що досі був надто пасивний протягом усієї війни — штучне, не переконливе.

Залізо — маса — кипіла, а різець — протія, її провід різав. Формував. Зрозуміло. Чи мжуть повстати яксь сумніви? А ось автор. Не даючи виходу з утвореного становища, не кажучи, що в даному стані повинна була чинити солдатська маса, отже, міркуючи про жах війни, але не показуючи того шляху, яким можна позбавитися цих воєн, автор знесилив книжку, підкріпивши це таким місцем, свого твору: „Уривається терп-ць. Солдат уже не мовчить. Війна зорала грунт. Залізо розпеклося. Тільки хто гостритиме різ-ць? Хто?“

Важко припускати, щоб автор не знав хто. Чи не ясно, що після цих слів Тардова само собою напроувався викрик Рем-рка: „Дні, тижні, роки, прожиті тут нами вернуться ще раз, і наші забиті товариші повстануть тоді: й ітимуть з нами, наші голови проясяться, у нас буде мета, поруч з нами будуть наші збиті товариші, а за нами роки фронту... Але проти кого, проти кого?“

Кажуть, що це тільки перша частина, що автор має дати продовження „Шанців“, але така незакінчність, обривання твору на запитанні, відповідь на яке мусила б найти своє місце в цій же частині, негативно відбивається на позитивному й цікавому взагалі творі.

Дубінський.

До всіх організацій ЛОЧАФ'у, ВУСПП, Плуг, „Зах. Україна“, Молодняк, до всіх учасників громадянської війни, до всіх заводських та колгоспних літгуртків

Шановні товариші!

Центральний комітет ВКП(б) виніс ухвалу про видання художньої історії Червоної армії та громадянської війни.

Матеріали українських організацій та учасників громадянської війни на Україні повинні стати одним із найцікавіших вкладів у цю історію. Це тому, що на терені України точилася чи не найупертіша і найжорстокіша боротьба з ворогами пролетарської диктатури окупаційними військами Франції, Греції, Німеччини та Польщі, з бандами Денікіна, Врангеля, Петлюри, Махна та інших наймитів світового капіталу.

На долю українських літературних організацій випадає почесна роль створити художню історію громадянської війни на Україні, бо в цій царині роботи майже непочатий край.

В художній літературі героїчна боротьба Червоної армії відображена недостатньо. Багатющі спогади учасників громадянської війни не зібрані, не систематизовані.

В українській художній літературі ще не достатньо відображено велетенську боротьбу комуністичної партії та комсомолу з дрібно-буржуазними та буржуазними українськими та іншими партіями, що намагалися оволодіти масами для здійснення своїх зрадницьких намірів. Недостатньо також відображено пролетаря та незаможника, що під керівництвом Ленінської партії провадили справді героїчну боротьбу з усією контрреволюційною навалою.

Створення та видання художньої історії Червоної армії є величезної політичної ваги справа, в якій повинна взяти участь уся наша радянська громадськість.

Літературні організації України в центрі, і на місцях повинні по-бойовому поставитись до виконання постанови ЦК. Треба негайно розпочати практичну роботу.

Кожна літературна організація повинна скласти план своєї роботи, поставивши цілком конкретні завдання перед кожним письменником, завдання, що виходять з принципових засад, даних у постанові ЦК та в листі М. Горького.

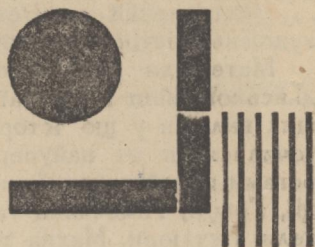
Насамперед, треба широко популяризувати постанову ЦК, треба, щоб кожне підприємство, радгосп, колгосп, кожна військова частина негайно відгукнулись до створення художньої літератури історії Червоної армії і взяли активну участь у збиранні матеріалів. Поруч робот в збиранні матеріалів до історії громадянської війни треба почати призов до літератури червоноармійців і партизан.

Треба домогтись, щоб кожен червоногвардієць, червоноармієць дали свої спогади, довідки про боротьбу, в якій вони брали участь. Треба, щоб письменники, ударники, покликани

до літератури та учасники громадянської війни подали письмові матеріали про свою боротьбу за диктатуру пролетаріату.

Навколо цього завдання треба широко розгорнути соціалістичне змагання та ударництво, пам'ятаючи, що створення історії громадянської війни на Україні є справа чести всіх українських літературних організацій, всіх учасників героїчної боротьби за перемогу Жовтневої революції.

Секретаріат Укр. ЛОЧАФ.

З М І С Т

	Стор.
І. П. Кононенко — Карлівка (уривок з поеми)	3
М. Йогансен — В Днібасівській дивізії	9
А. П'ятак — Кінозники	20
В. Вер — На березі (уривок з поеми інтервенції)	32
Д. Галушко — Табор Араслан-Бека	38
І. Варшін — Сила обов'язку	47
Арсеній — На переалі	50
Бобунов — На аеродромі	57
Дем'яненко — Буду таким як він	62
С. Ковганюк — У ночі	66
В. Петрін — Комунар з кавескадрону	73
А. Дрошенко — Невикористаний квиток	83
В. Бобинський — Поема	94
І. Дубінський — По той бік Гімалаїв	98
Критика й бібліографія: Критика А. Бобунов — В доворі І. Дубін-	
ський — "Чийми стежками"	115
Відозва Укр. ЛОЧАФ	123

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ—ДВОУ

ОБ'ЄДНУЄ ДЕРЖАВНІ ТИПІЗОВІ ВІДАВНИЦТВА:

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ПІДРУЧНИКІВ „РАДЯНСЬКА ШКОЛА“, Харків,
вул. Вільної Академії, 5.

ДЕРЖАВНЕ ТЕХНІЧНЕ ВИД-ВО. Харків, Сергієвська площа, 5.

ДЕРЖАВНЕ СІА-ГОСП. ВИД-ВО. Харків, Сергієвська площа, 5.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО СОЦ. ЕКОНОМ. ЛІТЕРАТУРИ „ПРОЛЕТАР“,
Харків, вул. Вільної Академії, 5.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ДИТЯЧОЇ І ЮНАЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ „МОЛО-
ДИЙ БІЛЬШОВИК“. Харків, 2-й Радянський пров., 2.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ГРА-
ФІКИ „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“. Харків, вул. Вільної
Академії, 5.

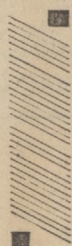
ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ВІЙСЬКОВОЇ І ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
„НА ВАРТІ“. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО З ПИТАНЬ МЕДИЦИНИ І ПРИРОДОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНЕ МЕДИЧНЕ ВИД-ВО. Харків, вул. Вільної Академії 6-8,

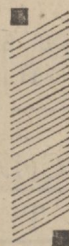
ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ПРОФЕСІЙНО-РОБІТНИЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ
„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“, Харків, Палац Праці.

ПРАВЛІННЯ ДВОУ. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

УКРКНИГОЦЕНТР ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ

РОЗПОВСЮДЖУЄ ЧЕРЕЗ СВОЇ ФІЛІЇ
ТА КНИГАРНІ ВСЮ ПРОДУКЦІЮ ТИПІ-
ЗОВАНИХ ВИДАВНИЦТВ, ОБ'ЄДНАНИХ
У ДВОУ ТАК ПЕРІОДИЧНОГО, ЯК І НЕ
ПЕРІОДИЧНОГО ХАРАКТЕРА, ПОШИ-
РЮЄ Й ПАПЕРОВІ ВИРОБИ, НАОЧНЕ
Й КАНЦЕЛЯРІЙНЕ ПРИЛАДДЯ

УКРКНИГОЦЕНТР ДВОУ. ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА 31.

Кожний комсомолец повинен стати ланкою в справі поширення
книжки в маси, в справі здійснення культурної революції.

Отже, комсомольче, допомагай в цій справі нашій книгорозповсюд-
ницькій мережі.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК
1949

1141986

УКРКНИГОЦЕНТР ДВОУ

ПО ВСІХ ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ УКРКНИГОЦЕНТР ДВОУ
МАЄ ФІЛІЇ, КНИГАРНІ ТА КІОСКИ, ДЕ МОЖНА ПРИДБАТИ
КНИЖКИ З УСІХ ГАЛУЗІВ ЗНАННЯ ТА МИСТЕЦТВА ВИДАНЬ
ДВОУ ТА ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР.

ЗВЕРТАЙТЕСЯ НА АДРЕСИ:

ХАРКІВ, вул. Першого Травня, 17.
КИЇВ, вул. Воровського, 29.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, проспект Карла Маркса, 49
ОДЕСА, вул. Ляссаля, 33.

Поштовим відділам Укркнигоцентру ДВОУ
УКРКНИГОЦЕНТР ДВОУ ,КНИГА—ПОШТОЮ“

ВСЯКУ ПОТРІБНУ КНИЖКУ ШВИДКО ДІСТА-
НЕТЕ ЗА ГОТІВКУ Й ПІСЛЯПЛАТОЮ, НА-
ДІСЛАВШИ ЗАМОВЛЕННЯ НА ОДНУ З
ЦИХ АДРЕС:

ХАРКІВ, вул. Першого Травня, 17.
КИЇВ, вул. Воровського, 29.
ОДЕСА, вул. Ляссаля, 33.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, просп. Карла Маркса, 49.
Поштовим відділам Укркнигоцентру ДВОУ
УКРКНИГОЦЕНТР ДВОУ ,КНИГА—ПОШТОЮ“

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ УКРКНИГОЦЕНТРУ ДВОУ НАДСИЛАЮТЬ ГО-
ТІВКОЮ Й ПІСЛЯПЛАТОЮ КОЖНУ КНИЖКУ НЕ ЛИШЕ ВЛАСНОГО
ВИДАННЯ, А Й УСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР.

НАДСИЛАЙТЕ ЗАМОВЛЕННЯ НА ТАКІ АДРЕСИ

ХАРКІВ, вул. Першого Травня, 17.
КИЇВ, вул. Воровського, 29.
ОДЕСА, вул. Ляссаля, 33.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, просп. Карла Маркса, 49.
Поштовим відділам Укркнигоцентру ДВОУ